MAIRONIO RAŠTAI

IV

LIETUVOS PRAEITIS

KETVIRTOJI LAIDA, ŽYMIAI PERDIRBTA

KAUNAS
1926

PRATARME

Homines historiarum ignari semper sunt pueri.

Pirm 40 metų, nesant lietuviškai rašytų Lietuvos istorijos vadovėlių, pasiryžau bent kiek tą spragą užkišti. Būdamas dar mokiniu, vasaros poilsio valandomis ėmiausi to darbo ir 1886 metais jį pabaigiau; bet atspaudinti jisai man pasisekė tik 1890 m. Tilžėje, pasirinkus Zanavyko pseudonimą.

Mano veikalas buvo silpnokas; bet trūkstant kitų toj srity geresnių leidinių, buvo palankiai skaitomas ir dar du kartu — 1903 m. ir 1906 m. perspausdintas.

Kadangi šiandieną po tiek metų ir lietuvių kalba daug pažangos yra padariusi, ir jos rašyba žymiai pasikeitė, kadangi patsai praeities nušvietimas mano veikalo vietomis perdaug naivus dabar man atrodė, tai perspaudindamas atskirais tomais kitus savo veikalus, pasiryžau, kiek man laikas leido, ir šį savo jaunų dienų veikalėlį iš naujo peržiūrėti ir gerokai jį pertaisyti.

Kam mano veikalėlis pasirodys naudingas, galės juo naudotis, kam nepatiks, tasai tegul pasirūpins mums pagaminti geresnį, nepasitenkindamas vien lengva ir tuščia kritika. Mūsų kai kurie šaunūs vyrai nepraleidžia progos, neparodę savo gilios erudicijos, skaudžiai kitus kritikuodami, bet patys pozityvaus darbo veikalais nemėgsta pasirodyti.

Pirmieji apie lietuvius spėliojimai.

Visos tautos, dabar Europoje gyvenančios, be abejo atėjo iš Azijos, bet atėjo ne vienu kartu, ir sunku tikrai pasakyti, kada tai atsitiko.

Lietuviai, prieš ateidami į dabartinę panemunę, turėjo kai kurį laiką klaidžioti kitose šalyse. Kuriais keliais jie ėjo iš Azijos ir kuomet atvyko į dabartinį savo kraštą, galima tik maždaug spėlioti.

Yra davinių manyti, kad žiloje senovėje buvo apsigyvenę šiltose šalyse: mėnesių vardai — (gruodis, sausis, vasaris), saviški kai kurių šiltojo krašto žvėrų pavadinimai (liūtas-liavas, rainys-tigras, bezdžionė, kuprys), taip pat alyvų medis, dažnai liaudies dainose minimas,—vis tai sakyte sako lietuvius gyvenus tokiuose kraštuose, kur ir oras buvo minkštesnis ir pietų žvėrys buvo žinomi.

Vieni mano, kad lietuviai atėjo iš Azijos per Kaukazą ir pietų Uralą, kaip daugelis kitų tautų; kiti tos nuomonės, kad jie bus atėję per Balkanų (baltų kalnų) pusiasalį; senovės to pusiasalio vietų ir upių vardai, senuose (Ptolemajaus) žemėlapiuose pažymėti ir gana lietuviškai skambą, kaip tik, rodos, patvirtina pastarąją nuomonę. Dunojaus vandenėlis, mūsų liaudies dainose dažnai minimas, irgi lyg rodo, kad lietuviams Dunojus buvo žinomas.

Kada lietuviai atėjo į Baltijos pamarį lig šiolei istorija to klausimo neišrišo; galima tiktai spėti, kad į Europą persikėlė pirm sarmatų-slavių, o gal ir germanų, nes lietuviai davė vardą Baltomsioms marioms, kurio kitos tautos, tūr būti paskui atėjusios, nebemainė.

Kadangi apie pirmykštę lietuvių tautos gyvatą ir apie jos keliones tikrų žinių neturime, o patsai klausimas lietuviui be galo įdomus, tai galima tik spėliojimų daryti, daugiau ar mažiau panašių į tiesą.

Pirmiausia nereikia užmiršti, kad tautos vardas, ypač kai neturi tauta pastovaus gyvenimo ir kilnojasi iš vienos vietos į kitą, ilgainiui mainosi. Ji gauna vardą nuo naujos vietos, nuo būdo, nuo naujų kaimynų ir kitų apystovų. Pavyzdžiui, žemaičiai, zanavykai, veliuoniškiai, girininkai ir t. t. galėjo gauti dabartinį savo vardą, be abejo, tik atvykę į dabartinę vietą. Mūsų proseniai irgi turėjo ne kartą mainyti savo vardą: senovėje galėjo vadintis masagetais, skytais, gelonais; vėliau aisčiais, galop lietuviais.

Yra davinių manyti, kad senovės skytai — dabartinių lietuvių protėviai.

Skytai, kaip žinome, yra viena seniausiųjų Europos tautų, dar prieš Trojos išgriovimą apgyvenusi didžius žemės plotus, kurie traukė nuo Dunojaus visais Pajuodmariais, Paazoviais ir Pakaspijais, ir gerokai į šiaurę. Rytuose jie susisiekė su persais, ugnies garbintojais, vakaruose su makedoniečiais-graikais ir su jų kolonijomis Pajuodmariais.

Tie skytai negalėjo būti pelazgais ar keltais, nes šie buvo germanų nustumti į Italiją ir toliau į vakarus. Nebuvo skytai slaviais, nes tie žymiai vėliau persikėlė per Kaukazą ir Uralą į Europą. Negalėjo tie skytai irgi būti germanų kilmės, nes graikų istorikas Herodotas, V amžiuje prieš Kristų pats jų kraštą aplankęs, piešia

juos tokiomis ypatybėmis, kurios ne germanams, o greičiau lietuviams pritaikinamos: skytai buvę žmonės labai gražūs, augaloti, turėję šviesius plaukus, žydrias akis, ilgas barzdas, malonų veidą, buvę ramaus būdo, labai vaišingi, mylėję labai arklius, gerai sugyvenę su kaimynais, ypač graikais, mėgę taikų gyvenimą, bet kovoje buvę drąsūs ir laikėsi taktikos, kuria ir paskui, istorijos laikais, kaip žinome, lietuviai pasižymėjo karuose.

Skytų vieni gyvenę pastoviai vietoje, užsiimdami žemdirbyste, kiti klajojo po tyrų platybes, ganydami bandas. Žymiausis jų karaliaus miestas buvęs Karkinitis; stovėjęs maždaug toje vietoje ant Dniepro, kur dabar Kijevas stovi.

Žymesnieji skytai ir jų karaliai, mirę, būdavo laidojami tolimoje gerrų žemėje, plaukiant į šiaurę Borist enio-Dniepro upe; ant numirėlio kapo supildavę pilkalnį. Lelevelis spėja, kad tų kapinių vieta galėjusi būti apie dabartinį Rogačevą, kurio apylinkės sėte nusėtos senais kapais-piliakalniais (kurhanais). Reikia pažymėti, kad Dniepro slenksčių-akmenų (porohi) pavadinimai, iki šiolei išlikę, pasak kai kurių kalbos žinovų, gana lietuviškai skambą.

Gausinga skytų tauta dalinosi į keletą giminiškų šakų: kolchus, masagetus, kimbarius, getus, gelonus, budinus, mežus, dakus.

Kolchai žinoję daug gamtos paslapčių, gydę ligas žolėmis, pagarsėję turtais; pirmiausia gyvenę ties Kaukazu. Jazono su argonautais žygis į Kolchidą, sulyg graikų padavimu, buvęs į Kaukazo šalį. Bet istorikas Norbutas mano, kad tai buvusi graikų kelionė Dnieperu ir Nemunu į Pabaltmarį gintaro ieškoti.

Masagetai gyvenę apie Kaspijo marias. Herodotas pasakoja, juos užpuolęs 529 m. prieš Kr. gim. persų karalius

Kyras. Masagetai nemėgę stoti į atvirą kovą, bet užpuldinėdami iš pasalų, ilgą laiką varginę Kyro kariuomenę. Galop iš visų pusių ją apsupę ir nugalėję. Pats Kyras mūšy kritęs. Masagetai nukirtę jam galvą ir įmetę ją į šikšninį maišą, kraujo pripiltą, sakydami: gėrei žmonių kraują, gyvas būdamas, prisilak lig soties ir miręs. Tikrai lietuviškas pasakymas.

Kimbariai, (cimrai) save vadinę sembi (Samlandija), iki šiolei buvo laikomi germanų tauta. Bet greičiau tai bus buvę lietuvių giminaičiai. Jau VII amž. prieš Kristų jie apleido Juodmario pakraščius ir persikėlė į Pabaltmarį, kame vėliau apsigyveno prūsai. Čia nuošaliai gyveno ramiai 500 metų. Antrame amžiuje buvęs baisus Baltijos siaubimas per 12 metų, užliejęs toli pakraščius, salas, net upių vagas kitur nukreipęs. Pabūgę kimbariai su visu turtu, su moterimis ir vaikais traukė į pietus per čekų kraštą ing Iliriją, kame susidūrė su romėnais ir sumušė prieš juos pasiųstą prokonsulą Papirijų Karbą. Tačiau bent kiek vėliau 101 metais prieš Kr. buvo tų pačių romėnų baisiai sumušti. Žuvę tuomet apie 140,000 kimbarių. Kimbarių moterys, matydamos savųjų vyrų galą, pačios žudžiusios savo vaikus ir save. Atsiminkime panašų įvykį Gedimino laikais (1336 m.) su Pilėnų kunigaikščiu Margiu.

Tolimiausiai į vakarus, artimais graikų kaimynais gyveno skytų šakos: getai Dunojaus pakrančiais ir dar toliau į vakarus karingi dakai, rasit dabartinių dzukų protėviai, kurie ir dabar iš graikiško ištaria: Dzievs.

Į šiaurę nuo kitų skytų gyveno budinai ir gelonai (galiniai, galiūnai). Teod. Norbutas manė, kad jie nebuvę skytų padermės, bet susidarę iš graikų ir pelazgų mišinio ir kad iš jų vienų kilusi lietuvių tauta. Bet kur dingo skytai, negali paaiškinti. Tas pats Norbutas

mano, kad jotvingai buvę skytų kilmės; o šiandieną jau neabejojama, kad jotvingai buvo lietuvių giminaičiai.

Šeštame amžiuje prieš Kr. skytų tautos buvo priverstos traukti į šiaurę. Persų karalius Dareijas Histaspas (persiškai Vistâçpa) 520—485 surengė didžiausį žygį į skytų žemę ir nuo jų karaliaus Idato pareikalavo dukters sau už žmoną. Bet persų pasiuntiniai pašiepti grįžo tuščiomis.

Supykęs Dareijas su didžiausia kariuomene 70,000 gerai apginkluotų vyrų, liepęs padirbti didžiausius tiltus per Basforą ir Dunojų, užpuolė skytų kraštą, daug sudegino pilių ir pasiekė net tolimą gelonų ir budinų šalį.

Skytai su taip skaitlingu ir gerai apsiginklavusiu priešu vengė stoti į atvirą mušį, bet visą savo turtą sunaikinę, net šulinius užpildami, traukė į šiaurę, tiktai užpuolimais iš pasalų vargindami persų kariuomenę.

Persų karalius pertoli nuėjęs į nežinomą šalį ir nieko nelaimėjęs, buvo priverstas grįžti. Bet ir skytų kraštas tapo baisiai nuteriotas.

Nors skytai bent kiek vėliau dar buvo sumušę makedoniečių vadą, Aleksandro D. pasiųstą, sunaikindami net 30,000 jo kariuomenės; bet netrukus paskui ir tų pačių makedoniečių ir narsios trakų tautos spaudžiami iš vakarų, o rytuose stumiami einančių iš Azijos alanų ir per Uralą sarmatų, buvo priversti IV amž. prieš Kr. gim. dangintis į šiaurę, eidami sau žinomo Dniepro pakraščiais ir pasiekdami Nemuno upę.

Pirmieji, nesakant apie kimbarius, pasiekė Baltijos pajurio aisčiai, Kristaus laikais, apsigyvenę tarp Vyslos ir Nemuno žočių. Apie juos rašo istorikas Tacitas ir vadina ramia tauta, prekiaujančia gintaru, rūpestingai auginančia javus ir ne tokią kalbą vartojančia, kaip

germanų tautos. Ptolemajus II amž. po Kr. greta aisčių, kurie nuo X amž. pradeda vadintis prūsais, mini galindus ir sūdus arba sūduvius. Aisčių apgyventas pamarys iki X amž. aismarėmis vadinosi. Kitos lietuvių tautos šakos, kaip sėliai, kuršiai, žemgaliai, latgaliai (latviai), lietuviai, jotvingai į savo dabartines sodybas atkeliavo bent kiek vėliau, rodos, VI amžiuje, stumiami nuo Dniepro ir Sožies paupių krievų (krivičių) ir slavėnų, pasijudinusių iš Pavyslio ir dabartinės Valuinės. Krievai užėmė Polocko žemę, slovėnai plotus į vakarus nuo Minsko ir į pietus nuo Gardino.

Sėliai su kuršiais sudarydami kalbos atžvilgiu vieną grupę, buvo užėmę Baltijos pajūrį, Klaipedos, Palangos ir Ventspilės apylinkėje. Nuo jų į šiaurę, už Dauguvos maždaug iki Lielupės žiočių (A a) įsigyveno žemgaliai, o nuo tų į rytus iki Režyčios (Rezeknės) dešiniame Dauguvos šone — latviai-latgaliai.

Lietuviai, skaitlingiausioji aisčių padermės šaka, slavių stumiami, užėmė Nemuno, Neries apylinkes, šiaurėje Dvinsko žemę ir Dauguvos dešinį šoną dabartinėje latgalių žemėję, pastūmę latvius į šiaurę ir į vakarus.

Į pietus nuo lietuvių, kaimynais mozūrų ir prūsų-aisčių buvo jótvingai, irgi aisčių kilmės tauta, kuri XIII amž. sumišo su slavėnais-valuinenais, netekusi savo pirmykštės kalbos.

Kadangi Baltijos pamariai buvo nuošaliai nuo didžiojo tautų kelio, ėjusio dabartinės pietų Rusijos lygumomis iš Azijos į Europą, tai lietuvai ilgokai galėjo sau ramiai gyventi naujose sodybose, nekieno nekliudomi ir kitiems nežinomi. Tai gi del to taip maža apie juos randame žinių.

Jei lietuvai tie patys heruliai (giruliai), kaip mano garsus istorikas Lelevelis (Rzut oka na Herule), Kraševskis (Litwa. Starožytne Dzieje) ir kai kurie kiti, tai jau V amž. lietuviai, gyvenę prie Gintarų jūrių, turėjo būti žymūs ir garsūs, nes Teodorikas Didysis telkė juos į karą prieš germanus.

Šeštojo amžiaus istorikas Jordanas irgi mini áisčius kaip ramius anapus Vyslos gyventojus, kurie žymiai skyrėsi savo būdu nuo plėšrių germanų.

Bent kiek daugiau žinių apie lietuvių tautą randame iš IX ir X amžiaus, kada lietuvių kraštą pradeda lankyti skandinavai ir katalikų tikėjimo skelbėjai-misijonoriai kaip Olavus, Vulfstanas, Vaitiekus, Bruno ir kiti. Jų kai kurie paliko savo kelionių užrašus, ar iš jų pasakojimų pasinaudojo kiti, kaip antai XI amž. rašytojas Adomas iš Bremeno.

Bet ir tomis šykščiomis žiniomis reikia naudotis atsargiai, atsimenant, kad svetimtaučiui, pripuolamai patekus į svetimą šalį, nelengva arčiau ir giliau jos gyventojai pažinti ir kad rašytojai dažnai duoda žinių, iš trečiųjų lūpų girdėtų.

Patys lietuviai, užiėmę ar apsigynimu nuo kaimynų, ar ūkio ir medžioklės darbais, nesirūpino savo tolimiems ainiams surašyti savo darbų ir įvykių. Galima labai irgi abejoti, ar turėjo savo rūnas, arba savotišką raštą, nors istorikas Narbutas nurodo net jų pavyzdžius.

Jei ką galime sužinoti, ar spėlioti apie senovės lietuvius iš jų pačių, tai tik iš pačios kalbos tyrinėjimų, vietos vardų, iš senų liaudies dainų ir pasakų, galop iš senovės liekanų, kapuose ir piikalniuose iškasamų. Iš tų davinių, ypač iš kalbos taip turtingos ir tokios sinonimingos spėjama, kad lietuvių tauta esanti labai sena, pergyvenusi didžių pervartų, kitados valdžiusi

labai plačius Europoje plotus buvusi skaitlinga, susidurdavusi su graikais, romėnais, slaviais ir suomiais. Naujausios Prišmantų (tarp Palangos ir Kretingos) ir Rucavos iškasenos parodė, kad VIII amž. po Kr. kultūra lietuvių tarpe buvo aukštesnė, negu pas jų kaimynus.

Gyvenamoji vieta.

Kraštas, senovės lietuvių apgyventas, buvo apaugęs didžiausiomis giriomis, tarp kurių tvyksojo versmės, balos ir ežerai. Visa šalis buvo tankiai išvagota upėmis ir upeliais. Miškai buvo tokie tankūs, kad dar XVI amžiuje negalima buvo per juos kelio išvesti: kai Zigmantas Augustas norėjo išmatuoti Lietuvą, tai matininkai kai kada nė su kirviu negalėdavo į girias įlįsti. Ypač plačiai neįžengiamais miškais buvo apaugusi siena tarp prūsų ir lietuvių XIII ir XIV amžiais, kai prasidėjo nuolatiniai kryžiuočių užpuldinėjimai, ir gyventojai, apleidę savo sodybas pasieniais, danginosi į šalies gilumą.

Keliai buvo bemaž netaisomi, todel ir susisiekti jais būdavo sunku Dažniausiai žmonės gyvendavo paupiais, nes upėmis ir žiemą ledu ir vasarą laivais buvo patogesnis susisiekimas; prie upės sekdavosi ir žuvies gauti.

Giriose buvo daugybė paukščių ir žvėrių; todel lietuvis jau iš mažens pratinos medžioti. Šautuvų senovėje nežinota; jie atsiranda tik XIV amž.: žvėris ar strielomis iš kilpinių šaudydavo, ar raguotais iešmais permaudavo. Didieji kunigaikščiai ir menkiausieji ūkininkai mėgo medžioti lokių, šernų, briedžių taurų ir kitų žvėrių.

Aisčių giminės šakos.

Žiloje senovėje visi taip vadinami aisčiai sudarė vieną giminę, turėjo tą pačią religiją, tuos pačius papročius, būdą ir bendrą visiems suprantamą kalbą. Ilgainiui atsiranda jų tarpe skirtumų; toje pačioje kalboje įvairios tarmės taip nutolsta viena nuo kitos, jog susidaro atskiros kalbos. Tuo būdu pirmiausia nuo bendro kamėno atskilo prūsai ir jótvingai. Prof. Būga mano, kad tai galėjo įvykti ne vėliau, kaip III amž. prieš Kr. gim. Latvių ir lietuvių kalbos Būgos nuomone galutinai atsiskyrė tik VII amž., kai latviai, lietuvių stumiami ištraukė anapus Dauguvos į Latgalą ir į vakarus nuo jos.

Kadangi prūsai istorijos aikštėje pasireiškė pirmieji ir bent nuo II amž. po Kr. (Tacitas, Ptolemajus) iki X amžiaus galo vadinosi aisčiais, o kitų jų giminaičių senovės vardai tikrai nėra žinomi, tai mokslininkai visą praistoriškąją mūsų giminę vadina bendrai aisčiais.

Kur teka Nemunas, Neris, Nevėžis, Dubysa, Šventoji, Šešupė apsigyveno *lietuviai* augštaičiai ir žemaičiai, kurie tuo tesiskyrė, kad žemaičiai gyveno žemumoje (ne dabartiniuose kalnuose), o augštaičiai augščiau, Lietuvos rytų (Vilniaus, Ašmenos, Švenčionių, Lydos) kalnuose. Žemaičiai pasiekė Baltijos pajurį ties Palanga, rodos, tik XII amž. gale, pastumėdami sėlius ir kuršius į šiaurę, ar su jais susiliedami.

Lietuviai, sudarydami senovės Lietuvos branduolį, per kelius šimtus metų kariavo su aplinkiniais priešais ir, nors daug prityrė nuo jų nelaimių, bet jiems nepasidavė, vieni iš visų aisčių sugebėjo sutverti galingą valstybę, sulaikė vokiečių veržimąsi į rytus ir patys pasiekė kardu Juodasias marias. Apie jų praeitį ir darbus bus plačiau ir pasakojama.

Į šiaurę nuo vidurinės Lietuvos gyveno kuršiai, žiemgaliai ir lietgaliai arba latgaliai. Kuršiai užėmė Baltijos pajurį iš kairėsės Dauguvos pusės iki Bartuvos upės, žiemgaliai apgyveno Baltijos pajurį iš dešinėsės Dauguvos pusės, lietgaliai nuo jų į rytus. Kuršiai, žiemgaliai ir vakarų lietgaliai, laikui bėgant, sudarė vieną latvių tautą. Rytų lietgaliai, arba tikriau latgaliai, susimaišę su lietuviais, VII—VIII amžiuje ten per Dauguvą persikėlusiais, ir nuo Mindaugo laikų visados priklausę Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžiai, sudarė, laikui bėgant, atskirą grupę. Nors šiandieną latgaliai sudaro su latviais vieną valstybę, bet reikalauja sau autonomiškų teisių ir jų kalba daug kuo skiriasi nuo latvių kalbos; ji pusiau suprantama lietuviui. Latgalių kaimynai buvo Polocko krievai.

Latviai ir latgaliai, nesudarę tvirtos tarpusavy vienybės, nuo XII amžiaus vokiečių-kalavininkų spaudžiami, jau XIII ir XIV amžiaus pradžioje patenka į jų verguvę.

Į pietus nuo vidurinės Lietuvos buvo apsigyvenę jótvingai arba sūdai (sūdùviai). Per jų kraštą tekėjo Būgas, Norovis, Pripetis, Jotvė, Ančia, Seira, Kirsna. Jų rankose buvo irgi Suvalkija beveik iki pat Marijampolės. Nedzingės, Leipalingio, Šutronių, Seirijų, Kirsnos vardai jotvingiški.

Jotvingų kaimynais buvo mozūrai, prūsai, gudaidrevlėnai. Smailasis jų krašto galas siekė Valuinę. Gudų ir lenkų rašytojai, pasakodami apie jotvingus, rašo juos buvus be galo narsius ir karingus: kariaudami su užpuolikais, turėję ar juos pergalėti, ar kovoje žūti. Visa j nelaimė, kad nebuvo gerai susitvarkę.

Galicijos kunigaikštis Romanovo Danielius su mozūrų kunigaikščiu Konradu susitarę, keletą kartų ėjo prieš jotvingus ir daugybę jų išžudė. Paskui badas ir nesi-

liaują karai dar daugiau juos praretino. Galop likučiai susilieję su atėjūnais slaviais, o Suvalkijoj su lietuviais, kaipo tauta visai žuvo, ir šiandieną jų kalbos pėdsakai tik vietų varduose kai kur beužsiliko. Jų krašto dalis paskui buvo vadinama Padliachija t. y. Palenkė.

Į vakarus nuo vidurinės Lietuvos buvo apsigyvenę prūsai, užėmę Baltijos pamarį nuo Vyslos iki Labguvos Auksinės ir Pisos. Dabartinės Klaipedos, Tilžės, Insruties apylinkių gyventojai bent nuo XIII amžiaus buvo ne prūsai, bet lietuviai. Prūsų vardas pirmą kartą minimas tik X amž. gale; pirma prūsai vadinosi aisčiais; taip juos tebevadina dar Vulfstanas.

Prūsų šalis dalijosi į daugelį sričių. Gyvendami greta su vakarų Europa, prūsai buvo šviesesni už kitas lietuvių gimines. Čia buvo irgi daugiau įsišaknijęs ir pagonių tikėjimas, čia pradžioje gyveno ir augščiausis lietuvių dvasiškis, krivių krivaitis; čia buvo ir Romuvos aukurai. Į prūsus buvo atvybę ir pirmieji katalikų tikėjimo misijonoriai.

Prūsų kalba, kryžiuočių persekiojama ir slopinama, šiandieną taip pat mirusi kaip ir jos artimiausioji sesuo — jotvingų arba sūdų kalba. Prūsų kalba išliko tik iki XVI amžiaus. Taja kalba parašyta du katekizmu beliko.

Lietuvių tikėjimas

Žmogui yra įgimta Augščiausiojo šio pasaulio Kurėjo sąmonė, bet ne visi vienodai Jį supranta ir ne vienaip Jam duoda garbę. Prieš Kr. gim. tik žydų tauta turėjo tikrą supratimą apie vieną Dievą; kitos tautos Jo vietoje garbino padarus: saulę, žvaigždes, girias, upes, net gyvulius. Senovės lietuviai buvo irgi stabmeldžiais.

Senolių lietuvių tikėjimu vyriausias dievas buvęs Perkūnas. Jį vaizdavosi lietuviai kaip amžiaus vyrą, garbiniuota barzda, ant galvos tvaskančiomis liepsnomis, rankose laikantį strielas; užpykęs danguje baldėsi ir mėtė žemyn žaibus. Jam buvo pašvęstas ąžuolo medis.

Antrasis lietuvių dievaitis buvęs gražus, linksmo veido jaunikaitis Patrimpas. Jo galva buvusi várpų vainiku apskleista. Buvęs tai pavasario dievaitis, laimės ir brandos davėjas, gyvulių ir javų globėjus. Jo aukai degindavo žmonės gintarą, vašką, jo garbei lakindavo pienu ir varpose gulindavo žaltį.

Tretysis dievaitis buvęs išblyškęs, į numirėlį panašus, rūstaus veido senis, kurį žmonės vadinę įvairiais vardais: Giltine, Pykuoliu, Pragaru, Kipšu, Velniu. Buvęs tai piktas dievaitis, kurį tik kruvinos aukos tegalėdavusios numaldyti.

Be tų didžiųjų dievaičių būta dar žemesniųjų, antraeilių kaip antai: karo dievaitis — Kovas, meilės deivė — Milda, miškų dievaitė — Lazdona, Kaukas, Aitvaras, Praurimė, Juratė ir kiti.

Kai kurių istorikų, kaip antai Daukanto, Antonovičaus pastebėta, kad lietuviai žiloje senovėje neturėję padirbintų savo dievaičių stabų ar paveikslų, kas nurodytų kilnesnį, dvasišką jų dievų supratimą. Tik nuo XII amžiaus, jiems arčiau susidūrus su kitomis tautomis, ypač su vokiečiais, pradeda atsirasti jų maldyklose stabų.

Lietuviai tikėjo ir antrąjį gyvenimą, kuriame dóros numirėlių dvasios (vėlės) besilinksminančios, saldų midų gerdamos, baltus drabužius dėvėdamos, plačiose lovose gulėdamos, vokiečiams patarnaujant. Nedorų žmonių vėlės ėjusios ne į dangų, tik į gyvulių kūnus, medžius, ežerus, upes, kentėdamos badą, neturtą,

kartais naktimis apsireikšdavusios gentims ir vaitojimais prašydavusios sau pagalbos. Labai nedorų, nuožmių žmonių vėlės ėjusios į pragarą.

Žmogui mirus, susirinkdavo gentys ir kaimynai apraudoti velionies; turtingieji net samdydavo tam tyčia raudotojų bobų. Po kelių dienų numirėlį ar kapuose láidodavo, ar degindavo ant laužo, šalip dėdami jo amato įrankį: kirvį, varpstę, kilpinį (šaujamą lanką); garsesnio karžygio mylimą žirgą, kardą degindavo drauge su numirėliu. Sudeginę kūną, ant tos vietos sukasdavo žemės. Labai garsiems tautos karžygiams supildavo augštus kalnus, jų vardu paskui vadinamus.

Garsiausioji šventovė (žinynas) buvo Romuva, nepertoli nuo Nemuno žiočių; ten stovėjo augštas ir storas ąžuolas, žiemą ir vasarą žaliavęs. Vokiečiai 1250 metais užpuolę, iš pamatų išgriovė tą maldyklą. Vėliau buvo garsi Vilniaus maldykla, stovėjusi toje vietoj, kur dabar šv. Stanislovo katedra; ji, rodos, buvo įkurta 1265 metais Lietuvos kunigaikščio Šventragio.

Paskutinė šventovė prieš apsikrikštijant buvo Betygaloje ant Dubysos kranto; čia miręs ir paskutinysis krivių krivaitis Gintautas.

Buvę dar ir mažiau garsių šventviečių: Raseiniuose, Dievaltuvoj arba Deltuvoj, ant Šatrijos ir Medvegalio kalnų, Palangoj ir kitur. Kai kurios girios buvo laikomos šventomis; tai būdavo dažniausiai ąžuolynai, alkais vadinami, dievams pavesti. Pati ugnelė lietuvių buvo (ir tebėra!) laikoma šventa, didžiausiai gerbiama, kas lyg sakytų apie senovės lietuvių santykiavimą su persais, ugnies garbintojais.

Visų dvasiškių arba dvasininkų, dabar kunigais vadinamų, vyriausis vadinosi krivių krivaitis (Daukantas jį pavadino kurėjų kurėją). Tai paprastai būdavo

70—80 metų senelis. Jis būdavo apsidaręs ilgu baltu apdaru, trišaka kepure, ant kurios viršaus aukso burbulas spindėjęs. Jį net aplinkiniai gudai gerbdavę ir vadindavę „biełу car". Žmonėms tesirodydavo labai retai. Siųsdamas kokį nors įsakymą per žemesniuosius dvasiškius vaidilas, žynius, burtininkus, įduodavo jiems valdžios ženklą, kreivą lazdą. Tokio įsakymo turėdavo klausyti patys kunigaikščiai, seniau kunigais vadinti.

Buvo vaidilomis, dievų tarnais, ne tik vyrai, bet ir netekėjusios mergaitės. Jos darydavo skaistybės apžadus, turėjo sergėti maldyklą ir kurstyti šventąją ugnį. Jos vadinos vaidelytės. Birutė, kurią kunigaikštis Kęstutis paėmė sau per pačią, buvo irgi vaidelytė.

Žemesniųjų kunigų vieni mokydavę žmones padoriai elgtis, kiti vaikščiodami per kaimus (vaidelučiai) apgiedodavę garsius pranokėjų darbus, senovės atsisikimus, ėjusius padavimais; kiti vėl aiškindavę dievų valią, laimindavę žmones, prižiūrėdavę maldyklose šventąją ugnį.

Vyriausybė.

Senovėje lietuviai neturėjo pasaulinės vyriausybės: tie patys kunigai mokė žmones dvasiškų dalykų, juos teisė susivaidinus, savo rankose laikė ir pasaulinę valdžią. Tiktai paskui, kai lietuvius pradėjo užpuldinėti priešai kaimynai, atsirado karo vadų.

Kilus karui, vyrai susibūrę rinkdavo iš savo tarpo narsiausį ir sumaningiausį vyrą, pavadindamį jį karvedžiu. Išrinkę karvedžiu ir iškėlę ant pečių, nešiodavę po kareivių eiles, rodydami, ko reikią klausyti.

Karui pasibaigus, tasai karvedys vėl palikdavo tuo kuo pirma buvęs, tik didesnė grobio dalis jam po karo tekdavo. Ilgainiui, kilus bemaž nesiliaujantiems

karams, karo vadai kaskart įgauna didesnę ir pastovesnę valdžią ir jos iš rankų nebepaleidžia, net pasibaigus karui.

Iš tų karvedžių kyla paskui kunigaikščiai, o iš jų artimesniųjų pagelbininkų ir sumanesniųjų karo sądarbininkų didikai bajorai, kuriems žemesni ūkininkai pavaldiniai turėdavo kai kuriuos darbus nudirbti. Dar žemiau stovėjo vergai per karą į nelaisvę paimti.

Kai lietuviai susiprato, kad susiskaidę, tvirtai tarpùsavy nesusiglaudę, negalės atsispirti užpuolantiems priešams, kad vienas kuris ne didžio apskričio kunigaikštis nepajėgs atsiginti nuo užpuolikų, iškilo supratimas visiems lietuviams bendrai susispiesti ir vienos galvos klausyti. Tokiu būdu visi susitelkia po vienu kunigaikščiu, kursai gauna didžiojo kunigaikščio vardą. Mindaugas, Gediminas ir jų įpėdiniai jau vadinami karaliais; tik Jogailai tapus Lenkų karaliumi, Lietuvos valdovams nenòrėta pripažinti karaliaus vardo. Tie didieji kunigaikščiai, paskui karaliai gyveno Naugarduke, Kernavój, Trakuos; galop įsisteigė sostinę Vilniuje.

Jau žiloje senovėje Lietuva dalijos į sritis; tos sritys (provincijos) į apskritis (pavietus). Kad tos apskritys nedidelį plotą užimdavo, galima iš to spręsti, kad vienuose Žemaičiuose jų buvo 20 su viršumi.

Apskrity vyresniaisiais buvo tėvūnas, arba seniūnas, ir karužasis: tėvūnas žiūrėjo tvarkos, teisė nusikaltusius, karužasis turėjo pas save vėliavą ir sąrašą visų į karą šaukiamų vyrų.

Namų gyvenimas.

Senovės lietuviai paprastai gyveno vienkiemiais, tokio atstumo vienas nuo kito, kad būtų girdėti lojant kaimyno šunį. Tiktai Zigmantas Augustas, norėdamas

įvesti griežtesnę baudžiavą, nuo 1562 metų paliepė žmonėms gyventi sodžiais.

Gyvenamas būtas būdavo pailgai ketvirtainis, su nuleistais skliautais galuose. Vidury aslos būdavo duobė, kur ugnis kūrendavos valgiui virti ir butui apšildyti. Krosnys arba pečiai atsirado vėliau, ir tai iš prieangio kūrenami. Kaminų ūkininkų trobose iki XIX amžiaus nebūdavo, ir troba prieidavo pilna dūmų, kuriems išleisti būdavo lubose atidaromas augštinis.

Apdarą, drabužį jau senovėje lietuviai siūdindavosi iš linų, vilnų ir kailių (Sk. Dusburgo Kroniką); milinė žemiau kelių, ant galvos barsukinė ar lapinė, ant kojų dažniausiai vyžos, į karą jojant batai, briedžio diržas su žibančia sagtimi, milinės kelinės — tai paprastas lietuvio apdaras. Moterys tik sėjonu tesiskyrė nuo vyrų; žmonos ir našlės savo galvas baltais nuometais rutuliavo.

Svarbiausias lietuvių užsiėmimas buvo žemės dirbimas, gyvulių, ypač arklių auginimas ir medžiojimas. Jau Tacitas, o vėliau Jordanas, rašydamas apie Baltijos pamario gyventojus aisčius, sako, kad jie rūpestingiau auginą javus, negu vokiečiai.

Buvo lietuvių tarpe ir ámatninkų, kurie mokėjo dirbti balnus, odas, kalti geležinius ginklus, žalvarinius ir auksinius papuošalus rankoms, geležinius skydus ir kitus daiktus. Apie tai liudija ne tiktai senovės kronikos, bet ir pilkalnių iškasenos net iš VIII amžiaus. Sunku tikėti, kad visi tie daiktai, kurių nemaža vartota ir kuriais mes šiandieną stebiamės, būtų buvę iš kitur gabenami.

Kaip karo metu lietuviai būdavo narsūs ir baisūs, taip namų gyvenime, priimdami pakeleivį, buvo jaukūs ir malonūs, vaišindami svečią su didžiausiu žmoniškumu ir atvira širdimi. Vaišindavo jį alum ir midum, kuriuos mokėjo gerai dirbti.

Pasilinksminimo įrankiaais buvo kanklės, skudučiai, trimitas. Trimitas — ilgas, pusantro sieksnio vamzdis, iš trijų apvalaus medžio skilčių sudėtas, tóšimis apvyniotas. Tais trimitais skatindavo kareivius į mušį, pūsdavo dievams aukodami, nabašninkus láidodami. Kartais vieni pūsdavo trimitus, kiti pritardami dainuodavo, vadinosi tatai sutartinės. Dar XIX amžiaus pradžioje tos sutartinės gyvavo; bet paskui išnyko, kai lietuviai griebėsi kitų svetimų muzikos įrankių, kaip antai: smuiko, klernteų, armonikų, net rusiškų balalaikų.

Nė viena tauta neturi tiek dainų, kaip lietuviai: visas gyvenimas, jo vargai ir linksmumai, visi darbai ir įvykiai randa ten vietą, kaip kokiame veidrody. Didžiausis vokiečių poėta Goethe, jų keletą vertime pažinęs, jas vadino poėzijos perlu. Tiktai negalima atsigailėti, kad tų dainų nė pusės neišliko iki mūsų dienų. Išsilaikė tik dainos iš paprasto kasdieninio gyvenimo. Dainos apie senovės laikus ir jų įvykius, apie karus, ir senovės tikėjimą, kurias dainuodavo vaidelučiai, bemaž visai užmirštos (palygink rusų bilinas). Tokių senų dainų, kaip va: „Visi bajorai į Rygą jojo“, „Siuntė mane matušėlė į Dunojų vandenėlio“, „Kuninge Sudaičių“, tiktai kelios beišliko.

Prekyba.

Jau prieš Kristaus gimimą Baltijos pamario gyventojai prekiavo su fenikiečiais, kurie čia gintarą pirkdavo. Paskui platoka prekyba ėjo su graikais ir romėnais, kurie čia atplaukdavo laivais. Romėnų įtaka lietuvių pasaulėžvalgai ir jų kalbai gana žymi.

Viduramžiais lietuviai pradeda prekiauti su žuvėdais, nuo kurių gauna geležį, varį, druską. Žymesnės tuomet plieplaukos uostai buvo Kláipėda, Liepoja, Palanga, Ventspilė. Nuo XIII amž. prekyba mariomis pradeda

mažėti, kai vokiečių ordenai įsistiprino Baltijos pamariais ir ėmė lietuvius nuo jų stumti. Tuokart platesnė prekyba prasideda sausais keliais su lenkais, maskoliais ir totoriais.

Ypatingai Vytautas Didysis rūpinosi prekybą praplatinti; tam tikslui jis suteikė kai kuriems miestams ypatingų teisių, Magdeburgo teisėmis vadinamų, sulyg kuriomis patys miestai galėjo savarankiškai tvarkytis ir rūpintis, kas galėtų praplatinti jų prekybą ir pajamas. Vytautui D. valdant, du uostu prekybai turėjo Lietuva: Palangos prie Baltijos ir Kočibejų (dabartinę Odesą) prie Juodųjų marių.

Paprastai lietuviai leisdavo į svetimas šalis gintarą, javus, vašką, apynius, degutą, lokių, vebrų, ūdrų ir kitų žvėrių kailius. Pirkdavo gi svetur ar už savo prekes išmainydavo geležį, varį, sidabrą, auksą, druską ir kitus daiktus, kurių Lietuvoj trūko.

Karyba.

Per amžius lietuviams netrūko priešų — užpuolikų. Senų seniausi padavimai sako apie užpuolimus ir karus su skandinavais ir muzūrais, paskui su lenkais ir gudais. Bet pavojingiausia ir baisiausia buvo kova su vokiečiais, kurie įsisteigę kardininkų ir kryžiuočių ordenus, kovoja nepaliaudami amžiną ir sistematingą kovą prieš Lietuvą.

Lietuviai, iš prigimties ramaus ir taikaus būdo, nuolat kovodami su užpuolikais, ilgainiui taip prie tų kovų priprato, jog ir patys ėmė kaimynus užpuldinėti, iš pradžios tik pasiplėšdami grobio, o paskui kunigaikščių vedami, net svetimas gudų šalis užkariaudami.

Tuose karuose artimiausiu lietuvio draugu buvo jo mylimas žirgas juodbėrėlis. Žemaičių arklių veislė buvo plačiai žinoma savo dailumu, patvarumu ir grei-

tumu. Traukdami į karą, lietuviai aprišdavo žirgą plaušomis, kad apsaugotų nuo šalčio ir darganų, kadangi karo žygiai dažniausiai būdavo žiemos metu. Senovėje jodinėdavo lietuvis be balno ir kilpų, bet taip tvirtai ant arklio sėdėdavo, jog nelengva būdavo jį nublokšti. Balnų pradeda atsirasti tik paskesniais laikais, susipažinus su vokiečiais.

Lietuvis kareivis eidavo į karą, lokio ar briedžio kailiu apsisiautęs, kartais žvėries galvą ant galvos užsivožęs, labiau priešams bauginti. Prie šono prisegtas ilgas kardas, rankoje raguotinė, pailgas apvalus skydas, iš medžio ištašytas, ar iš žilvičių nupintas ir vario skarda apdėtas, kartais kilpinis ar buožė — tai buvo paprastas senovėje lietuvio apsiginklavimas. Šautuvais tiktai Gedimino, o patrankomis (armatomis) Kęstučio laikais pradėta mėginti šaudyti.

Traukdami į karą, lietuviai imdavo džiovintos mėsos ir žalių burokų su duona. Bet daug pavyržio su savimi neimdavo, kad perdaug neapsunkinus arklio, nes svetimoj šaly jo gaudavo. Karo žygius svetimose šalyse dažniausiai atlikdavo žiemos laike, kai užšąla versmės ir upės ir kada vyrai liuosesni būdavo nuo darbų.

Žiloje senovėje pastovios kariuomenės lietuviai be abejo neturėjo. Užpulti svetimą šalį ir pasiplėšti grobio ėjo susibūrę savanoriai; savo krašto ginti stojo kiekvienas, kas galėjo valdyti ginklą. Įsigalėjus didžiųjų kunigaikščių valdžiai, į karą privalėjo stoti tam tikras ginkluotų vyrų skaičius nuo keletos dūmų (namų).

Nuo Gedimino laikų atsiranda Lietuvoje jau pastovi nors nedidelė kariuomenė, didžiojo kunigaikščio tarnybai ir valstybės pasieniais pilių įguloms. Samdomoji kariuomenė tik Zigmantui Seniui viešpataujant atsiranda.

Skirstėsi lietuvių kariuomenė į karužystes; kiekviena karužystė turėjo savo vėliavą ir savo viršininkus (karužasis, šimtininkai, dešimtininkai). Prieš eidama į priešų šalį, šiaip rinkdavosi kariuomenė: vadas ar karužasis pjaudavo ožį, šlapindavo krauju strielą ir kartu su apdegusiu medgaliu siųsdavo per žmones nuo vieno kiemo į kitą; buvo tai ženklas, kad bus baudžiami ugnimi ir mirtimi, kas galėdamas nestotų į kareivių eiles. Paskesniu laiku būdavo siunčiamas tam tikras šauklys, kursai jodinėdamas šaukdavo vyrus į karą.

Jei priešai netikėtai užpuldavo Lietuvos žemę, tai pirmieji pasienio žmonės kurdavo ant piliakalnių didžią ugnį; tolimesnieji pamatę nepaprastą ugnį, irgi ant savo pilkalnio pakurdavo laužą. Tuo būdu visa apylinkė greit sužinodavo priešo užpuolimą ir slėpdavos ar miškuose, ar artimoj pily.

Traukdami į karą, lietuviai dar pagonys teiraudavos ir klausdavo žynių — kunigų dievų valios pareiškimo. Jei kariuomenei einant pasergėta, kad iš užsienio į Lietuvą lekia erelis, karvelis, kranklys ar gervė, buvo tai ženklas, kad žygis pasiseks laimingai. Bet jei kely pasitikdavo briedis, lūšis, kiškis, ligotas žmogus, ar moteriškė, tai būdavo nelaimės ženklu.

Senų senovėje lietuviai užpuldavo svetimas šalis nedidžiais būriais, keletas šimtų vyrų susibaudę raiti, ar žiemos metu į rogutes prisėdę. Bet ir mažas jų būrelis būdavo kaimynams baisus. Paskui, jau didiesiams kunigaiščiams vadovaujant, eidavo į karą po kelias dešimtis tūkstančių vyrų, raitų ir pėsčių. Ringaudo tėvas Algimantas 1226 metais jau su 7000 vyrų užpuolęs Smolenską.

Stodavo į mūšį lietuvių kariuomenė ne visa susyk, bet pasidalinus būriais ir priešą užpuldavo netikėtai. Jei nepasisekdavo perlaužti priešo eilių, greit išsisklai-

dydavo į šalis, supūtus trimitui, kad užpultų vėl iš kitos pusės netikėtai. Vieta, kur atsitikdavo mušys, būdavo laikoma didžioj pagarboj, aptveriama akmenimis, vadinama paprastai milžinų kapais (milžinkapiais).

Senų senovėje lietuviai, rodos neturėjo pilių: neįžengiamos girios ir pelkės užtekdavo apsiginti nuo priešo. Rodos, pirmieji žuvėdai lankydami žemaičių šalį ir norėdami ją pagrobti, ėmė pamariais statyti pilis. Nuo jų išmokę ir lietuviai pilti pilis tarpgiriuose, ant kalnų ir upių vingiuose. Buvo tai tam tyčia supilti kalnai, aptverti į žemę susmeigtais rąstais. Tvirtesnieji piliakalniai paskesniu laiku buvo statomi iš akmens ir plytų. Vidury tokio supilto ir aptverto, dažniausiai pačios gamtos apsaugoto pilkalnio būdavo nemaža trobesių, valgymų ir ginklų sandėliams.

Priešui užpuolant, aplinkiniai gyventojai subėgdavo į tokias pilis su visu turtu. Čia budėdavo ir nuolatinė kareivių sargyba, kuri visai apylinkei pranešdavo apie pavojų, uždegdama pilies augštoj vietoj ugnį.

Kartais pilys būdavo rengiamos ir žiemose tarp pelkių vietose, o keliai į jas būdavo išvedami po vandeniu, išgrįsti akmenimis ar smaluotais rąstais, stačiai įkaltais. Kad nežinančiam priešui būtų sunkiau tas kelias surasti, jis būdavo vingiuotas ir tik vietiniams gyventojams žinomas. Tokių po vandeniu paslėptų kelių likučiai Žemaičiuose vadinas kūlgrindos (kūliais t. y. akmenimis grįsti). Iš tokių pilių kartais požemiais būdavo išvedami urvai.

Toksai sumaningas pilių rengimas rodo nežemą lietuvių kultūros pažangą jau žiloje senovėje. Bet didesnių lietuviškų miestų bent iki XII amž. negirdėti. Seniausieji Lietuvos miesteliai minimi šie: Kaunas, Ukmergė, Jurbarkas, Gardinas, Ariogala, Betygala, Voruta, Kiernavas.

Seniausieji padavimai.

Tautos istorijos pradžia paprastai yra tamsi, trūkstant tikrų, aiškių žinių; mat senovės laikų atminimai nesurašyti, eidami per amžius iš lūpų į lūpas, esti arba užmirštami, arba iškraipomi visokiais priedais, kurie ne visados lengva atskirti nuo tikrų atsitikimų.

Kiekviena tauta turi savo pasakas apie senovės laikus, kuriose vos dešimta tiesos dalis tėra.

Lietuvių padavimuose minimi kai kurie vardai, apie kuriuos nieko tikro negalima pasakyti, kaip antai: Alkis, Nemunas, Vaidievutis, Kernius, Kukavaitis, Palemonas, Barkus ir kiti.

Kitos tautos tokius pasakų vyrus vadina pusdieviais, lietuviai šventbroliais, milžinais. Ar tai buvo atėjūnai iš Skandinavijos, ar garsesnieji iš pačių lietuvių karo vadai, ar tai žmonės kuonors sau garbę ir vardą kaimynų tarpe įgiję, sunku dabar pasakyti.

Apie Vaidievutį ir Prutenį taip sako prūsų padavimas. Prutenis buvęs pirmuoju krivių krivaičiu, jo brolis Vaidievutis — pirmuoju pasauliniu prūsų-lietuvių valdytoju ir karo vadu. Jie sutvarkę ir suvieniję iki šiolei pasiskirsčiusius prūsus ir suvienytomis jėgomis išvadavę juos nuo mozūrų verguvės; jie davę pirmus įstatymus ir išmokę kaip dievams tarnauti.

Susilaukęs senatvės, Vaidievutis visą prūsų kraštą išdalinęs dvylikai savo sūnų, o pats su Pruteniu, žmonių

akyvaizdoj pasiaukojęs dievams ant uždegto laužo Buvę tat VI amž. po Kr. gim.

Palemonas buvęs vienas iš Skandinavijos atėjūnų, lankiusių Lietuvos šalį plėšimo tikslais. Palemonas atvykęs su 500 Skandinavijos vyrų, paėmęs Lietuvą ir čia su savo palydovais pasilikęs. Jisai irklavęs Nemunu, paskui Dubysa iki Čekiškės, Ariogalos ir Betygalos. Kai kurios dabartinės lietuvių pavardės, turinčios skandinavišką kilmę, kaip tik rodos ir pritaria tiems pasakojimams, kad bent kai kurie Skandinavijos atėjūnai tikrai Lietuvoj apsigyvenę ir su vietiniais gyventojais susilieję. Danų ir žuvėdų senovės raštai irgi pasakoja apie skandinavų žygius į Lietuvos kraštą.

Skandinavijos atėjūnai, rodos pirmieji pradėjo pamariais statyti pilis, kad tvirčiau įsiviešpatautų Lietuvos šalį. Jie atplaukdavo savo laivais ar prekiauti, ar plėšti ir grobti. Mūsų proseneliai, be abejo, buvo priversti gintis nuo tų plėšikų, kariauti su jais. Tačiau žinių apie tas kovas visai neturime, išskyrus senovės liekanų dainose apie barzdotus užmario vyrus, išmynusius rūtų darželius.

Alkis ar Alcis buvęs Žemaičių milžinas-karžygis, kurs mylėjęs gražią žemaitę Jauterytę ir draug su ja kariavęs su priešais. Kai Jauterytė mušy kritus, tai Alcis iš Baltijos pamario pasisėmęs smelčių į pirštinę ir užpylęs mylimosios kūną; tuo būdu atsiradęs Šatrijos kalnas.

Antrasis Žemaičių milžinas buvęs Džugas, kursai, rovęs iš šaknų tvirčiausius ąžuolus, vienu buožės užsimojimu kryžiuočius šimtais žudydavęs, kalnus iš vienos vietos į kitą perkeldavęs; jisai savo rankoms iškasęs Telšių ežerą ir Džugo kalną savo kapui supylęs.

Apie lietuvius prieš XIII amžių.

Mozūrų ir skandinavų, paskui vokiečių užpuldinėjimai turėjo sužadinti mylinčius ramumą lietuvius. Pasimokę atsiginti nuo užpuolikų, lietuviai XI ir XII amžiais pradeda patys pulti svetimus kraštus, pasiekdami kai kada Sandomierių, Valuinę ir Polocką.

Pradžioj puldavo lietuviai ne svetimų šalių pagriebti į savo rankas, bet pasiplėšti svetimų gerybių ir parsivaryti vergų, kurie laukus nudirbtų.

Savo puolimais lietuviai gerokai įkyrėjo gudams ir lenkams. Gudų giesmininkas „Slovo o polku Igorevie" giesmėje skundžias, kad nemaža kenčia rusiškoji žemė nuo stabmeldiškos Lietuvos.

Įpykę kaimynai ima keršyti lietuviams. Boleslovas Narsusis keliais atvejais buvo įsigrūdęs į vakarų Lietuvą. Taip pat Jaroslavas Gudrusis Kijevo kunigaikštis užpuldinėjo jótvingus, o paskui ir lietuvius augštaičius 1040 m. Tačiau neįžengiamos girios, balos ir versmės dangstė lietuvius nuo priešų, ir tie nedaug galėjo kenkti mūsų proseneliams. Kai kada patys priešai kaimynai, tarpusavy susivaidiję, telkdavo lietuvius vieni prieš kitus.

Nuo XII amžiaus žymesnieji ir sumanesnieji lietuvių vadai, užpuolę gudų šalis ir radę ten tarpusavy vaidus ir nesusipratimus, ne tiktai prisiplėšdavo grobio, bet kai kada ir pačią šalį paimdavo valdyti. Taip antai ne vienas jų atsisėdo valdyti Polocke, Minske, net Pskove. Bet tuokart paprastai užmiršdavo savo gimtinę šalį, priimdavo svetimą tikėjimą ir naujos tėvynės papročius pasisavindavo.

Tokie svetimų kraštų užėmimai maža naudos tesuteikdavo pačiai Lietuvai, ją tik silpnindavo, juo labiau kad Lietuva, susiskaldžiusi į daugybę labai mažų kuni-

gaikštysčių, neturėjo savitarpy nė jokio politiško sąryšio.

Kitaip dalykai virsta nuo XIII amžiaus, kai iš vakarų ima veržtis į lietuvių šalį vokiečiai organizuotomis jėgomis ir prasideda karai su kryžiuočių bei kardininkų ordenais. Lietuvių tarpe bręsta tuomet susipratimas, kad tik bendromis, suvienytomis jėgomis galima atsispirti priešams.

Pirmam, rodos, Rimgaudui pasiseka paimti visi lietuviai po savo valdžia, ir jisai pirmasis pradeda save vadinti didžiuoju kunigaikščiu. Nuo jo prasideda naujas lietuvių tautos gyvenimas.

Bet pradedant istoriją nuo to didžiojo Lietuvos kunigaikščio, reikia bent trumpai pirma papasakoti apie kryžiuočių ir kardininkų ordenus, kurie XIII amžiaus pradžioje įsikūrė Baltijos pamariais ir ilgainiui pavérgė prūsų ir latvių šalis. Jie sužadino, taip sakant, lig šiolei miegančius žemaičius ir aukštaičius lietuvius, su kuriais per 200 metų su viršumi nuolatos kariavo

Kardininkų Ordenas.

Padauguvio šalį, kur buvo apsigyvenę kuršiai, lybiai ir žiemgaliai, XII amžiuje pradeda lankyti vokiečiai nuo Bremeno prekybos reikalais. Kadangi pirmiausia su lybiais arba lyvais vokiečiams teko čia susidurti, tai jie tą kraštą ir pavadino Livonija.

Vietiniai gyventojai jau nuo pat pradžios žiūrėjo su nepasitikėjimu į tuos apsiginklavusius atėjūnus; bet paskui apsiprato ir ėmė su jais prekiauti.

Sužinojęs apie tai, Bremeno antvyskupis pasiuntė čia misijonierių *Meingardą* (1186 m.), kursai, nesigailėdamas darbo ir savo sveikatos, uoliai skelbė Kristaus tikėjimą tarp to krašto stabmeldžių gyventojų.

Lipšniai apsieidamas su lybiais ir kuršiais, nemaža jų apkrikštijo.

Bet atsirado priešų iš uolesnių pagonių tarpo, kurie ėmė kurstyti prieš atėjusius iš užmario naujo tikėjimo platintojus. Kai kada reikėdavo apsigynimui prieš juos net ginklo griebtis. Kad geriau nuo užpuolimų apsiginti, Meingardas įkūrė Ikskiulio pilį.

Matydamas, kad Kristaus tikėjimas platinti kaskart sunkiau, Meingardas išvažiavo pas papą Aleksandrą III, į Rymą pasitarti, kas daryti. Ryme pašvęstas vyskupu ir sugrįžęs į Padauguvį, greit pasimirė, nesulaukęs gero savo darbų vaisiaus.

Jo įpėdiniai, nežiurėdami savo augšto pašaukimo, ėmė platinti krikščionišką tikėjimą ne meilės žodžiais, tik prievarta ir kardu. Špraudės į Padauguvį ne tiek rūpindamies latvius apšviesti, kiek jų žemę pagrobti ir gyventojus pavergti. Ne tiek jiems rūpėjo stabmeldžių protas apšviesti šv. tikėjimu, kiek priversti naujiesiems valdovams mokėti dešimtinę, javus pilti, laukus nudirbti.

Todel pakrikštytų daugelis tiktai krikščionišką vardą tedėvėdavo, širdy pasilikdami stabmeldžiais. Ne vienas apsikrikštijęs skubėdavo į Dauguvos upę nusiplauti krikšto, sakydamaa: „tegul jisai sau grįžta, iš kur atėjęs“!

Toksai vokiečių pasielgimas buvo labai nekriščioniškas, todel ir jų darbas neturėjo Dievo palaiminimo, o latviams ir lybiams atnešė nesuskaitomų nelaimių.

Meingardui mirus, į Padauguvį atvyko *Bertoldas* (1196 m.) kurs pradėjo apaštalauti kardu, nuo kurio greit ir patsai žuvo, užmuštas kovoje.

Tuo padrąsinti, lybiai pasiryžo vokiečius visai išvyti iš savo krašto; išžudė net savo tautiečius, kurie buvo

priėmę Kristaus tikėjimą. Bet pasirodė, kad ne taip lengva nusikratyti vokiečių.

Tretysis Padauguvio vyskupas buvo *Albertas Buksgeudenas*. Tasai atvyko į Livoniją su ginkluota kariuomene ir apsiginti pastatė tvirtą Rygos pilį (1201 m.). Paskui įsteigė tam tikrą ginkluotą vyrų broliją, kurios uždaviniu buvo ginti katalikų tikėjimas nuo pagonių. Tos brolijos raiteliai kareiviai prie paprastų apžadų, vienuolynuose daromų, dar prisiekdavo kovoti su pagonimis ir, kaipo ordeno ženklą, vilkėjo baltais apsiaustais, ant kurių buvo išsiūti raudonas kryžius ir kardas. Nuo kardo jie buvo vadinami kardininkais. Vyriausis jų viršininkas buvo magistras.

Kardininkų magistras pradžioj privalė klausyti Rygos vyskupo. Bet ilgainiui nuo jo globos atsipalaidavo.

Kardininkų ordeno uždavinys buvo šelpti silpnus, gelbėti prispaustus, platinti šv. tikėjimą. Bet jie, to nežiūrėdami, įtempė visas savo jėgas, kad pagriebtų svetimą kraštą į savo rankas ir pavergtų laisvą tautą.

Iš to kilo didžiausia vokiečių neapykanta, kuri po tiek šimtų metų išsilaikė iki šiolei. Kilo smarkiausių karų nes vietiniai gyventojai nenorėjo gera valia pasiduoti į verguvę. Bet vokiečiai, gerai apsiginklavę ir į karą įpratę, dažniausiai imdavo viršų.

Latviai ir lybiai vienų vieni negalėdami apsiginti telkė lietuvius, arčiau Dauguvos tuomet gyvenusius; bet ir tie ne visados galėdavo įveikti geležimi apkaltus vokiečius.

Kad lengviau palenktų gyventojus po savo valdžia, vokiečiai sėdavo jų tarpe nesutikimus, o paskui jais pasinaudodavo. Ypač jie išnaudojo nesutikimus tarp lybių ir latvių. Latviai, nekęsdami lybių, lengviau krikštijos, manydami, tuo būdu atsipalaiduosią nuo

savo kaimynų lybių ir estų. Lybiams tikrai užkenkė, prisidėdami prie jų sunaikinimo; bet nepoilgo patys pateko į didesnę verguvę.

Pirmų pirmiausia kardininkai užgriuvo ant žiemgalių. Albertas, užpuolęs (1208) su kardininkais Visvaldį, sudegino jo pilį, jo žmoną Dangerutę nužudė. Visvaldis iš gailesčio patsai nusižudęs. Visa Livonija ir žymi ėstų (arba igaunių) dalis 1225 m. teko vokiečiams.

Bent kiek ilgėliau gynėsi latgaliai ir kuršiai, kuriems talkininkavo žemaičiai ir augštaičiai lietuviai. Bet ilgai ištverti neišgalėjo prieš geležinį kardininkų ordeną, kursai ypačiai sustiprėjo, kai susivienijo su antru, dar karingesniu ordenu—kryžiuočiais. Visas tuomet Padauguvio kraštas pateko į baisiausią verguvę.

Rymo papos kartkartėmis rašydavo, įspėdami ginkluotus vienuolius, kad krikščioniškai elgtųsi su vietos gyventojais, neatiminėtų jiems žemės, grąžintų tėvams įkaitais paimtus vaikus, neplėštų turto.

Bet tie įspėjimai nedaug tegelbėjo. Patsai Rygos arkivyskupas nemaža kentėdavo nuo tų kardininkų, priverstas skųstis šventajam tėvui arba net šauktis Lietuvos kunigaikščių pagalbos. O ką besakyti apie užkariautus vietos gyventojus, kurie neturėjo galios nė pasiskųsti Romai.

Kryžiuočių Ordenas.

Prūsai buvo artimiausi vakarų Europos kaimynai; todel čia dar ankščiau kaip į Padauguvi pradėjo lankytis misijonieriai. Tačiau pasisekimo jie ilgai neturėjo, nes stabmeldiškas tikėjimas čia buvo labai įsikerėjęs; čia iki XIII amž. gyveno pats krivių krivaitis; čia buvo ir visų garsiausia lietuvių šventovė Romuvà.

Pirmasis kurs tarp prūsų mėgino skelbti Kristaus tikėjimą, regis, buvo *šv. Vaitiekus,* paskui Adalbertu

pramintas, Pragos vyskupas. Neilgai apsakinėjęs Dievo žodį, buvo prūsų nužudytas, kadangi drįso įžengti į dievams pašvęstą girią. Jo kūną išpirko už didelius pinigus Boleslovas Narsusis, Lenkų kunigaikštis.

Paskui kiek laiko prūsams apaštalavo *šv. Olavas*, Norvegų kunigaikštis, keliaudamas per Prūsus pas Jaroslavą Rusų kunigaikštį.

Laimingiau sekėsi *šv. Brunonui*, kursai pametęs Ottono ciesoriaus dvarą ir Magdeburgo arkivyskupo palaimintas, atvyko į Prūsus, kur didžiai uoliai ir atsidavęs skelbė Kristaus mokslą, nemaža ir aprikštijo. Bet paskui 1009 m. ir tasai buvo nužudytas. Juo, rodos, ir pasibaigė pirmieji mėginimai apaštalauti prūsams.

XIII amž. pradžioje nauji misijonieriai, paraginti gandais apie sekmingą katalikų tikėjimo platinimą Livonijoje, einą į Prūsus ir dabar jau su didesniu pasisekimu. Jų tarpe žymiausis buvo *Kristijonas*, cistersų vienuolis, kursai, maloniai elgdamasis su stabmeldžiais, nemaža jų išmokė tikrą Dievą garbinti.

Papa Inocentas III, patyręs apie tai, rašė Gniezno arkivyskupui, įspėdamas, kad Dievo žodžio skelbėjai kartais neskriaustų naujų bažnyčios sūnų savo gobšumu, kad geruoju apsikrikštijusius nuo stabmeldžių keršto gintų, jei prireiks, net ginklu, tačiau nedrįstų niekam priverstinai primesti krikščionių tikėjimo.

Kristijonas, nuvykęs 1215 m. į Romą, buvo ten pašvęstas vyskupu. Bet grįžęs į Prūsus, rado čia kitaip, negu buvo palikęs. Prūsai, įpykinti užpuldinėjančio mozūrų kunigaikščio Konrado, šoko deginti ne tik Mozūrų miestų, sodžių ir bažnyčių, bet ir namie ėmė neapkęsti krikščionių, o jų turtą naikinti.

Lenkai skundėsi šv. tėvui, kad prūsai deginą ir naikiną jų kraštą, o ramius žmones į nelaisvę imą. Kristijonas, norėdamas įbauginti prūsus ir priversti

juos klausyti, papos pritartas, paskelbė vadinamąjį, paskui dažnai vokiečių atkartojamą *kryžiaus karą*.

Rymo papos leisdavo su tam tikrais atlaidais kryžiaus karą prieš pagonius, nes vokiečiai ir mozūrai apie prūsus skelbdavo nebūtus daiktus, apgaudinėdami papas: prūsai ir lietuviai gyvuliškai, kaip laukiniai gyvená, belaisvius deginą ir kankiną, sodžius siaubią, krikščionius kaip įmanydami žudą ir esą Europai lygiai pavojingi, kaip ir turkai.

Kryžiaus karai būdavo vykdomi šitokiu būdu: papa išsiuntinėjęs raštus į visus kraštus, kviesdavo vokiečiams į talką kariauti prieš pagonius, suteikdamas visuotinus atlaidus tiems, kurie atlikę išpažintį, per paskirtą laiką dalyvaus šventame kare. Ant to balso rinkdavosi prieš prūsus ginkluoti vyrai iš visų žemių: iš Prancuzų, Austrų, Ispanų, Anglų ir iš kitur. Juos vokiečiai vadindavo svečiais.

Nors tie talkininkai duodavo gerą paspirtį vokiečiams kovose su prūsais, tačiau atlikę savo darbą ir išbuvę paskirtą laiką, grįždavo namon, palikdami vienus vokiečius, o prūsai įpykinti skubėdavo jiems atkeršyti.

Tuomet Kristijonas, pasitaręs su Konradu, įsteigė vadinamuosius, „*Dobrinės žemės brolius*“, kurie pastoviai turėjo ginti nuo stabmeldžių. Bet tie broliai, nuolatos kariaudami su prūsais, greit visi žuvo.

Tada atėjo Konradui nelaiminga mintis — pergabenti prieš prūsus raitelių kryžiuočių ordeną iš Jeruzalės, kur jisai rūpinosi ligonimis.

Tasai kryžiuočių ordenas, įgijęs sau garsų vardą karuose su turkais ir gerokai pralobęs, persikėlė paskui iš Šventosios Žemės į Europą. Čia valdžios ir viešpatavimo geidulys ištrynė visai jų pirmutinį augštą pašaukimą — tarnauti artimui ir ginti Bažnyčią. Jie tegeidė žemės, kad įsteigtų savo pasaulinę viešpatiją

Todel jų viršininkas, magistras Hermanas Zalcas dabar džiaugdamasis priėmė pavestą jam Kulmijos žemę, kuri buvo pasieny, Prūsų ir Mozūrų tarpe, pasiimdamas ant savęs pareigą ginti krikščionis nuo stabmeldžių. Buvo tai 1228 metais. Nuo to laiko prasideda nuolatinis kruvinas karas prūsų, o paskui lietuvių su tais kryžiuočiais.

Kryžiuočių apdaras — baltas apsiaustas, ant kurio būdavo išsiuvamas juodas kryžius.

Pradžioje kryžiuočių buvo nedaug; todel jiems padėti plūdo iš visos Europos ginkluotų vyrų, vadinamų maldininkais, kurie manydavo darą išganomą darbą.

Kryžiuočiai ėmė tuojau statyti naujai užgrobtuose plotuose pilis, iš kurių išpuldami, geležiniais šarvais apkalti, ant arklių irgi apšarvuotų, naikindavo apylinkes, skleisdami ugnį, palikdami tyrus ir įsiverždami vis gilyn į Prūsus. Žvėriškai elgdamiesi su vietos gyventojais, greitu laiku susipyko ir su Kristijonu.

Prūsų buvo ir skaičiumi daugiau už latvius; ištverme jie buvo irgi patvaresni, todėl ilgiau prieš kryžiuočius laikės. Bet vargu buvo kariauti prieš geležinę kryžiuočių tvarką nelaimingiems prūsams, kurių tarpe dargi trūko vienybės.

Jau 1233 m. pagčionių-prūsų kraštas pateko į kryžiuočių rankas, nors gynėsi atkakliai. Paskui iš eilės kryžiuočiai puolė artimiausius.

Prūsai dažniausiai ar žūdavo, ar pasitraukdavo giliau į savo žemę. Ordenas, užėmęs tuščias vietas, gabendavo iš Vokietijos gilumos savo tautiečių, jais apgyvendindavo naujas šalis ir tuo būdu eidavo vis gilyn į rytus (Drang nach Ost—varžtas į Rytus). Naujakuriai, įsigyvenę, padėdavo reikale kryžiuočiams ir kariauti prieš prūsus.

Prūsai, nuveikti kovoje, kartais pasiduodavo ordenui, priimdavo krikštą, bet gavę progos, vėl sukildavo prieš savo engėjus, mėgindavo juos išvyti iš savo krašto. Kartais prūsams pavykdavo kryžiuočius sumušti, ar subėgusius į savo tvirtoves-pilis badu išmarinti. Bet vis delto galų gale prūsai, silpniau apsiginklavę ir silpnai susiorganizavę, buvo nuveikti, ypač kai kryžiuočiai susivienijo su Rygos kardininkais.

Lietuvos valstybės tvėrimasis.

Kai iš vienos pusės lybius ir latvius puolė kardininkai spausti, iš antros pusės prūsus kryžiuočiai, vis gilyn skverbdamies į jų žemę, žemaičiai ir augštaičiai lietuviai buvo susiskaidę į daug mažų vienetų, kurių vadai, karaliukais vadinami, dažnai tarpusavy kovodavo. Tačiau iki vokiečiai suspėjo sumindžioti ir pavergti prūsus bei latvius ir iki prisiartino tuo būdu prie vidurnės Lietuvos, ši pastaroji, pasijutusi esanti pavojuje, turėjo laiko susiorganizuoti ir sugebėjo įsisteigti vieną itvirtą valstybę.

Vienybės reikalas ne visų tautos vadų iš karto buvo suprastas; bet ta nuovoka nuo XIII amž. pradžios aiškiai bręsta žymesniųjų kunigaikščių tarpe, kurie nepasitenkindami vien apsigynimu, kaip kad darė latviai ir prūsai, patys didesniais būriais ima užpuldinėti kaimynus.

Nuo XIII amž. pradžios aiškiai matyti lietuvių kunigaikščių ekspansijos (išsiplėtimo) noras. Kovose su latgaliais, estais, gudais lietuviai dažniausiai ima viršų ir savo sumanumu ir geresniu apsiginklavimu. Vieni vokiečiai tampa jiems pavojingi priešai.

Iš žymesnių to laiko kunigaikščių, kurie galėjo varžytis del pirmenybės, galima paminėti šie: Žvalgaitis, Mingaila, Ringaudas, Utenis ir k.

Žvalgaitis galingas žiemių Lietuvos kunigaikštis, 1204 m. žiemą su dviem tūkstančiais raitelių ėjęs pro Rygą į estų žemę. Rygiečiai vokiečiai persigandę vaišino juos gerindamies. Tačiau kai lietuviai su didžiu grobiu grįžo pro Rygą, žiemgaliai su vokiečiais iš pasalų juos užpuolė nakčia ir daugumą išžudė. Žuvo ir pats Žvalgaitis, perdaug pasitikėjęs vokiečių vaišingumu.

Mingaila 1190 m. užpuolęs Polocką ir nepaisant smarkaus pasipriešinimo, jį paėmęs valdyti. Nuo to laiko lietuviai padauguviečiai per Latgalius pro Polocką užpuldinėdavo Pskovą, net Naugardą. Mingaila buvęs Naujapilio kunigaikščiu, šių dienų Trakų apskrity.

Utenis rytų šiaurinės Lietuvos kunigaikštis, kelius kartus laimingai prieš kardininkus kariavęs ir juos pergalėjęs. Bet nelaimingas jo buvo prieš kardininkus žygis 1227 m., kai arti Kandavos pilies jo kariuomenė, po ilgo ir smarkaus mūšio, buvo beveik visai sunaikinta.

Ringaudo tėvas **Algimantas**, rodos, žuvo 1226 m., kai 7.000 lietuvių, naikindami Smolensko ir Naugardo kunigaikštijas ir pasiekę net Toržką ir Toporcą, buvo užpulti iš pasalų ir pergalėti.

Ringaudas 1226—1240

Ringaudui pasisekė ne tiek prievarta ir jėga, kiek sumanumu ir taikumu paimti į savo rankas visas Lietuvos šalis, ir jisai pradeda vadintis didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Sostinę perkelia iš Kernavos į Naujapilį.

Matydamas, kad kardininkai vis daugiau spaudžia lybius, latvius ir latgalius, Ringaudas kartkartėmis eina prieš vokiečius, talkininkaudamas savo tautiečiams. Nors ne visados grįžta pergalėtoju, tačiau kardininkai jau supranta, kad su lietuviais ne taip lengvą kariauti, kaip buvo su latviais.

Kova ties Mogilna 1234. Ringaudo sūnus Erdvila su stipria kariuomene užėmė Gardiną, Dragičiną, Mozyrių ir kitus gudų miestelius. Gudų kunigaikščiai suvienytomis jėgomis susitarė nusikratyti lietuvių kunigaikščio valdžios. Lucko kunigaikštis Dovydas patelkė Sviatoslavą, didžiojo Kijevo kunigaikščio brolį, Valuinės Leoną, ir Drucko kunigaikštį Dimitrą, pasamdę dar polaučius, stojo visi į kovą prieš Lietuvą.

Ringaudas, sužinojęs apie kylančią prieš jį audrą, prisiruoše irgi rimtai sutikti priešus. Susirėmė abi pusės žiemos rytuos ant Nemuno kranto, kur Dzitva įteka. Ringaudas, mažiau teturėdamas vyrų ir nepasitikėdamas savo jėgomis, apsirinko sau patogesnę apsiginti vietą, Nemuno ir Dzitvos trikampy.

Kova buvo kruvina ir ėjo bemaž ištisą dieną su įnirtimu. Galop lietuviai ėmė viršų. Priešų žuvo daugybė, ir didis grobis teko pergalėtojams: žirgai, ginklai, vežimai. Ta vieta paskui gudiškai buvo vadinama „Mogilna“ arba Kapais.

Po tos pergalės Ringaudo valstybės siena nukilo iki Polocko, Mozyriaus ir Pripeties upės.

Bet užgriebęs nemaža gudų žemės, Ringaudas mokėjo išmintingai juos tvarkyti, nevaržydamas jų tikėjimo, kalbos, papročių, savivaldybių, kaip ir tolimesnieji jo įpėdiniai, didieji Lietuvos kunigaikščiai, kurie visados pasižymėjo savo plačia tolerantija (apykanta). Tuo būdu lietuvių to laiko ekspansija nesutiko ir didžio pasipriešinimo iš gudų pusės.

Kova ties Karsakiškiu 1236 m. Ringaudo pergalė ties Mogilna, plačiai pagarsėjusi, nugąsdino vokiečius kardininkus, ir jie ėmė šaukti, kad lietuviai kaip turkai esą pavojingi Europos krikščionijai. Papa, jų įtikintas, apgarsino prieš Lietuvą kryžiaus karą. Kardininkai išsiuntinėjo raštus į visas šalis, melsdami

pagalbos. Susirinko į Padauguvį labai daug savanorių raitelių.

Kardininkų magistras buvo tuomet veiklus Volkvinas. Surinkęs ir sutvarkęs tuos visus „maldininkus" į didžiausią to laiko kariuomenę, Volkvinas perėjo per Dauguvą ir Nemunėlio paupiu traukė tiesiog ant Kernavos. Nesutikdamas pakeliu nė kokio pasipriešinimo ir nė vieno ginkluoto kareivio, jisai svajoja kiáurai pereisiąs visą Lietuvą ir ją be didesnio mušio užkariausiąs.

Tuo tarpu tarp Lėvens upės ir Karsakiškių, išėję iš miškų į lygius laukus, kardininkai ir jų talkininkai išvydo plevėsuojančias lietuvių vėliavas ir kariuomenę pasirengusią stoti į mušį.

Ringaudas čia, kaip ir ties Mogilna, pasirinko gintis patogiausią prie upės vietą; kad nebūtų apsuptas ar iš užpakalio užpultas, ir įveikė priešą.

Buvo rugsėjo šv. Maurikijaus 21 d. Kardininkai net iš kelio neatsilsėję, nes jau saulė iš pietų sukosi, puolė lietuvius, savo magistro įskatinti. Susirėmimas buvo labai smarkus, bet vokiečiai nė kokiu būdu neįstengė perlaužti lietuvių grandinių.

Jau saulė leidos, kai nekantrus Volkvinas, nematydamas kito būdo, pasiryžo ar garbingai žūti, ar perlaužti Ringaudo kariuomenės vidurį. Išsirinkęs 48 drąsių drąsiausius raitelius, apkaltus geležimi, puolė į lietuvių kariuomenės vidurį, kad jį sutriuškintų. Tačiau perlaužti lietuvių grandinių nepasisekė: pats galą gavo, ir visa jo kariuomenė ėmė bėgti. Lietuvių raitarija vienu akymirksniu jąją apsupo ir, maža kas jos gyvas beišspruko.

Tos didžios pergalės Ringaudas nesunaudojo. Jei būtų ėjęs tuomet ant Rygos, būtų galėjęs vokiečių kardininkų ordeną visai sutriuškinti ir iš Livonijos

išvyti. Bet Ringaudas ar manė kardininkus esant bent lig laiko jau nebepavojingus ar, rasit, jo akis atkreipė naujas iš pietų slenkąs pavojus t. y. totoriai, kurie, didžiomis miniomis atsigrūdę iš Azijos ir pergalėję suvienytas rusų kunigaikščių jėgas, žygiavo dabar į Lietuvą.

Kardininkų ir kryžiuočių susivienymas 1237 m. Kardininkai, Ringaudo pergale įbauginti ir pasinaudodami tuo, kad duota jiems laiko, nutarė susivienyti su kryžiuočių ordenu. Tam tikslui Rygos vyskupas nuleido pasiuntinius į Romą, kad papa sujungtų tuodu ordenu, kad juodu iš vieno galėtų kovoti prieš lietuvius ir gintų krikščionius nuo pagonių.

1237 metais ordenų sujungimas tikrai buvo patvirtintas. Kryžiuočių magistras buvo pavadintas didžiuoju magistru, kurio kardininkų magistras turėjo klausyti. Nuo to laiko ir kardininkai pradeda dėvėti juodą kryžių ant balto apsiausto.

Kryžiuočių ir kardininkų ordenų susivienymas labai sustiprino Lietuvos priešus, kurie dabar sistematingai ir sutartinai ėmė ją spausti iš dviejų pusių ir ilgainiui lietuvius visai atstūmė nuo marių.

Lietuvai dabar ima slinkti artyn tasai pats pavojus, kaip prūsams ir latviams. Tik Lietuvos kunigaikščių sumanumas ir begalinis tautos patvarumas per 200 metų išlaikė į rytus besiveržiančius vokiečius, iki galop Vytautas Didysis juos visai sutriuškino Žalgirio kovoje.

Erdvila ir Mindaugas.

Ringaudas, sumanus valdovas ir drąsus karžygis, padėjo stiprius pamatus Lietuvai, bet neilgai teviešpatavo. Jam apie 1240 m. mirus, liko du sūnu—Erdvila ir Mindaugas. Pirmasis pasiėmė valdyti Žemąją Lietuvą, antrasis Augštąją.

Jūdviejų jau už gyvos tėvo galvos, matyti, dalyvauta įžymesniuose įvykiuose, nes, jei tikėtina Valuinės kronika, jų dviejų jau dalyvauta 1219 m. sutarty su Valuinės kunigaikščiu Danielium prieš vengrus ir lenkus: tarp kitų po sutartimi pasirašiusių vardų skaitome Mindaugo ir Erdvilos vardu.

Erdvila pagarsėjo savo kovomis su totoriais. Totoriai, užkariavę visas rusų šalis, vieni pasisuko į vengrų žemę, kiti, vadovaujant Baidarui ir Kaidanui, traukė į Lenkus, bet pakely sudegino Pinską, Slonimą, Gardiną, kurie priklausė Lietuvai.

Totoriams pasitraukus į lenkų kraštą, Erdvila užėmė vėl šalį tarp Pripeties ir Būgo, o totorių baskakus, arba duoklės rinkikus, išblaškė.

Totoriai, lig šiolei visur pergalėtojai, baisiai įnirto ir jų vadas Šeibakas su stipria kariuomene iš Voluinės ėjo dabar prieš Lietuvą. Pirmieji lietuvių būriai buvo jo pergalėti ir priversti trauktis atgaliós. Totoriai, degindami viską pakely, traukė į šiaurę prieš Lietuvą. Išėjo tada prieš totorius Erdvila ir dabartiniame Lydos apskrity juos sumušė laukuose, kurie paskui buvo vadinami „Šeibakpole".

Juos vydamas, Erdvila antrą kartą su jais susikovė jau Voluinėje, kur totoriai buvo lietuvių irgi nugalėti, bet pats Erdvila žuvo, pervertas strielos. Gudai ilgai garbino savo dainose Erdvilą — totorių pergalėtoją.

Mindaugas 1242—1263.

Erdvilai žuvus, paliko trys jo sūnūs — Trainaitis, vadinamas Viskintu, Daumantas arba Arvydas ir Tautvila. Mindaugas pasiskelbė didžiuoju visos Lietuvos kunigaikščiu, Trainaičiui paliko Žemaičius valdyti, jo priklausant, o Daumantui ir Tautvilai pavedė sergėti rytus, paskyręs jiems Vitebską ir Polocką.

Tautvila ir Daumantas, vedę žmonas gudes, greit patys sugudėjo ir nebenorėjo Mindaugo klausyti, ypač Tautvila, pasitikėdamas artima giminyste su Aleksandru Neviškiu garsiu rusų kunigaikščiu, kurio žmonos seserį buvo vedęs.

Mindaugas, sudrausti nepaklusniems brolvaikiams, ypač Tautvilai, kurs daugiausiai kurstė savo brolius į maištą, beregint užpuolė Polocką. Tautvila pabėgo pas kardininkus, Arvydas — Daumantas pas rusinų kunigaikštį Danielių.

Kardininkai ir Danielius labai apsidžiaugė ta proga užpulti Lietuvą. Galicijos kunigaikštis seniai su pavydu ir nepasitikėjimu žiūrėjo į augančią kaiminystėje Lietuvą; todėl dabar ne tiktai pažadėjo Mindaugo giminaičiams pagalbą, bet dar kvietė ir Lenkus pulti Mįndaugą.

Lenkai, labai nuvarginti totorių, negalėjo prisidėti prie karo, bet kardininkai džiaugdamies priėmė pakvietimą, juo labiau, kad Tautvila ir Daumantas, į Rygą atvykę, ne tiktai patys priėmė katalikystę, bet pasižadėjo ir visus Žemaičius pavesti ordeno globai, jei pasiseks nuo Mindaugo atimti. Danielius irgi prie tos progos manė atsiimsiąs nuo Mindaugo visas gudų šalis.

Negana to, pačiuose Žemaičiuose, kurstant Trainaičiui, net ir Augštoje Lietuvoje atsirado Mindaugo priešų: geležinė jo ranka ir griežtas reikalavimas jo klausyti nepatiko žemesniems kunigaikščiams, norintiems savarankiškumo, o brolvaikių kurstymai dar daugiau prisidėjo prie visuotinos suirutės.

Sunkios dienos atėjo Mindaugui ir Lietuvai. Tačiau, nors iš visų pusių priešų apsuptas, Mindaugas nenusiminė, drąsiai stojęs ginti savo krašto.

Pirmiausia pasiryžo atsiimti Polocką, kur sugrįžęs

dabar sėdėjo Tautvila su Danieliaus ir kardininkų atsiųsta įgula. Jau buvo beįsiveržę lietuviai į miestą, bet atėjo Polockui į pagalbą pats Aleksandras Neviškis. Lietuviai turėjo pasišalinti, nustoję savųjų apie 8000 vyrų.

Tuo pačiu metu Danielius, susitaręs su kitais gudų kunigaikščiais, pergalėjo lietuvių kariuomenę Slonimo laukuose ir slinko į šiaurę.

Mindaugas, sutraukęs stiprią apie 30,000 kariuomenę, puolė į Kuršą, kur kardininkai, per Dauguvą persikėlę, dabar buvo įsiveržę. Jei ne visas Kuršas, tai bent žymi jo dalis tuomet dar priklausė Lietuvos kunigaikščiams.

Mindaugas Kurše apgulė Ambotės pilį, bet jos paimti jam nepasisekė: pats magistras atėjo jai į pagalbą. Kardininkai, nors nemaža čia turėjo nuostolių, bet privertė Mindaugą iš Kuršo pasitraukti.

Tuomet Mindaugas pasisuko prieš Tautvilą, kurs išėjęs iš Polocko, siaubė Lietuvą rytuose. Tautvila buvo išvytas. Tuo tarpu Danielius, nerasdamas pasipriešinimo, brido vis gilyn į Lietuvą, užėmęs Volkoviską ir net Gardiną.

Matydamas, kad ginklu savo priešų nenuveiks, Mindaugas sumanė kitu būdu gelbėti Lietuvą. Pirmiausia pasirūpino susitaikinti su Danielium, atiduodamas jam Slonimą ir Volkoviską ir išleisdamas savo dukterį už Danieliaus sūnaus Švarno; o taikai aptarti ir patvirtinti pasiuntė savo sūnų Vaišvilką, kursai pas Danielių ir pasiliko.

Apsisaugojęs iš pietų pusės nuo Danieliaus, Mindaugas dar kartą mėgino laimės kardu su šiaurės priešais kardininkais, kurie, užėmę Kuršą ir Žiemgalius, įsiveržė į Žemaičius; su jais susidėjo ir Trainaitis. Kardininkai siaubdami buvo atsibastę iki Neries upės,

kurios dar nė karto nebuvo vokiečiai lig šiolei pasiekę.

Bet Mindaugui ir šį kartą nepavyko vokiečių nuveikti. Vokiečių pergalėtas, užsidarė savo tvirtovėje Vorutoje. Kardininkai, tiesa, tvirtovės negalėjo paimti ir buvo priversti grįžti namo, bet baisiai sunaikino visą kraštą.

Nebematydamas kito kelio, Mindaugas sušaukė į Kernavą visuotiną didikų seimą pasitarti, kas daryti. Čia buvo nutarta su kardininkais taikintis, neatsižvelgiant į sunkiausias sąlygas, nors tai reikalautų didžiausių aukų.

Leidžia tada Mindaugas pasiuntinius pas kardininkų magistrą Andrių Stüklandą su gausiomis dovanomis— auksiniais ir sidabriniais daiktais bei daugybe arklių— ir meldžia, kad tasai pats atvyktų su juo pasikalbėti, laiduodamas neliečiamybę. Magistras sutiko ir atvyko į Mindaugo buveinę.

Čia magistras kunigaikščiui pasakė aiškiai: neišsigelbėsi, jei nepriimsi krikšto su visa tauta ir nepavesi ordeno globai Žemaičių šalies, ką jau Mindaugo brolvaikiai buvo pažadėję.

Mindaugas matė, kad lietuviai, iš visų pusių krikščionių apsupti, vis tiek neišgalės ilgai pasilikti stabmeldžiais; antra vertus, kito kelio Mindaugui ir nebuvo išsigelbėti nuo priešų, juoba kad Danielius, nors buvo padaręs su Mindaugu taiką, vis delto nesiliovė prieš jį veikęs ir net lenkus į talką vėl prieš jį kvietė.

Mindaugo krikštas 1252 m. Mindaugas, ilgai nesvyravęs, apsikrikštijo kartu su savo žmona, kuriai buvo duotas Mortos vardas, su dviem sūnum ir su nemažu didikų būriu.

Paskui, magistrui patariant, išleido pasiuntinius į Romą, pranešdamas apie savo krikštą Inocentui IV,

prašydamas sau karališko vainiko, kaip jau magistro buvo žadėta, ir kad papa paimtų naują Lietuvos karalystę į savo ypatingą globą.

Papa Inocentas IV džiaugdamasis priėmė žinią apie Mindaugo krikštą ir vienu raštu Livonijos vyskupams įsakė prižiūrėti, kad niekas nedarytų jokių kliūčių Lietuvos karaliui, o kitu raštu Livonijos magistrui Stüklandui liepė, pasikvietus Kulmijos vyskupą Enriką, su dvasiškiais ir kardininkais raiteliais nuvykti į Lietuvą ir apvainikuoti Mindaugą jo sostinėje Naujapily arba Vorutoje, kas tikrai ir įvyko 1252 m. rugsėjo 8 dieną. Pats Rygos arkivyskupas atvykęs dalyvavo nepaprastose iškilmėse.

Pirmuoju Lietuvos vyskupu buvo paskirtas vokietys iš Livonijos, mokąs bent kiek lietuviškai, Kristijonas, kursai jau prieš apvainikuojant mokė Mindaugą ir jo žmoną krikščioniškų tiesų. Su Mindaugu priėmė krikštą apie 600 Lietuvos bajorų. Nuo tų metų ir reikėtų mums skaityti Lietuvos krikštą.

Bet priimdamas krikštą, Mindaugas buvo priverstas pavesti ordeno globai bemaž visus Žemaičius, kurie, tiesą pasakius, jau buvo vokiečiams pažadėti brolvaikių maištininkų.

Naujajam vyskupui išlaikyti Mindaugas užrašė pusę žemių: Raseinių, Betygalos, Ariogalos ir Laukuvos valsčiuose. Iš to užrašo galima spėti, kad ir paties vyskupo buveinė ir Naujapilis, kur Mindaugas buvo apkrikštytas, o kurio vieta šiandieną nėra tikrai žinoma, galėjo būti nepertoli nuo paminėtų vietų, bent nepertoli nuo Žemaičių sienos.

Nenorėdamas pasiduoti vokiečių ordeno įtakai, Mindaugas išgavo iš papos sutikimą, kad Lietuvos vyskupas priklausytų ne Rygos arkivyskupo, bet stačiai Rymo. Papa, priimdamas Lietuvą ir Mindaugą į savo globą

naujam karaliui atidavė visas stabmeldžių šalis, kurias tasai jau valdė ir kurias apims valdyti.

Mindaugo krikštas ir jo karaliumi apvainikavimas buvo labai svarbus įvykis Lietuvos istorijoje. Jisai būtų turėjęs labai didžių ir Lietuvai naudingų išdavų, kad jų nebūtų sutrukdę vokiečių ordeno atkaklumas ir Mindaugo brolvaikių kerštas.

Vokiečių ordenas būtų nustojęs pamato kariauti su stabmeldžiais lietuviais, Lietuva būtų pusantro šimto metų anksčiau prisidėjusi prie kulturingųjų vakarinės Europos valstybių, kaip lygiateisė karalija, ir tai be lenkų tarpininkavimo; pusantro šimto metų anksčiau būtų prasidėjęs mūsų krašte ramus kultūros darbas. Kiek tai būtų sutaupyta jėgų, žmonių! Būtų buvę sulaikyta ir gudų tikėjimo ir jų kalbos įtaka Lietuvos rytų šone. Patys prūsai būtų susilaukę nemaža paramos iš Lietuvos pusės ir bent dalimi išlikę nuo pražūties.

Mindaugui apsikrikštijus ir su Livonijos ordenu šiaip taip susitarus, nurimo ir Galičo kunigaikštis Danielius, kursai jau turėjo su Lietuvos valdovu dabar daugiau skaitytis. Jojo sūnus Romanas, Mindaugo žentas, gavo valdyti Slonimą, Volkoviską ir visą taip vadinamąją Juodąją Rusiją, bet su sąlyga, kad pripažins Mindaugo globą ir valdys jojo vardu.

Brolvaikiai irgi turėjo nusilenkti prieš Mindaugą ir bent paviršutinai su juo susitaikinti. Tautvila vėliai gavo Polocko žemę, Daumantas Utenos apskritį, o Trainaitis Žemaičius, pripažindamas ant savęs viršenybę ir Mindaugo ir iš dalies kardininkų magistro.

Tuo būdu susitaikęs su savo priešais, Mindaugas praplėtė savo karalijos ribas į rytų pietus: užėmė Černigovo ir Briansko kunigaikštijas. Todel kovoj su galingais savo priešais Mindaugas, tikrai sakant, nedaugio galutinai tenustojo.

Bet ordenas ir brolvaikiai tik lig laiko ir veidmainingai buvo susitaikinę ir savo tikslų išsižadėti nemanė.

Ordenas, nepasitenkindamas sau pavesta Žemaičių globa, kad ten įvestų Kristaus tikėjimą, ryžosi tvirta įsiviešpatauti tame krašte amžių amžiais; net rodosi buvo išgavęs nuo Mindaugo raštą, kad visa Lietuva teksianti vokiečiams globoti, jei karalius mirtų bevaikiu. Ypač vokiečiai pasiryžo tvirtai užimti visą pamarį vadinamą Sambiją, kad Lietuvą atstumtų nuo marių ir sujungtų kryžiuočių bei kardininkų šalis.

Bet Žemaičiai ne visai tepripažindami Mindaugo valdžią, dar mažiau buvo linkę pasiduoti vokiečių jungui. Prasidėjo nesiliaujama žemaičių kova su kardininkais. Į tą kovą įsikišdavo kartais kuršiai ir prūsai. Mindaugas laikėsi nuošaliai, nors kaskart daugiau jam aiškėjo kad ordenui rūpi ne tikėjimo dalykai, bet grobiama politika.

Toje vietoje, kur kardininkų ordeno žemė sueina su kryžiuočių-prūsų žeme, vokiečiai pastatė stiprią Klaipėdos tvirtovę. Antrą tvirtovę įsisteigė apie dabartinę Kuldingą. Tų tvirtovių žemaičiai nestengė sugriauti. Bet jie sumušė ordeno kariuomenę prie Skuodo ir neleido įkurti trečios tvirtovės ties Durbės ežeru, ant Kuršių ir Žemaičių sienos.

Įnirtimas tose nuolatinėse kovose iš abiejų pusių— iš vokiečių ir žemaičių — buvo baisus. Kardininka, viską plėšė, degino ir naikino, bepalikdami rūstus tyrus, Nutverdami vaikus ir moteris, būriais juos kaip gyvulius varydavo į nelaisvę. Kai kryžiuočiai, Ottokaro padedami, užėmė Sambiją, tai vienas jų viršininkas liepęs visai vietinei diduomenei susirinkti į vieną butą ir tą butą uždegęs, kad paskui lengviau būtų suvaldyti vietos gyventojai, pasilikę be savo vadų.

Žemaičiai patys deginę savo namus ir su savo

šeimynomis ir daiktais slapstęsi giriose, iš jų užpuldinėdami ant savo skriaudėjų ir nenorėdami per prievartą krikštytis.

Vokiečiai, negalėdami perlaužti žemaičių užsispyrimo, skelbė visai Europai, kad tie pagonys esą nepaprastai žiaurūs ir visai krikščionijai pavojingi. Skelbiama buvo kryžiaus karas, ir gaujos maldininkų plūdo kryžiuočių ordenui į talką.

Kova ties Durbės upe. Kai Žemaičiuose pasklido gandas, kad Mindaugas priverstas užrašęs visą savo karalystę ordenui, jei mirtų bevaikiu, įnirtimas prieš vokiečius dar daugiau pakilo.

Mindaugas gana ilgai toje žemaičių kovoje su vokiečiais laikėsi nuošaliai, laikydamasis padarytosios sutarties. Bet jo padėjimas vis sunkėjo. Lietuvių dauguma nepasekė savo diduomenės pavyzdžiu ir, pasilikusi pagonimis, šnairavo į savo karalių kataliką. Negalėjo jisai pats ramiai žiūrėti į baisią ir pražūtingą savo brolių žemaičių kovą su kitataučiais.

Mindaugo brolvaikiai irgi visais būdais rūpinosi įtraukti jį į kovą su ordenu. Polocko kunigaikštis Tautvila jam laidavo, kad pats Aleksandras Neviškis ateisiąs į talką prieš vokiečius. Žemaičių kunigaikštis Trainaitis pranešė, kad prieš ordeną ne tiktai latviai ir lybiai, bet irgi prūsai pasiryžę sukilti ir laukią tik Mindaugo balso.

Mindaugas, gal ne labai pasitikėdamas savo brolvaikiais, gal nenorėdamas laužyti sutarties, kad nesukeltų prieš save Europos ir Romos, ilgai svyravo.

Tuomet pats Trainaitis atvykęs pas Mindaugą ir jam pasakęs: „jei vokiečiai ims viršų ir galutinai pavergs Žemaičius, tai ir visa Lietuva kartu su savo karaliumi turės pagaliau pasiduoti jų valdžiai. Bet jei ordenas liks nugalėtas, tada ne tik Žemaičiai, bet ir Latviai ir

Lybai, net patys Prūsai pasiduos su noru vyriausiai Mindaugo globai."

Mindaugas, matydamas, kad sutartis su vokiečiais atnešė Lietuvai tik nesuskaitomų nelaimių ir kad visa šalis kreivai žiūri į jo bendravimą su krikščionimis, galų gale susideda su žemaičiais ir stoja į atvirą kovą su ordenu, pranešęs apie tai kardininkų magistrui.

Ar Mindaugas, stodamas į kovą su vokiečiais, vienkart atsižadėjo ir krikščionių tikėjimo, kaip tai ordenas po visą Europą paskui iš neapykantos skelbė, iki šiolei nėra išaiškinta. Tiek tėra žinoma, kad jojo žmona mirė katalike.

Kryžiuočiai ir kardininkai, pajutę pavojų, stojo į kovą išvieno ir paskelbė kryžiaus karą. Iš visų Europos kraštų bėgo maldininkai gelbėti ordeno. Atėjo vokiečiams į pagelbą Žuvėdų ir Danų karalaitis Karolis.

Ordenas manė, kad Lietuvą sugniauš savo galybe. Bet kaip gi apsigavo, kai dar į Lietuvą neįžengę vokiečiai, ant Kuršo sienos sutiko stiprią lietuvių kariuomenę, kurią vedė pats Mindaudas karalius.

Kova buvo labai smarki. Joje dalyvavo narsiausieji ir geriausieji kryžiuočių vadai: karuose pražilęs marčelga Enrikas Botelis, kardininkų magistras ir kiti žymesnieji vyrai. Bet geležinės lietuvių grandinės perlaužti neišgalėjo. Kuršiai, kurie buvo vokiečių eilėse, perėjo į lietuvių pusę ir sukirto kardininkams iš užpakalio. Magistras ir marčelga su daugybe ordeno diduomenės čia gavo galą. Garsi ta Mindaugo pergalė ties Durbės upe atsitiko 1261 m. liepos 13 d. Pirmutinis jos vaisius tai Žemaičių išsivadavimas nuo kardininkų ordeno.

Mindaugo mirtis 1263 m. Mindaugo pergalės atbalsiai pasklido po Prūsus ir visa šalis kryžiuočių pavergta, sukilo prieš savo skriaudėjus. Kryžiuočiai

keliose kovose buvo jų supliekti. Pilys viena po kitos patenka į prūsų rankas. Kryžiuočiai, negalėdami niekur atsispirti, norėjo žvėrišku pasielgimu juos užbauginti: dvylikai prūsų vadų, kurie buvo įkaitais pas kryžiuočius, išlupta akys; bet tik didesnis kerštas prieš save sukelta.

Pagčionija, Notangija, Varmija užsiėmė kaip gaisras. Garsių garsiausis prūsų vadas Andrius Montė buvo vokiečiams tikra baidykle.

Kad kryžiuočiai neapgaudinėtų papos, prūsai kreipėsi į Krokuvos vyskupą, melsdami pranešti šventajam tėvui, kad jie ne krikščionių tikėjimo neapkenčią, bet tik vokiečių, kurie juos žudą. Pats Žemaičių kunigsikštis Trainaitis atvyko prūsams pagelbėti.

Tokiomis sunkiomis kryžiuočiams dienomis pats jų didysis magistras žuvo. Jau láisvės ir rimties aušra buvo beauštanti Prūsams ir visai Lietuvai. Bet gudri vokiečių ranka pasėjo kerštą ir pavydą pačių Lietuvos kunigaikščių tarpe.

Pavydėdami Mindaugui pirmenybės, susitarė prieš jį brolvaikiai—Žemaičių kunigaikštis Trainaitis, Utenos kunig. Daumantas ir Plocko Tautvila. Mindaugas nieko apie tai nežinodamas pavedė savo kariuomenę Daumantui, kad eitų prieš Briansko kunigaikštį. Tasai netoli Dauguvos apstojo patį Mindaugą ir nužudė jį patį bei du jo sūnu — Repekį ir Ruklių. Taip pabaigė gyvatą vienas didžiausių XIII amž. kunigaikščių, kursai mokėjo ne tik gelbėti, bet ir išaukštinti Lietuvą sunkiausiose apystovose.

Mindaugo netikėta ir ankstyba mirtis buvo didžiausiu smūgiu ne tiktai Lietuvai, bet ir Prūsams ir Latviams. Vokiečių ordenas, baisiai Mindaugo neapkęsdamas, ne tik jam gyvenant, bet ir mirus, visokius prieš jį šmeižtus Europoje skleidė, net patį jo vardą iškreipdamas į

Mendogą (mendax-melagis), vadindamas jį renegatu, atkritėliu nuo krikščioniško tikėjimo, nors nėra tikrų įrodymų, kad Mindaugas, pradėdamas karą su ordenu, tikrai būtų sugrįžęs į pagoniją.

Kai kurie rašytojai ne be pamato spėja Mindaugą kaip tik buvus nužudytą savo brolvaikių del tikėjimo. Papa Klemensas VI, po Mindaugo mirties rašydamas į Čekų karalių Ottokarą, vadina jį garbingos atminties Lietuvos karaliumi ir apgailestauja, kad nedorų žmonių buvęs nužudytas.

Kai kurie rašo Daumantą už tai Mindaugą nužudžius, kad tasai jo pačią pasisavinęs. Bet tai paprastas ir negudrus vokiečių, ar pačių jo brolvaikių šmeižtas. Nejaugi Mindaugas būtų buvęs toks kvailas, kad būtų pavedęs Daumantui savo kariuomenę, jei tikrai būtų jį nuskriaudęs?

Trainaitis 1263—1265.

Mindaugui nelaimingai žuvus, per 20 metų iki Vytenio viešpatavimo, Lietuvos šalis gyveno nelaimingus laikus. Nebuvo joje tvarkos ir vienybės; kuo pasinaudojo josios priešai. Per tuos 20 metų viešpatavo daug kunigaikščių, kurie keldami tarp savęs vaidus ir kerštą, šalį naikino; tik retas iš jų savo mirtimi pasimirė. O kai Lietuvoj viešpatavo vaidai, kerštas ir netvarka, viengenčių Prūsų šalis ir visa Livonija, nešelpiami lietuvių, galutinai pateko į vokiečių verguvę.

Mindaugui žuvus, didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu pasiskelbė Trainaitis. Bet Tautvila irgi norėjo paimti į savo rankas valdžią ir tik laukė prógos slapta nužudyti savo brolį. Trainaičiui pasisekė apgauti neatsargus brolis: pasikvietęs jį pas save, neva pasitarti, kaip pasidalinus Lietuvos kraštą, jį nužudė, o Polocką, pasiuntęs kariuomenę, užėmė.

Bet ir Trainaitis neilgai viešpatavo, pasižymėjęs nepaprastu žiaurumu, persekiodamas Mindaugo gentis, šalininkus, juos žudydamas. Savo žiaurumu sukėlė prieš save visą kraštą ir pats liko kareivių nugaluotas.

Gavęs žinią apie jo mirtį, vyriausias Mindaugo sūnus Vaišvilka grįžo į Lietuvą ir liepė Kernavoj susirinkusiai diduomenei jį paskelbti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu 1265 m.

Vaišvilka † 1267.

Kai Mindaugas taikės su Galičo kunigaikščiu Danieliumi, Vaišvilka buvo pasiųstas pas jį taikos aptarti ir patvirtinti. Būdamas pas Danielių, Vaišvilka priėmė gudų tikėjimą ir išsižadėjęs savo gimtinės, net vienuoliu paliko, visai sugudėjęs.

Gavęs žinią apie Trainaičio mirtį, Vaišvilka pabėgo iš vienuolyno ir, atvykęs į Lietuvą, pasiskelbė didžiuoju kunigaikščiu. Jo tėvo šalininkai iš pradžių buvo jį priėmę su džiaugsmu. Tačiau neužilgo Vaišvilka visus prieš save sukėlė žiaurumu, žudydamas visus, kuriuos kuo nors įtardavo.

Dar už gyvos tėvo galvos, valdydamas vadinamuosius Juoduosius Gudus su Slonimu ir Volkovisku, buvo pasižymėjęs kerštingu ir žiauriu būdu. Paskui liko vienuoliu, lyg atgailą darydamas už nusidėjimus.

Dabar vėliai atsiliepė jam įgimta kraugerystė: žudė ir galavo visus, ką tik įtardamas arba kas jam nepatikdavo, ypač Trainaičio ir Tautvilos giminaičius. Daumantas, Utenos kunigaikštis, pabėgo į Pliskuvą (Pskovą), kur paskui pagarsėjo kaip sumanus ir drąsus to miesto valdovas.

Matydamas aplink save vien neapykantą, Vaišvilka galop atsisakė nuo valdžios, pavedęs Lietuvą savo svainiui Švaronui, Danieliaus sūnui, o pats išvažiavo

vėl į vienuolyną. Tuo būdu kai kurį laiką Lietuva buvo sujungta su Voluinės ir Galičo kunigaikštijomis.

Švarono brolis Levas, rūstaudamas ant Vaišvilkos, kad ne jam tasai pavedė Lietuvos kraštą, pasikvietė jį į savo sostinę Vladimyrą į vaišes ir čia nužudė. Švaronas irgi neilgai tevaldė Lietuvą, greitu laiku miręs.

Lietuvos suirimas.

Vaišvilkai mirus, pasibaigė viešpataujanti didžiųjų kunigaikščių eilė. Lietuva, netekusi vienos valdančios galvos, suskyla į atskiras kunigaikštystes; josios vienybė bent trumpam laikui išyra. Tasai laikotarpis Lietuvos istorijoje tamsokas, nes daugel kunigaikščių vienkart pradeda valdyti. Jų veikalai maža tėra žinomi, ne visai iki šiolei išaiškinti.

Po Vaišvilkos mirties kunigaikščiu buvęs pakeltas Šventragis 96 metų senelis, kursai Vilnelės ir Neries santakoje įkūręs maldyklą.

Toliau dar minimi vardai kunigaikščių—Gerimanto, Giliginio, Romundo, Trabo, Narimundo,—apie kuriuos niekas tikrai pasakyti negalima.

Be jų dar minimas Gerdenys, buvęs Polocko kunigaikščiu, Burkivydas, padaręs sutartį su Voluinės kunigaikščiu Danieliaus Mstislovu. Žemaičių kunigaikštis Butegaidė gana sekmingai kariavęs su kardininkais.

Iš tų visų kunigaikščių tarpo ypač vienas pasižymėjo, plačiau pagarsėjęs ir, rodos, net visos Lietuvos kraštą paėmęs valdyti į vienas rankas. Tai buvo Kernavos kunigaikštis *Traidenis* (1270—1272). Buvo tai drąsus ir sumanus vyras, kursai vienas tais nelaimingais laikais gelbėjo Lietuvą nuo aplinkinių priešų, kai kiti kunigaikščiai vien tik vaidus tarpusavy kėlė.

Jisai gana laimingai kariavo ir su kardininkais, ir su Voluinės kunigaikščiais, ir du kartu su Lenkais, nueidamas

iki Liublino ir Sandomiriaus. Kovodamas su pietų Gudais, Traidenis rūpinos Lietuvos pasienius apgyvendinti Prūsų išeiviais, kurie tuomet buvo iš naujo ginklą pakėlę prieš savo skriaudėjus kryžiuočius, bet vieni ne ką tegalėjo įstengti.

Sūduviai artimiausioji Žemaičiams Prūsų šaka, išrinkę sau sumanų karui vadą Skumantą pakėlė prieš kryžiuočius maištą ir nemaža jiems įkyrėjo, siaubė Kulmiją, pasiekę net Marienburgą (Malburgą). Kryžiuočiai, atkeršydami siuntinėjo piktadarius, kurie degino sūduvių sodžius, Skumantas iš visur suspaustas, turėjo galutinai pasiduoti ir patsai apsikrikštijo. Sūduvių dauguma, nebepakeldami sunkaus jungo, persikėlė į Lietuvą, kur Traidenis jiems pavedė šalis apie Gardiną ir Slonimą.

Tuo pačiu metu Traidenis kariavo laimingai su kardininkais, vieną kartą atsidūręs net Ezelio saloj. Traideniui nemaža padėdavo kuršiai ir žiemgaliai, sukilę prieš kardininkus. Iš žiemgalių tarpo ypač pagarsėjo jų vadas Nameiksis, gudrus sumanus ir drąsus vyras.

Du kartu Traidenis labai sumušė kardininkus. Mušy ties Akmene pats kardininkų magistras Receburgas su daugybe raitelių krito. Kad geriau atsigintų nuo lietuvių, kardininkai ikūrė ant Dauguvos kranto Dinaburgo pilį, kurios Traideniui nepasisekė sugriauti. Atvirame prieš Traidenį mušy kardininkai retai bedrįsdavo stoti.

Kariavo Traidenis gana sekmingai ir su totoriais, kuriuos Levas, Vaišvilką nužudęs ir bijodamas lietuvių keršto, buvo užsiuntęs ant Lietuvos. Totorių kanas Nogajus, talkininkaujant Raudonųjų Rūsų kunigaikščiams, buvo užpuolęs Lietuvos šalį ir gana giliai įsiveržęs; tačiau buvo lietuvių galų gale sumuštas. Žemaičius toje kovoj vedęs kažin koks Sirputis.

Vytenis, 1293—1316.

Traideniui mirus, kunigaikščių tarpe pradeda pasižymėti ypač Ariogalos kunigaikštis Liutavaras. Jo sūnus Vytenis jau paima į savo rankas visos Lietuvos valdžią ir pradeda vadintis didžiuoju kunigaikščiu. Nuo jo prasideda nauja viešpataujanti kunigaikščių giminė, kuri pasižymi veikliais ir labai sumaniais valdovais. Jiems valdant, Lietuva pasiekia augščiausią savo galybės laipsnį ir stoja kaip lygi greta didžiausių Europos valstybių.

Ištisas Vytenio viešpatavimas tai nuolatinė kova su kryžiuočiais, kardinikais ir iš dalies su lenkais. Tiktai iš gudų pusės per visą Vytenio viešpatavimą buvo ramu; gudai dažnokai patys dalyvauja Vytenio žygiuose prieš vokiečių ordenus. Lietuvos siena su Gudais siekia tuomet Būgo upę, ir nėra tikros žinios, kada Brasta ir Juodieji Rusai sugrįžo Lietuvai nuo Voluinės kunigaikščių. Gudų šalys, tuomet patekusios į sunkų totorių jungą, pradeda žiūrėti į lietuvius, kaip į savo gelbėtojus ir noromis pasiduoda jų globai, kad pasiliuosuotų tuo būdu nuo totorių.

Daugiausia Vytenis kariavo su vokiečių ordenais. Iki to laiko lietuviai dažniausiai kariaudavo su kardininkais; nuo kryžiuočių pusės juos skyrė dar nepavergta Prūsų dalis. Bet kai kryžiuočių ordenui pateko ir Sūduviai, o per Sambijos pamarį abudu ordenu pasidavė sau rankas, prasideda kruvinos Vytenio ir jo įpėdinių kovos ne tik su kardininkais, bet ir su vakarų kryžiuočiais.

Tose su kryžiuočiais kovose Vyteniui gana sekės, bet dažniausia viskas baigdavos pasiplėšimais grobio. Tos kovos eina juo tolyn, juo smarkyn.

Kryžiuočiai buvo lietuviams baisesnis priešas negu kardininkai; bet ir lietuviai tose kruvinose imtynėse

pasirodė atsparesni ir galingesni, nekaip prūsai, kurių tarpe visados trūko vienybės. Tiesa, ir žemaičiai, turėdami net iki 1444 m. atskirus savo kunigaikščius, ne visada tenorėdavo klausyti Vytenio ir kitų didžiųjų kunigaikščių, gindami savo autonomijos (savivaldybės), bet vis delto, kilus didesniems pavojams, jungdavosi su Augštąja Lietuva.

Vyteniui viešpataujant, Žemaičių vakarai buvo patekę į kryžiuočių rankas ir mokėjo jiems duoklę. Kryžiuočiai jau buvo įsikūrę ten pilį, kur susitinka Nemunas su Dubysa, ir tos pilies komturas (komendantas) Liebencelis per 5-rius metus valdė apylinkę. Bet kai žemaičiai pamėgino vokiečių jungo, pasikvietė Vytenį ir jojo padedami iššlavė kryžiuočius iš savo krašto.

Kad pigiau būtų kovoti su Lietuva, ordenas steigė pasieniais ir kitur pilių, kaip kad Tilžės, Ragainės, Skirsnemunės, kur buvo nuolatinės kareivių įgulos. Tačiau ir lietuviai dar daugiau pristatė Žemaičiuose ir ant Nemuno pilių, kaip antai: Junigėdą, Bisėnus-Kólainius, Medvegalį, Puteniką, Antkaimį (Betygalą) ir kitas.

Tose pilyse paskirtas tam tikras kareivių, apylinkės vyrų, burys ėjo nuolatinę sargybą. Lietuvių pilys būdavo taip sumaniai įtaisomos ir ginamos, kad retai kada pasisekdavo kryžiuočiams į jas įsigriauti. Bet užtat apylinkės buvo be pasigailėjimo vokiečių deginamos ir naikinamos.

Del nuolatinių užpuldinėjimų, ir kryžiuočių, ir lietuvių, dideli plotai tarp Prūsų ir Žemaičių pavirto tyrais, užaugo neįžengiamais miškais. Per tuos tyrus du keliu ėjo į Lietuvą: vienas panemunėmis ant Kauno, antras stačiai ant Gardino. Lietuviai, atkeršydami vokiečiams, siekdavo dažnai gilokai į Prūsus, net iki Kulmijos ir Varmijos kraštų.

Ypač pasunkėjo lietuviams kovos su kryžiuočiais, kai didysis jų magistras iš Venecijos galutinai persikėlė į Prūsus ir apsirinko sau buveinę Marienburge, o turėdamas galybę surinktų turtų, jų nesigailėdamas, samdėsi visur kareivių ir priiminėjo raitelius vienuolius, nežiūrėdamas jų doros.

Vyteniui ypač nepasisekė 1311 metais žygis į tolimą Varmijos šalį. Su dideliu grobiu grįždamas, Vytenis neatsargiai apsistojo arti savo sienos tyruose atsilsėti ir dievams aukoti, manydamas, kad užpakaly iškirsti ir ant kelio užversti medžiai užtenkamai jį giną nuo netikėto kryžiuočių užpuolimo. Vokiečiai netikėtai užpuolė iš šono, atėmė visą grobį ir savuosius į nelaisvę varomus žmones (apie 1400), baisiai sumušė lietuvių kariuomenę. Pats Vytenis vos beišspruko, sužeistas į galvą. Daugiau kaip 2800 žirgų pateko į priešo rankas. Kryžiuočių džiaugsmas buvo neapsakomas. Per amžius tai pergalei atminti Torne buvo tuomet įsteigtas moterų vienuolynas.

Kovos su kardininkais. Artimiausi Žemaičių kaimynai — kuršiai ir Dauguvos kairėsės pusės žiemgaliai kai kurį laiką priklausė Lietuvos kunigaikščiams. Bet kardininkai, apėmę latgalius ir dešinės pusės žiemgalius, ėmė spausti pietų žiemgalius ir kuršius. Vyteniui viešpataujant, bėgdami nuo vokiečių jungo, daugelis kuršių ir žiemgalių persikėlė į Žemaičius ir čia susiliejo su vietos gyventojais. Kurie pasiliko savo šaly, buvo priversti vokiečiams pasiduoti ir apsikrikštyti.

Kariaudamas su kryžiuočiais, Vytenis kariavo ir su kardininkais, gelbėdamas kuršius ir žiemgalius, o tose kovose su kardininkais netikėtai rado talkininką—patį Rygos arkivyskupą.

Jau nuo pat įsikūrimo kardininkų ordeno prasidėjo ginčai tarp ordeno magistro, kurio rankose buvo

pasaulinė valdžia, ir tarp Rygos arkivyskupo, kuriam priklausė Rygos miestas, jo apylinkės ir kiti vyskupai su savo bažnytinėmis žemėmis (beneficijomis). Magistras stengėsi, kad jo klausytų ir pats arkivyskupas. Tasai, gindamas savo teises, šaukėsi didžiojo Lietuvos kunigaikščio pagalbos.

1294 metais kardininkų magistras, užpuolęs iš pasalų arkivyskupą, pasodino jį į kalėjimą, kur tasai ir mirė. Jo įpėdinis padarė sutartį su Vyteniu, ir tasai, susijungęs su Rygos piliečiais, užpuolė kardininkus ir juos po ilgos kovos sumušė pamary. Žuvo pats magistras Brunas ir daugel vienuolių raitelių.

Vaidai tarp kardininkų ir Rygos arkivyskupo 1305 m. vėl iškilo. Arkivyskupas pasitelkė Vytenį, kardininkai danus. Negana to — arkivyskupas skundėsi papai, paskelbdamas visas ordeno nedorybes,—kad jie išpjovę žiemgalių ir latgalių diduomenę, o jų valsčius ir turtus pasisavinę, kad jie neleidžią kunigams mokyti gyventojų šventojo tikėjimo, nenorėdami nustoti kariavimo priežasties, kad del Lietuvai daromų skriaudų ir Mindaugas buvęs priverstas sutraukyti su jais sutartį ir pakelti ginklą prieš skriaudėjus.

Šv. tėvas paskelbė ordenui dvasišką bausmę — interdiktą (1309 m.). Tačiau kardininkai, įsivyravę ir turėdami galingą kumštį, maža teatbojo papos bausmių, o jei kiek teisinos, tai tik tam, kad nenustotų Europoje gero vardo ir jos paramos, ištikus reikalui.

Vytenio mirtis. Vytenis kariavo ir su Lenkais. Jau už gyvos savo tėvo galvos jisai du kartu žygiavo į Lenkus. Palikęs didžiuoju kunigaikščiu, Vytenis dar septynius sykius ėjo į Lenkus, pasiekdamas kai kada Kališių, Lenčicą, Sieradzą ir grįždamas su dideliu grobiu. Lenkai nedrįso jam kelią užstoti, nes susiskaldę tuomet mažomis kunigaikštystėmis, buvo patys silpni.

Pasimirė Vytenis 1316 m. kely, grįždamas nuo Skirsnemunės pilies, kurią kryžiuočiai buvo neseniai įkūrę. Pradžioj vokiečiams nesisekė pastatyti tos pilies. Vytenio pasiųstas karvedys Surminas sudegino kryžiuočių laivus su visa prirengta medžiaga ir daug vokiečių nuskandino Nemuno vilnyse. Bet vėliau ordenui pasisekė pastatyti pilis, kurios ir pats Vytenis nebeįveikė sugriauti.

Lietuvos galybė.

Gediminas 1316—1341.

Lietuva jau buvo turėjusi garsius ir sumanius karvedžius; bet tikru valstybės valdovu ir tvarkytoju buvo pirmasis Gediminas, Vytenio brolis. Nuo jo prasideda Lietuvos galybė, kuri augte auga prie jo sumanių įpėdinių, o Vytautui valdant, pasiekia augščiausią laipsnį. Gediminas ne tiktai nenustojo nė mažiausio savo karalystės ploto, bet dar ją žymiai padidino plačiais gudų kraštais.

Viduje Gediminas taip sutvarkė Lietuvą, kad atskiros jos dalys sudarė tvirtą vienetą. Tiesa, kai kurias karalystės šalis jis pavesdavo valdyti ar savo sūnums, ar vietiniems kunigaikščiams; tačiau jų valdžia buvo gana apribota; turėjo visur klausyti didžiojo kunigaikščio ir buvo laikomi jo vietininkais. Nei Gediminui viešpataujant, nei jojo sūnums Lietuva nebuvo taip susiskirsčiusi į dalis, kaip gudų šalys. Lietuvos kunigaikščiai net vesdami, ar savo dukteris išleisdami, turėdavo klausti didžiojo kunigaikščio patarimo.

Lietuva, viešpataujant Gediminui, randasi tvirta savo vienybe, pavojinga kaimynams savo patvaria kariuomene, garsi Europoje savo pergalėmis. Tiesa, baisiausis jos priešas — kryžiuočiai ir kardininkai po vienu didžiuoju magistru susijungę ir tvirtai įsigyvenę

užimtose šalyse, — augo irgi savo galybe, o maža besirūpindami krikščionių tikėjimo platinimu, turėjo omeny bemaž tik politikos siekius.

Prisiplėšę turtų, turėdami užtenkamai samdytos kariuomenės ir nemaža savanorių, pristatę mūro tvirtovių ir miestų, suspaudę Lietuvą iš dviejų pusių, vokiečių ordenai buvo labai pavojingas Lietuvai priešas, ir reikėjo jai įtempti visos jėgos, norint prieš jį atsispirti. Tik Gedimino ir jo gabių įpėdinių patvarumo dėka, Lietuva garbingai išliko iš kruvinų imtynių su kryžiuočiais ir kardininkais, jų neperblokšta.

Matydamas, kad kryžiuočiai vis auga į didesnę galybę, Gediminas suprato, kad vieniems lietuviams bus sunku jie atremti. Todel viena, jisai didina savo karalystę, prijungdamas sau Gudų kraštus; antra, mėgina susitarti su Lenkais prieš bendrą priešą; o kad atimtų ordenui kariavimo priežastį (pretekstą) rašo į Romą papai, norįs priimti krikštą.

Be to Gediminas rūpinos ir lietuvių apšvietimu, kviesdamas iš vakarų Europos amatninkų, pramoninkų ir pirklių, apsiimdamas juos globoti.

Prijungęs prie Lietuvos antra tiek Gudų kraštų, Gediminas pradeda vadintis Lietuvių ir Gudų karaliumi. Jeigu dar paminėsime, jam viešpataujant, Vilniaus sostinės įkūrimą, tai ir bus svarbiausieji to valdovo darbai ir nuopelnai.

Pirmieji Gedimino žingsniai. Paskutiniais Vytenio viešpatavimo laikais, Lucko kunigaikštis Levas buvo užėmęs Drogičiną ir Brastą. Gediminas buvo pasiųstas jo iš ten išvyti. Toje kovoje Levas gavo galą, ir Gediminas paėmė valdyti jojo šalį. Čia gavo žinią apie brolio mirtį ir pasiskubino į Lietuvą užimti Lietuvos valdovo sostą.

Tuo tarpu kryžiuočiai, sužinoję apie Vytenio mirtį, pasiryžo tuo pasinaudoti; įpuolė į Žemaičius, sudegino Bisenės pilį ir baisiai nusiaubė visą šalį. Gediminas, apie tai sužinojęs, išėjo prieš juos su kariuomene, liepęs Gardino pilies komendantui užeiti vokiečiams iš šono. Kryžiuočius vedė marčelga.

Kova įvyko ties Žeimiais, kur vokiečiai buvo baisiai sumušti. Čia toje kovoje pirmą kartą, kaipo Gedimino karvedys, minimas Goštautas. Išlikusiems mušy priešams žemaičiai užvertė kelius medžiais. Pats marčelga gavo galą, o žemaičiai sugavę garsų kryžiuotį Gerardą Rüdeną ir gyvą sudeginę, aukodami dievaičiams. Po to nuopolio didysis kryžiuočių magistras Frier'as dvejiems metams padaręs su Gediminu paliaubas.

Susirašinėjimas su Roma del krikšto. Gediminas gerai žinojo, kad taika su kryžiuočiais ilgai nepatvers; tuo tarpu visa Lietuvos šalis, del nesiliaujamų kovų Vyteniui viešpataujant, buvo baisiai nuvargusi. Reikėjo jai parūpinti patvaresnę ramybę, jos vidui sutvarkyti. Todel Gediminas sumanė atimti vokiečių ordenams patį pretekstą užpuldinėti Lietuvą, kaipo pagonių šalį. Šviesus ir išmintingas valdovas Gediminas gal būti suprato, kad stabmeldiškas lietuvių tikėjimas, iš visur apsuptas krikščionių, vis tiek ilgai neišsilaikys. Patariamas Rygos arkivyskupo, jam labai palankaus Pridrikio Lobenstato, kurs kaip tik tuomet varė bylą Romoje su vokiečių ordenu, siunčia Gediminas du raštu (1322 ir 1323 m.) papai Jonui XXII, skųsdamasis ant kryžiuočių ir išreikšdamas norą atsiduoti jo globai.

„Šventasis tėve, rašo Gediminas: mes ne del to kariaujame prieš krikščionis, kad neapkęstumėme krikščioniško tikėjimo, bet ginamės nuo baisių kryžiuočių neteisybių. Štai del jųjų nedorybių ir persekiojimų ka-

ralius Mindaugas buvo priverstas išsižadėti tikėjimo; mano pirmtakūnas Vytenis veltui kvietė į Lietuvą krikščionių kunigus, pavesdamas jiems savo krašte bažnyčią: kunigų kryžiuočiai nepraleido ir bažnyčią sudegino". Skųsdamasis kryžiuočiais, Gediminas meldžia juos sudrausti ir pasižada klausyti papos, kaip ir kiti krikščionių karaliai klauso.

Tuo pačiu (1323) metu siunčia Gediminas raštus į Saksoniją ir Sileziją, kviesdamas pranciškonių ir damininkonių kunigų, kad atvyktų į Lietuvą šviesti žmonių, pranešdamas, kad dvi katalikų bažnyčios pastatytos Vilniuje, o viena Naujapily. Keleta kunigų vienuolių tikrai atvyko į Lietuvą.

Kryžiuočiai, sužinoję apie Gedimino raštus, pasiųstus į Romą, ėmė nerimastauti. Patsai didysis magistras Karolis Beffartas nuvyko į Romą, kad perkalbėtų papą Gedimino priekaištus esant neteisius ir pasižadėjimą krikštytis veidmainišką.

Papa, nežinodamas, kas bemanyti, pažadėjo atsiųsti vyrų vietoje reikalo ištirti; tuo tarpu uždraudė užpuldinėti ir naikinti Lietuvą. Tačiau kryžiuočiai, nepaisydami papos draudimo, paskelbė kryžiaus karą ir ėmė siaubti Žemaičius.

Gediminas, pamatęs ir papą negalint kryžiuočių sudrausti, kad Lietuvos neužpuldinėtų, labai įpyko. Todel, kai papos pasiuntiniai per Prūsus atvyko į Rygą o iš čia į Vilnių, nors Gediminas priėmė juos iškilmingai, sėdėdamas ant sosto, stovint aplinkui dvylikai senatorių, bet krikštą priimti patsai atsisakė, nors pareiškė pranciškonims ir damininkonims leidžiąs laisvai Lietuvoj gyventi ir skelbti krikščionių tikėijmą.

Prie tokio Gedimino atsakymo prisidėjo ir kitokių aplinkybių: Gedimino pasiuntinius į Rygą kardininkai kely sugavę ir Ašerodės pily nugalavę. Žemaičiai, su-

žinoję apie išleistus į Romą Gedimino raštus ir jo pareikštą norą apsikrikštyti, dargi pačių vokiečių pakurstyti, pradėjo prieš jį šiaušstis. — Kadangi Gedimino valstybėje buvo jau daug gudų stačiatikių, tai ir tiems Lietuvos karaliaus sumanymas pasiduoti Romos papos globai buvo nemalonus ir galėjo sukelti nepasitenkinimą.

Taigi del šitų priežasčių Gediminas pasiuntė į Rygą savo rūmų vyrą Šilgalį, kursai Gedimino vardu papos pasiuntiniams pareiškė, kad kryžiuočiams rūpi ne Dievo žodis skelbti lietuvių tarpe, bet vien tik Lietuva pavergti. Todel Lietuvos karalius atsisakąs nuo savo pasižadėjimo.

Papos pasiuntiniai vis delto matyti nebuvo nustoję vilties, kad Gediminas ilgainiui gali apsikrikštyti, išnykus kliūtims; todel jie įsakė ordeno vienuoliams per ketverius metus gyventi santaikoj su Gediminu.

Tačiau kardininkai to paliepimo nepaklausė. Susitarę su Naugardu, užpuolė Rygos arkivyskupą ir ėmė siaubti Lietuvą. Tuomet Rygos arkivyskupas atskyrė vokiečių ordeną nuo Bažnyčios, jį iškeikdamas (1325 m.) ir viešai paskelbdamas, kad savo nedoru pasielgimu kardininkai sulaikę Gediminą priimti katalikų tikėjimą.

Atkeršydamas kardininkams ir užtardamas arkivyskupą, Gediminas su didele kariuomene persikėlė per Dauguvą ir smarkiai sunaikino Livoniją, o Dinamündės pilį sudegino. Tačiau Gediminui sugrįžus namo, kardininkų magistras apsiautė Rygą ir privertė arkivyskupą atsisakyti nuo sutarties su Gediminu.

Galų gale ordeno magistras padarė su Gediminu dešimčiai metų taikos sutartį ir iki jo gyvos galvos mąž daug jos laikėsi.

Rūpinimasis apšvietimu. Gediminas rašė laiškus ne tiktai papai, rūpindamasis apšviesti tautą dvasiškai. Jisai leido laškus į garsesnius pramonės ir prekybos

miestus, kaip tai, Liubeką, Rostoką, Stetiną, Gotlandą, kviesdamas į Lietuvą mūrininkų, siuvėjų, kurpių, kalvių, dailidžių, pirklių ir kito amato žmonių, pažadėdamas juos globoti ir atleisti nuo muito bei kitų mokesčių.

Kiek galima manyti iš pilkalnių iškasenų, žemė Lietuvoje buvo išgyvenama bent ne menkiau, kaip kad kaimynių tautų; pramonė, amatai ir prekyba irgi buvo ne kiek atsilikę nuo vakarų Europus. Bet Gediminui, perkėlus savo sostinę iš Kernavos į Trakus, o paskui į Vilnių, labai rūpėjo šią naują savo buveinę veikiau praplatinti, padidinti ir apgyvendinti. Todel ir kvietė iš visur gyventojų, ypač amato žmonių, duodamas jiems dovanai žemės ir suteikdamas pašalpos.

Apie **Vilniaus įkūrimą** taip sako senų padavimas. Vieną kartą, medžiodamas su savo bajorais Panerių kalnuose, Gediminąs ilgai gainiojęs ir galų gale užmušęs nepaprastai gražų taurą. Būdamas pavargęs, negrįžęs tą vakarą į Trakus, bet ten pat kalnuose apsinakvojęs. Čia ant balno galvą paguldęs ir sapnavęs geležinį vilką, kursai žiūrėdamas į karalių, kalęs dantimis; jo vidury buvę dar 100 kitų vilkų. Šitie taip baisiai staugę, jog girios ir tyrai skambėję.

Patsai negalėdamas to sapno sau išaiškinti, pasivadinęs Gediminas augščiausiąjį kunigą Lizdeiką, delto taip pavadintą, kad kudikiu buvo rastas arelio lizde. Lizdeika šit kaip sapną išaiškinęs: sapnas reiškiąs laimę, šarvuotasis vilkas — galingą miestą su pilaitėmis, kurį šviesiausis karalius turįs čia įkurti. To miesto sostinės garsas pasieksiąs tolimiausias pasaulio šalis. Toks sapno aiškinimas Gediminui patikęs ir jisai čia, Neries ir Vilnelės santakoje, perkėlęs iš Trakų savo buveinę, kurią pavadinęs Vilniumi (1322 m.).

Kai Gedimino piliai kasta pamatai, norint kad jos niekas nepajėgtų išgriauti, nutarta dėti tvirčiausį ker-

tinį akmenį. Kunigai-vaidilos pataria padėti po pamatu jaunikaitį, kurį tikra motina paaukotų. Paskelbus tokią dievų valią, atsirado Lietuvoj motina, kuri aukojo savo vienturtį sūnų. Sūnus irgi sutikęs pasiaukoti, jei vaidilos prirodysią, tokia esanti dievų valia, o prirodysią, atspėdami mįslę, kas pasauly saldžiausias, kiečiausias ir lengviausias. „Saldžiausias, atsakė vaidilos: medus, kiečiausias—akmuo, lengviausias—pūkai“. „Ne, tarė jaunikaitis: vaidilos mįslės neatspėjo, tai jie ir nežino tikros dievų valios; nesą jam irgi reikalo be dievų valios pasiaukoti. Saldžiausis—miegas, lengviausis—kūdikis motinai ant rankų, kiečiausi—ta jo motinos širdis, kurį sūnų mirčiai aukoja“.

Tada vaidilos paskelbė, kad po kertiniu akmeniu reikią padėti nekalta vienturtė mergaitė, kuri pati pasiaukotų. Atsirado tokia mergaitė, rūtomis vainikuota. Bet kai ritino akmenį į duobę, kur stovėjo nekalta mergaitė, laikanti rankoj gėles, tai akmuo teužgavo gėles ir, iš rankų išmušęs, prislegė. Pati mergaitė išliko gyva.

Santykiai su Gudais. Gediminas nemaža prie Lietuvos prijungė Gudų žemės, ne tiek ginklu užkariaudamas, kiek ramiu būdu paimdamas valdyti per susigiminiavimą. Gudų žemės buvo tuomet suskilusios į daugybę mažų kunigaikštijų ir, patekusios į totorių jungą, mielai pasiduodavo Lietuvos globai, kad išvengtų totorių priespaudos.

Pliskuviečiai (Pskovas), kardininkų spaudžiami, du kartu šaukėsi Gedimino pagalbos, jos negaudami iš didžiojo Naugardo. Gediminas pasiuntė jiems Dovydą Daumantaitį, Gardino komendantą, kursai, pergalėjęs kardininkus, pasiekė net Revelį ir parsivarė apie 5000 vokiečių belaisvių.

Tverės kunigaikštis Aleksandras, bėgdamas nuo totorių kano Uzbeko, ieškojo prieglaudos irgi pas Gediminą.

Gedimino sūnų Narimantą pasirinko sau apgynėju didysis Naugardas, pavedęs jam 1333 m. valdyti Ladogą, Ižorą ir Kareliją. Valdydamas tą kraštą Naugardo vardu, Normantas buvo sumanęs visai nusikratyti Naugardo globos ir savaimingai tvarkytis; bet tatai jam nepasisekė. Paskui gavo valdyti Turovą ir Pinską.

Gedimino duktė Augustė ištekėjo už Simano Ivanaičio, didžiojo Maksvos Kunigaikščio. Gedimino sūnus Algirdas vedė sau žmoną Mariją, Vitebsko kunigaikštytę, ir paliko Vitebsko valdytoju. Vladimyro miestas su Voluine pateko Gediminui, kai jojo sūnus Liubartas vedė vienatinę tos šalies kunigaikštytę.

Gediminui valdant, Lietuvai priklausė Juodieji Gudai, Minskas, Pinskas, Vitebskas, Turavo kunigaikštija, Brasta, Kobrinas, Drogičinas, Mielnikas, Kamienčius, Vladimyras. Kai del Kijevo, tai vieni griežtai sako, kad Gediminas jį paėmęs valdyti 1333 m. kartu su Ovruču ir Žitomiru; kiti rašo, kad Kijevas Lietuvai galutinai patekęs, tik viešpataujant Algirdui.

Santykiai su Lenkais. Valdant Gediminui, kaimyniški santykiai su Lenkais pagerėjo. Jau Mozūrų Kunigaikštis sau žmoną paėmė Gedimino dukterį Danutę. Tačiau dar svarbesnis buvo jo susigiminiavimas su Lenkų karaliumi Vladislovu Lokietku (Alkunele), kursai, norėdamas nuo kryžiuočių atsiimti užgriebtą Kulmiją ir ieškodamas sau talkininkų, atleido pasiuntinius į Vilnių (1325 m.), sutarčiai padaryti prieš vokiečių ordeną, o tai sutarčiai patvirtinti meldė Gedimino dukters Aldonos savo sūnui Kazimierui už moterį. Gediminas priėmė pasiuntinius su didžia iškilme ir, juos pavaišinęs, atleido Aldoną, o su ja paleido iš nelaisvės

24,000 lenkų, per karus paimtų į nelaisvę. Aldona per krikštą gavo Onos vardą.

Karai su kryžiuočiais. Susitaręs su Lenkų karaliumi Vladislovu, Gediminas kitais metais (1326) pasiuntė Gardino komendantą Dovydą su 10,000 stiprios raitarijos, kuri drauge su lenkais, persikėlusi per Vyslą, baisiai nuteriojo Brandeburgiją. Antrais metais lietuviai, vadovaujant Gedimino sūnui Algirdui, pasiekė net Magdeburgo miestą, nusiaubė Frankfurtą ir grįžo su didžiu grobiu, o kryžiuočiai neišdrįso jiems kelio užstoti, neturėdami tuomet atvykstančių iš Europos svečių.

Bet itin skaudūs vokiečiams buvo 1331 m., kai lietuviai su lenkais ties Pulaucais kryžiuočiams baisų smūgį uždavė. Garsas apie tą kryžiuočiams nelaimingą mūšį pasklido po visą Europą. Bet Vladislovo sūnus Kazimieras (1343 m.), vengrams nenorint su lietuviais pagonimis bendrauti, greit susitaikino su ordenu, neatsiėmęs tų žemių, del kurių jo tėvas buvo pradėjęs karą. Per tatai ir Gediminui kovoti su kryžiuočiais pasidarė sunkiau.

Visi kryžiuočių su lietuviais karai, Gediminui viešpataujant, vargiai begalima apsakyti. Kariaujama buvo nuolatos. Vien didžiųjų karų, vadinamųjų kryžiaus karais, kryžiuočių pradėtų, skaitoma penki. Už juos Gediminas irgi lygiai atsimokėdavo.

Vienas iš tų kryžiaus karų ypatingai įgarsino lietuvių vardą nepaprastu drąsos ir pasiaukojimo garsu. Buvo tai 1336 m. Kryžiuočiams atvyko iš Vokietijos galybė svečių maldininkų. D. magistras, surengęs stiprią kariuomenę, netikėtai įsiveržė į Lietuvą ir apstojo Pilėnų arba Punios pilį ant Nemuno kranto (netoli Alytaus). Į pilį subėgo apylinkės gyventojai, ieškodami uždangos nuo baisaus priešo. Pilies komendantu buvo Margis, kursai vos 4000 ginkluotų vyrų teturėjo, o geležim

apkaltų vokiečių apstojo 20,000. Vokiečiai dieną naktį pilies sienas ardė tam tikrais muštuvais-taranais, akmenis ir strielas kaip krušą į pilį berdami.

Lietuviai gynėsi kaip liūtai, bet kai kryžiuočiai padegė pilį, Margis pamatė, kad nėra jokios vilties apsiginti. Gediminas ateiti skubiai į pagalbą negalėjo. Tuomet buvo nutarta, geriau visiems žūti, negu vokiečiams į verguvę pasiduoti. Buvo sukrautas didžiausias laužas, sunešti visi turtai ir gerybės, sukurta ir kunigų-vaidilų pašvęsta didžiausia ugnis. Lietuviai susitarę vieni kitus kapojosi, turtus mėtė į ugnį ir patys į ją šoko, kad gyvi priešams nepatektų į rankas.

Vokiečiai stebėjos, kad niekas negesina ugnies ir kad lietuviai nustojo ginti sienas. Pradėjo grūstis į degančią pilį. Vienas Margis užstojo jiems kelią, idant tuo tarpu suspėtų visi pasiaukoti dievams, sušokdami į ugnį.

Galop ir patsai Margis nusižūdė. Kryžiuočiai, įsigrūdę į pilį, pamatė ant augštų papėdžių sėdinčią, šventais drabužiais apsitaisiusią kunigę su kirviu rankoje. Kai jie prisiartino, ji paskutiniam kareiviui nukirto galvą ir pati nušoko į ugnį. Šiurpulys apėmė kryžiuočius, ir jie nebedrįso giliau besiskverbti į Lietuvą. Bėgo namon ir savo metraščiuose įrašė tokį nepaprastą pasiaukojimą.

Gediminui jau gerokai pasenus, jo viešpatavimo pabaigoje kryžiuočiams pasisekė bent kiek giliau įsiskverbti į Lietuvą, ir jie pastatė ant Nemuno Bajerburgo tvirtovę ir antrąją, Marienburgą, Nemuno ir Dubysos santakoje. Bet sunku buvo vokiečiams ginti taip giliai įsikišusias į Lietuvos šalį pilis, ir jos rodos, didesnės svarbos neturėjo.

Gedimino mirtis. Gediminas žuvo ties Bajerburgo pilimi (Veliuonoje), į kurią jisai buvo mėginęs įsilaužti.

Netikėtai kryžiuočių apsuptas, norėjo persimušti per jųjų grandines, bet buvo peršautas per pečius iš šautuvo, kurie pirmą kartą buvo pradėti tuomet vartoti.

Gediminui mirus, pasiliko jo brolis Voina, kurs valdė Polocko kunigaikštiją, ir septyni sūnūs: Manvydas valdė Kernavą ir Slonimą, Normantas — Turovą, ir Pinską, Algirdas—Krėvę ir Vitebską, Kęstutis—Žemaičius, Trakus ir Gardiną, Karijotas — Naujapilį ir Volkoviską, Liubartas Voluinės šiaurę su Lucku. Jauniausis Gedimino sūnus Jaunutis gyveno Vilniuje prie tėvo.

Jaunutis 1341—1345.

Gediminas dar prieš mirtį paskirstė valdyti atskiras šalis savo sūnums; tik jie privalė jo klausyti ir, didesniam pavojui atsiradus, stoti iš vieno prieš bendrą priešą. Vienas Jaunutis, būdamas prie tėvo, neturėjo savo dalies. Tėvas dar gyvas pareiškė norą jam palikti Lietuvos centrą — Vilnių, Ašmeną, Ukmergę, Braslavą ir tuo pačiu paskirti savo brolių viršininku. Tėvui, mirus, niekas iš Jaunučio brolių neprieštaravo tam tėvo norui. Jaunutis per ketverius metus vyriausiojo Lietuvos valdovo bent vardą dėvėjo; nors tikrai sakant visi broliai elgėsi savarankiškai, kaip kuriam pareidavo, nesiklausdami Jaunučio. Tasai, būdamas jaunesnių metų už kitus, nepasižymėjo dargi ir sumanumu.

Taip antai, vyriausiasis brolis Manvydas kariavo su kryžiuočiais, užpuolusiais Žemaičius, juos pergalėjo ir su magistru padarė sutartį, po kuria pasirašė Algirdas ir Kęstutis. Jaunutis čia nedalyvavo.

Liubartas susipyko su Lenkų karaliumi Kazimieru del Galičo. Liubartui čia talkininkavo Kęstutis, Jaunutis visai nesikišo į tuos dalykus.

Kęstutis padarė vienas sutartį su Anglais del prekybos. Prekių sandeliu buvo paskirta Palangos

uostas, kursai matyt dar nebuvo patekęs į vokiečių rankas.

Algirdas 1341 m. ėjo kariauti į Mažaiską, o antrais metais drauge su Kęstučiu, gelbėdami kardininkų užpultą Pliskuvą, baisiai nusiaubė Livoniją ir buvo sukėlę prieš ordeną igaunius (estus), latgalius ir kuršius.

Kryžiuočiai, pasergėję, kad tarp Lietuvos kunigaikščių nėra tikros jungės, sumanė tuo pasinaudoti. Pirmų pirmiausia susitaikino su Lenku karaliumi Kazimieru. Paskui nuo Danų karaliaus gavo sau Revelį su visa Estija; atnaujino Bajerburgo ir Marienburgo tvirtoves, Jurbarko naujai įrengė ir pradėjo rinkti savanorius, kviesdami iš Europos svečius į karą prieš Lietuvą.

Matydami savo kraštui didį pavojų ir suprasdami, Jaunutį esant perdaug silpną, kad pajėgtų apginti Lietuvą, Algirdas ir Kęstutis nutarė iškelti jį iš Vilniaus ir patiems paimti į savo rankas visos Lietuvos vairą. Kęstutis šieno vežimuose įveždino savo kareivius į Vilnių ir užėmė augštąją ir žemąją pilį. Atvyko iš Krevės Algirdas ir buvo apskelbtas vyriausiu Lietuvos valdovu arba karaliumi, kurio turėjo klausyti visi broliai. Kęstutis apsiėmė jam visur padėti; ką abudu užkariaus, dalytis pusiau.

Jaunučiui už Vilnių pavedė valdyti Zaslavlio kraštą su Minsku.

Algirdas ir Kęstutis 1345—1377.

Jųdviejų būdas. Algirdas ir Kęstutis buvo gabiausi Gedimino sūnūs; pirmasis — kaip sumanus tvarkytojas ir valdovas, antrasis — kaip drąsus ir akylas vadas kovose. Abudu duoda gražiausį pavyzdį broliškos sutarties ir meilės. Vienas antrą šelpdami ir iš vieno eidami, juodu ne tiktai kad nenustojo nė vieno žemės sklypelio, tėvo palikto, bet dar ją praplatino.

Algirdui viešpataujant, Lietuvos priešų skaičius žymiai padidėjo: nesakant apie kryžiuočius ir kardininkus, amžinus lietuvių priešus, Lietuva tame laikotarpy susiremia su Lenkais del Galicijos ir vakarinės Voluinės. Totoriai pajunta, kad lietuviai vis daugiau atima Gudų krašto iš po jų rankų, ir susirėmimas su jais liekti neišvengiamas. Auganti didžioji Maksvos kunigaikštija irgi pradeda varžytis su Lietuva del pirmenybės ir del pasienio plotų.

Kad tose apystovose, varžytinėse Lietuva liktų pergalėtoja, reikėjo jai nepaprastai gabių ir sumanių valdovų. Algirdas ir Kęstutis, vienas kitą papildydami, kaip tik ir buvo tokiais tautos vadais, kokių reikalavo rimtos apystovos.

Apie Algirdą anų laikų metraščiai pasakoja, kad jisai neapkentęs nei vyno, nei stipro midaus, nei puotų, o kai kiti gerdavę ir linksmindavosi, jisai tardavęsis su išmintingais vyrais ir rymodamas mąstydavęs, kaip savo Lietuvą praplatinti ir sustiprinti. Nors miręs ir palaidotas stabmeldžiu, tačiau krikščionių nepersekiojęs. Elgęsis su visais maloniai ir mandagiai.

Pirmąją žmoną vedęs iš Vitebsko, kunigaikštytę Marę, o jai mirus antrąją Julijoną, Tverės kunigaikštytę. Buvęs bent kiek surusėjęs, bet vis delto prie dvaro, Algirdui persikėlus iš Vitebsko į Vilnių, lietuvių kalba viešpatavusi.

Rengdamasis į karą, ar ką kitą sumanęs, nemėgdavęs Algirdas niekam apie tai iš anksto pasakoti, viską savy paslėpdamas. Savo valdžią ir autoritą (orumą) tarp kunigaikščių mokėjęs augštai laikyti, pasižymėjęs išmintimi ir tvirtu, rimtu būdu.

Kiek Algirdas buvo gudrus valdovas, tiek Kęstutis sumanus karo vadas. Užaugęs ir pasenęs tarp lietuvių ir žemaičių, jisai buvo daugiausia jų mylimas. Jo vardas

iki šioliai tebėra minimas liaudies dainose. Žmoną sau vedė Birutę, Vydimantaitę, žemaičių bajoro dukterį, buvusią Palangoje vaidelutę prie Praurimės ugnies.

Visas Kęstučio gyvenimas nuėjo nuolatinėse kovose su kryžiuočiais, su kuriais daugiausia jisai vienas ir tekariavo, tik svarbesniuose atsitikimuose pasitelkdamas savo brolį Algirdą. Du sykiu patekęs į nelaisvę vokiečiams ir vieną kartą lenkams, Kęstutis visados mokėdavo pasprukti iš sunkiausių pinklių. Tasai gal perdidelis pasitikėjimas savo sumanumu ir privedė galop prie tragingos jo mirties Krevės kalėjime.

Pasilikdamas iki pat mirties stabmeldžiu, Kęstutis savo pasielgimu buvo tikras krikščioniškas viduramžio raitelis-karžygys, ką pripažįsta jam patys vokiečiai ir lietuvių nemėgęs lenkų rašytojas Dlugošas. Eidamas su kuo į karą, iš anksto apie tai pranešdavo. Jei kam duodavo žodį, tai jį ir ištesėdavo.

Karai su vokiečių ordenais. Kryžiuočiai nieko nežinodami apie įvykusias permainas Lietuvoje, norėjo pasinaudoti Jaunučio silpnumu ir užpulti Lietuvą. Jiems besirengiant į karą, atvyko į talką Čekų karalius Jonas ir Vengrų Liudvikas su stipriomis kariuomenėmis. Įpuolę į Žemaičių kraštą, baisiai ėmė jį naikinti. Algirdas ir Kęstutis, neturėdamu užtenkamai prirengtos kariuomenės, nedrįso stoti su jais į atvirą mūšį; paleido gandą, kad aplenkę vokiečių sparną, einą siaubti Prūsų. Kryžiuočiai pasiskubino grįžti namon, savo šalies ginti, tačiau pasirodė apgauti: lietuviai metės ne į Prūsus, bet į Livoniją, kurią baisiai sunaikino.

Kryžiuočiai, supratę apgavimą, norėjo grįžti į Žemaičius, bet ankstybas pavasaris paleido žiemos kelius, ir baisus kryžiaus karas nuėjo niekais. Kryžiuočiai, įpykę ant savo magistro Kenigo, jį atstatė ir į jo vietą išsi-

rinko kitą — Dusemerą. Bet ir šisai nieku ypatingu nepasižymėjo.

Nuo 1351 metų didžiuoju magistru buvo išrinktas von Kniprodė, vienas veikliausių ir sumaningiausių magistrų. Bet ir tasai, nors mokėjo, tiesa, Lietuvai nemaža kenkti, tačiau josios užkariauti ir manyti nemanė. Algirdui viešpataujant, Lietuva nenustojo nė mažiausio ploto savo žemės.

Kryžiuočiai susipratę jau nebeužkariausią sustiprėjusios Gudų kraštais Lietuvos, nustojo eiti į jos šalį didžiomis gaujomis ir ieškoti aiškios atviros kovos: pasitenkindavo paprastai vienais siaubimais, norėdami Lietuvos pasienius paversti apleistais tyrais, kad paskui, rasit, paimtt į savo nagus ir apgyvendinti naujakuriais vokiečiais; apsiginti nuo lietuvių, stato vis daugiau pasieniais tvirtovių su įgulomis.

Algirdui valdant, tik keleta buvo didesnių ordeno užpuolimų. Mažesniais gi būriais tame laike kryžiuočiai buvo užpuolę Lietuvą apie 70 kartų, ir kardininkai apie 30 žygių padarę. Būdavo metų, kad vokiečiai, tiesa, mažais būriais net po 4 sykius per metus įpuldavo į Lietuvą plėšti gyventojų. Tuos žygius jie atlikdavo dažniausiai raiti, ar kartais susėdę į laivus, plaukdami Nemunu. Svarbiausis dalykas buvo užpulti netikėtai. O kadangi tokiems užpuolimams didžiausia kliūtis būdavo lietuvių pilys, pasieniais tankiai įrengtos su sargybomis, tai vokiečiai, ar iš pasalų užpuldami, ar parsidavėlius papirkdami, stengėsi, kiek įmanydami, jas ardyti ir griauti.

Viena svarbiausių Lietuvos pilių buvo Kaunas, Nemuno ir Neries upių santakoj. Kadangi ta tvirtovė labai kliudė vokiečiams giliau į Lietuvą įsigriauti, tai jie kelius kartus mėgino ją sugriauti; tačiau lietuviai, suprasdami josios svarbą, gerai ją sustiprino.

1362 metais d. magistras von Kniprodė, sulaukęs daug svečių iš Europos ir parengęs stiprią kariuomenę, pasiryžo galutinai ją sugriauti. Pakvietęs dar kardininkus, apgulė Kauną, kurį gynė Kęstučio sūnus Vaidatas, turėdamas vos 2000 kareivių įgulos.

Bemaž du mėnesiu gynėsi lietuviai, užsidarę tvirtovėje, kaip liūtai. Buvo atvykę pagelbeti Kęstutis ir Algirgas, bet nesuspėję sutraukti užtenkamos kariuomenės, nieko negalėjo padaryti gausingiems vokiečiams, apsikasusiems grioviais.

Kai dauguma pilies gynėjų krito, Vaidatas, nematydamas kitokios išeities, liepė uždegti pilį, o patsai su likusia vyrų saujele mėgino prasimušti per kryžiuočių eiles, kalaviju sau kelią skindami. Pjūtis buvo baisi; bet apsiausti iš visų pusių, kaip juodu debesiu, vieni nuo kalavijo žuvo, kiti su pusgyviu Vaidatu pateko į nelaisvę.

Lietuviai neužilgo tvirtovę vėliai atstatė, bent kiek žemiau, ant Nemuno salos, pavadinę ją Naujuoju Kaunu. Kryžiuočiams pasisekė sugriauti ir toji pilis. Bet 1376 m. lietuviai čia įrengė tokią tvirtą pilį, jog kryžiuočiai ir nebandė josios ardyti.

Pagarsėjo taip pat lietuvių su kryžiuočiais susirėmimai ant Strėvos upės 1348 m. ir ties Rudava (arti Karaliaučiaus), kuriuos vokiečiai plačiai paskelbė, kaipo didžius savo laimėjimus, norėdami tuo sutraukti daugiau svečių iš Europos, ieškančių sau garbės ir garso. Tiedvi kovi tikrai įvyko, lietuviai buvo jose pergalėti; bet susirėmimas buvo nedidžiomis kariuomenėmis, ir jose krito, kaip dabar istorikų yra ištirta, ne kiek daugiau, kaip 1000 lietuvių.

Bent kiek skaudesnis Lietuvai buvo vokiečių užpuolimas 1365 m., kai Kęstučio sūnus Bytautas, susipykęs su tėvu, parsidavė vokiečiams. Magistras, pri-

rengęs stiprią kariuomenę ir paėmęs maisto ištisam mėnesiui, Bytautui rodant kelią, įpuolė į Žemaičius, nusiaubė Nevėžio ir Šventosios kraštą, aplenkęs Ukmergę, pasiekė net Vilnių. Tačiau neradęs Bytauto šalininkų, buvo priverstas skubiai atgali grįžti į Prūsus.

Jau prieš pat Algirdo mirtį 1377 m. vokiečiai, rimtai į karą prisirengę, buvo užpuolę Žemaičius, kai ordenui atėjo į talką Austrijos kunigaikštis Albertas III su 62 riteriais ir 2000 raitų kareivių. Tačiau pasiekę Dubysą ir sudeginę keletą sodžių, grįžo kryžiuočiai namo be ypatingo laimikio.

Atsimokėdami vokiečiams už jųjų siaubimus ir skriaudas, lietuviai taip pat užpuldavo Prūsų ir Livonijos kraštus, pakelium viską degindami ir plėšdami. Tokių lietuvių užpuolimų į Prūsus, Algirdui valdant, skaitoma apie 30 ir į Livoniją 11.

Lietuviai užpuldavo rečiau kryžiuočių šalis, bet sunaikindavo jas baisiau, nes pasiekdavo kai kada labai tolimą kraštą ir braudavosi didesniais būriais. Prūsų kraštas buvo tankiau apgyventas, turėjo daug sustiprintų miestų, kur buvo nuolatinės įgulos; todel su menkomis jėgomis lietuviai nedrįsdavo ten pasirodyti. Tankiau gyvename ir gana turtingame krašte daugiau galima buvo pasipelnyti ir lengviau buvo lietuviams su maistu, negu kryžiuočiams Lietuvoje.

Iki gyvos Kęstučio galvos kryčiuočiai, nors visos Europos šelpiami, negalėjo nė vieno žemės ploto atimti Lietuvai, kuri tiek sustiprėjo ir susitvarkė, jog drąsiai stoja į kovą su ordenu. Ordeno ir Lietuvos jėgų, matyti, tuomet būta lygių. Nors vokiečiai buvo stipriau apsiginklavę, bet Lietuvos plotas ir gyventojų skaičius su prijungtais Gudų kraštais buvo gerokai didesnis.

Karai su Lenkais del Voluinės ir Galicijos. Gedimino sūnus Liubartas vedė Galicijos ir Valuinės kuni-

gaikščio Levo dukterį. Mirus uošviui ir nėsant artimesnių giminaičių, Liubartui turėjo atitekti visas tasai kraštas. Bet ir Lenkų karaliui Kazimierui Didžiajam pasinorėjo to krašto, kad paskui, laikui bėgant, praskinti sau kelią į Juodąsias marias. Iš to kilo karų tarp lietuvių ir lenkų, kurie trūko ne tik per visą Algirdo viešpatavimą su pertraukomis, bet ir vėliau, net iki Liublino unijos buvo priežastimi nesutikimų jų tarpe.

Jau 1340 m. Kazimieras įsiveržė į Galiciją, paėmė Lvovą, o pats Liubartas pateko į nelaisvę. Kęstučiui užtariant, buvo paleistas.

1347 m. ateina Liubartui į pagalbą Kęstutis, ir Kazimieras esti priverstas prašyti taikos. Tačiau po dvejų metų vėliai Kazimieras užpuola. Pradžioj jam sekasi; net patį Kęstutį paima į nelaisvę. Tuomet lietuviai pasikviečia į talką totorius, ateina pats Algirdas; lenkams talkininkauja vengrai. Lietuviai ima viršų *). Tačiau Algirdas, norėdamas taikiu būdu užbaigti ginčą sutinka, kad vakarinę to krašto dalį valdytų Karijoto sūnus, priklausydamas Kazimiero, o pati Voluinė pasiliktų Liubartui. Taika ištvėrė dešimtį metų.

1366 m. vėl prasidėjo karas, trūkęs vienuolika metų ir užsibaigęs jau valdant Kazimiero įpėdiniui Liudvikui (1377 m.). Abi šali nemaža per tą laiką privargo. Lietuviai savo žygiais pasiekė Liubliną, Sandomierių, net arti Krokuvos buvo nuėję, pakeliui viską naikindami. Galop jau prieš pat Algirdo mirtį buvo padaryta sutartis: didesnioji to krašto dalis, pati Voluinė su Lucko, Ostrogo, Vladimyro miestais

---

*) Sutarčiai patvirtinti Kęstutis (1351 m.) nuvykęs į vengrų stovyklą ir ten prisiekęs stabmeldžiu būdu: jautį papjovus, kraują lašinant nuo kardo ašmens. Priesaikos žodžiai buvę: reg aki narosn'en, aki gos, Pana'ni! Spėjant a. a. K. Jauniui, tas reikštų: regėk į mūsų norus, į jautį, mūsų Viešpatie!

teko Lietuvai, o Galicija su Lvovu, Chelmu, Belzu Lenkams.

Totorių pergalėjimas ir Podolėje įsiviešpatavimas. Gediminas, regis, vengė susiremti su totoriais, nepasitikėdamas savo jėgomis: perdaug totoriai buvo galingi. Algirdas stojo su jais į aiškią kovą. Susirėmimo priežastimi, rodos, buvo totorių užpuolimai Voluinės ir Kijevo kraštų ir jų siaubimas. Totorių tarpe jau nebebuvo tos vienybės, kuri buvo kitados jų galybe. Tiesa, pati jų sostinė, vadinamoji Aukso Arda (Gauja) dar buvo užtenkamai galinga ir baisi. Bet ilgainiui pradeda nuo jos atskilti kai kurios šakos. Viena tokių šakų buvo Podolė — šalis, kitą kartą buvusi labai vaisinga ir graži.

Algirdas su narsiais Karijoto sūnumis išėjo prieš Podolės totorius jų sudrausti ir, sutikęs tris jų kanus ties Mėlinaisiais Vandenimis (1362 m.), kruvinoje kovoje pergalėjo. Užėmęs visą Podolės kraštą, pavedė jį valdyti ir tvarkyti keturiems Karijoto sūnums, kurie gana sumaningai čia šeimininkavo.

Grįždamas iš Podolės, Algirdas užsuko į Kijevą, nukėlė Teodorą, Gedimino čia pasodintą ir valdžią pavedė savo sūnui Vladimierui.

Santykiai su Rusų kraštais ir kova su Maksva. Lietuva ir Maksva, vis augdamos, turėjo galop susiremti del pirmenybės. Algirdas per visą savo viešpatavimą turėjo atkreiptas akis į rytų šalis ir nuolatos kišosi į rusų ir gudų reikalus, norėdamas pamažu ten įsiviešpatauti. Pliskuvoj (Pskove) kai kuriam laikui Algirdas buvo pasodinęs savo sūnų Andriejų. D. Naugardas, būdamas savarankis, svyravo čia į lietuvių pusę, čia į Maksvos pusę. 1346 m. Algirdas, įpykęs ant Naugardo, labai nusiaubė jo apylinkes. Naugardiečiai neišdrįso išeiti prieš jį su kariuomene, priversti

buvo nusilenkti, padaryti su juo sutartį ir nuo to laiko rūpinosi gyventi su juo santaikoje.

Smolenskas su savo apylinkės valsčiais nors dar ne visai Algirdo priklausė, nors dar turėjo atskirą savo kunigaikštį Sviatoslavą Ivonavičių, bet tasai visuose svarbesniuose dalykuose tardavosi su Algirdu ir jo žygiuose prieš Maksvą turėdavo talkininkauti.

1355 metais Algirdas apėmė valdyti ir visą vadinamąją Sieversko šalį, arba Briansko ir Černigovo kunigaikštijas su Trubčevsko, Mogilevo, Naugardo Sieviškio miestais ir pasodino čia valdyti savo sūnus — Kaributą bei Dimitrą — ir Normanto sūnų Patrikį.

Tokiu būdu Algirdo valstybė traukėsi nuo Baltijos iki Juodųjų marių, nuo Palangos iki Možaisko, netoli Maksvos.

Artindamasis vis daugiau prie Maskvos, Algirdas galop turėjo susiremti su pačia Maksva, kur tuomet buvo didžiuoju kunigaikščiu Dimitras, Doniškiu vadinamas. Priežastį davė Tverės kunigaikštis, kurio seserį Julijoną Algirdas buvo vedęs.

Maksva, platindama savo valstybės sienas ir užiminėdama apylinkėje mažesniąsias kunigaikštijas, norėjo užgriebti ir Tverės kunigaikštiją. Tverės kunigaikštis Mykolas šaukdavosi gelbėti čia Aukso Ardos, čia Algirdo. Totoriai, Maksvos paperkami, maža teužtardavo kunigaikštį. Kitaip Algirdas elgėsi. Jisai pasinaudojo tąją prógą, kad susilpnintų Maksvą.

Algirdas tris kartus buvo net pačią Maksvą apgulęs su savo kariuomene. Tačiau didesnių vaisių tie Algirdo žygiai neturėjo, nors Dimitras ir buvo priverstas nusižeminti prieš Algirdą ir neskriausti Tverės kunigaikščio.

Pirmą sykį Algirdas, kartu su Kęstučiu, užpuolė netikėtai neprisirengusį Dimitrą 1368 m. Smolensko

kunigaikštis talkininkavo lietuviams. Dimitras buvo pasiuntęs prieš Algirdą savo vadą Mininą. Lietuviai, sutikę jį ties Trostnės upe, pergalėjo. Kovoje žuvo daug maskolių diduomenės (bojarų) ir patsai vadas.

Algirdas apgulė pačią Maksvą, o Dimitras, užsidaręs Kremliaus tvirtovėje, priverstas buvo nusižeminti ir Mykolui sugrąžinti Tverės kunigaikštiją. Apleisdamas Maksvą, Algirdas trenkė savo kalaviją į Maksvos sieną, kad tolimos kartos atmintų, čia buvus Didįjį Lietuvos valdovą.

Užtardamas Tverės kunigaikštį, Algirdas dar du kartu buvo pasiekęs Maksvą su savo kariuomene, nors didesnių susirėmimų išvengta. Galutinai tarp Lietuvos ir Maksvos buvo nustatyta siena ties Možaisku ir Ugros upe. Keliai ir kastinės, kurie Algirdo kariuomenei teko per miškus taisyti, einant į Maskvą pro Polocką, ilgai buvo vadinami Algirdo keliais (Olgerdove dorogi).

Rasit, į atvirą ir galutiną dvikovą su Maksva Algirdas ir nenorėjo ar nedrįso stoti delto, kad Maksvos užpakaly stovėjo vis dar galinga Aukso Arda, kurios globoje ir prikrausomybėje Maksva tuomet buvo, dar nenusikračiusi totorių jungo.

Tarybos del krikšto. Algirdui viešpataujant trejetą kartų buvo tartasi del Lietuvos krikšto, bet rimtesnių išdavų to' tarybos neturėjo. Jau 1349 m. Kęstutis buvo davęs vilties Lenkų karaliui Kazimierui priimti katalikų tikėjimą, o tasai pasiskubino apie tai pranešti Romai. Bet tuo viskas ir pasibaigė.

Po šešerių metų naujas papa Inocentas VI vėliai leidžia raštus į Veńgrų karalių ir Lietuvos kunigaikščius per Krokuvos kunigą Dobrogostą, ragindamas krikštytis. Po dvejų metų pats Kęstutis, nuvykęs į Austrijos ciecoriaus Karolio IV sostinę Nűrenbergą, savo ir Algirdo vardu pareiškė lietuvius apsikrikštysiant kata-

likais, jei vokiečių ordenai liausis užpuldinėję Lietuvą ir jai sugrąžins užgrobtąsias šalis.

Derėtis del krikšto sąlygų Karolis pasiuntė į Lietuvą savo įgaliotinius, kurių tarpe buvo Pragos arkivyskupas. Derybos nuėjo niekais, nes Lietuvos valdovai pareikalavo, kad ordenas grąžintų Lietuvai neteisėtai išplėštus Prūsų, Latgalių ir Žiemgalių kraštus, o patys persikeltų ant Dniepro ir Dono, ginti krikščionių šalių nuo totorių. Tokių sąlygų vokiečiai priimti nesutiko, ir tarybos niekais pasibaigė. Neturėjo pasisekimo nė papos Grigaliaus XI raštas į Algirdą, Kęstutį ir Liubartą.

Bet pats netapęs krikščionimi, Algirdas nedraudė savo valdiniams būti, kas kurio nori tikėjimo. Didesnioji jo karalystės gyventojų dalis buvo stačiatikiai (pravoslavai) gudai. Pačiame Vilniuje buvo dvi katalikų bažnyčios: pranciškonių ir damininkonių. Paties Algirdo sūnūs iš pirmosios žmonos Marės Vitebskietės buvo stačiatikiais krikštyti.

Persikėlęs iš Vitebsko į Vilnių ir užėmęs karališką sostą, Algirdas nors antrosios žmonos Julijonos Tveriškės (vedė ją 1350 m.) vaikus augino pagoniškame tikėjime, kad nesukeltų prieš save lietuvių dvasininkų, tačiau kitiems nedraudė katalikais būti.

Petras Goštautas, buvęs Podolėjė valdininku, ten apsikrikštydino kataliku, o į Vilnių sugrįžęs ir čia užėmęs pas Algirdą žymią vietą, globojo atvirai pranciškonis. Kai ištraukus Algirdui su kariuomene į Maksvą, lietuvių vaidilos sukėlė žmones prieš pranciškonis ir kai kuriuos net nužudė, tai Algirdas, sugrįžęs į Vilnių, maištininkus smarkiai nubaudė, o Goštautui leido pačiam likti pranciškoniu ir antra tiek persikviesti iš vakarų Europos vienuolių, visai nevaržydamas jų misijos.

Pats tačiau Algirdas mirė Vilniuje (1377 m.) stabmeldžiu ir senu augštų valdovų papročiu buvo sudegintas ant augšto laužo šarvuotas, su karo žirgu, sakalais ir pėdsekiais. Stabmeldžių vaidilos, aplinkui stovėdami ir mėčiodami į ugnį lokių ir lūšių nagus, raudomis garbino jo garsius ir didžius veikalus.

Jogaila, 1377—1381.

Mirdamas Algirdas paliko 12 sūnų: iš pirmosios žmonos Marės penkius, iš antrosios Julijonos septynius. Mylimiausias jam buvo antrosios žmonos Jogaila. Sutinkant Kęstučiui, Jogaila ir buvo paskirtas augščiausiu Lietuvos valdovu arba karaliumi Vilniuje, o Kęstutis pasižadėjo broliui šelpti jį patarimais ir kalaviju.

Jogailos broliai, matydami, kad už jį stovi Kęstutis dėdė, nedrįso prieštarauti. Tiktai vyriausias Jogailos brolis Andrius Vingaltas, kurs valdė Polocką, buvo pradėjęs kelti vaidus, susidėjęs su Maksvos kunigaikščiu Dimitru ir su kardininkais. Tas maištas nebuvo perdaug pavojingas. Bet neužilgo kilo nesutikimai tarp paties Jogailos ir Kęstučio, kurie pridarė Lietuvai baisybę nelaimių ir sutepė Jogailos vardą.

Jogaila teturėjo 26 metus, kai paėmė į savo rankas visos Lietuvos vairą. Buvo tai jaunikaitis negilaus proto ir silpno būdo, lengvai pasiduodąs svetimai įtakai ir greitas įtarti. Ypač negerą įtaką turėjo jam Vaidila, žemos kilmės žmogus, kursai prie Algirdo buvo duonkepiu karaliaus rūmuose. Turėdamas gerą liežuvį ir būdamas suktas ir apsukrus, Vaidila greit įsigijo ypatingos pas Jogailą malonės, buvo paskirtas Lydos komendantu, vedė Jogailos seserį našlę Marę, galop tapo artimiausiu jauno karaliaus patarėju.

Vaidila neapkentė Kęstučio, o tasai jo, už liežuvavimą ir žemą būdą. Vaidila ėmė įkalbinėti Jogailai, kad Kęstučiui betrūkstą tik augščiausiojo Lietuvos valdovo vardo, kad jo visi klausą, jį gerbią ir kad jam visai nesunku esą iš Trakų užpulti Vilnių ir Jogailą nužerti nuo sosto.

Kęstutis, baigdamas garbingą savo amžių, apie tai visai nemanė, bet Jogailai nebuvo sunku įkalbėti pavojus. Vaidilos gundomas, jisai daro slaptą sutartį su kryžiuočiais prieš Kęstutį: Bytautas, Augmanas ir Vaidila pakvietė kryžiuočių įgaliotinius neva į medžioklę; kad geriau sumetus pėdas, net Kęstučio sūnus Vytautas buvo pakviestas ir medžioklėje dalyvavo, nieko nenuvokdamas. Čia ir buvo svarstytos ir aptartos taikos smulkmenos.

Kryžiuočiai džiūgaudami pasinaudojo tais nesutikimais Lietuvos valdovų tarpe ir dabar, nebeturėdami pavojaus iš Jogailos, ėmė baisiai siaubti ir varginti Kęstučio Žemaičius. Matydamas, kad Jogaila n'eina jam į talką prieš kryžiuočius, net kviečiamas visaip išsisukinėja, Kęstutis pradėjo suprasti, kas yra, ėmė įtarti Jogailą susirišus sutartimi su vokiečiais; gal ir gandai pasiekė Kęstučio ausis.

Tačiau Vytautas savo jaunų dienų draugą, su kuriuo itin gerai gyveno ir sutarė, Jogailą visuomet prieš savo tėvą užtardavo, nenorėdamas tikėti, kad tasai drįstų susirišti su amžinais tėvynės priešais. Galop Kęstutis gauna nuo sau palankaus Osterodės komendanto Libenšteino Jogailos raštą, siųstą d. magistrui Kniprodei. Ilgiau abejoti buvo nebegalima, ir Kęstutis laukė tik prógos brolvaikiui nubausti.

Kai Jogaila pasiuntė su kariuomene savo brolį Skirgailą prieš Polocko kunigaikštį, savo brolį iš kitos motinos, Andrių Vingailą, Kęstutis, išrinkęs, 300 išti-

kimų žemaičių, liepė jiems susieiti į Vilnių su kuriais nors reikalais ir ten ginkluotiems laukti tolimesnio įsakymo. Paskui 600 ginkluotų pėstininkų įveždino į Vilnių, paslėpdinęs juos šieno vežimuose, o patsai su 1000 parinktų raitininkų apstojo miestą.

Jogaila nieko panašaus nesitikėjo, ir Kęstutis lengvai paėmė Vilnių, o su juo Jogailą, jo nedorą motiną Julijoną ir patį Vaidilą. Vaidų priežastis Vaidila buvo pakartas, o Kęstutis paskelbtas augščiausiuoju Lietuvos valdovu karaliumi.

Skirgaila nieko neveikęs Polocke ir sužinojęs įvykusias Lietuvoje permainas, nuvyko pas kryžiuočius, prašydamas Jogailai pagalbos ir pažadėdamas jiems Žemaičius.

Atvyko į Vilnių ir Vytautas. Jam užtariant, Jogaila nebuvo perdaug nubaustas: prisiekęs niekados nekelti kalavijo prieš savo dėdę ir jo klausyti, buvo iš kalėjimo paleistas ir gavo valdyti Vitebską bei Krėvę, kuriuos kitą kartą valdė jo tėvas.

Kęstutis, 1381—1382.

Tarp Kęstučio ir kryžiuočių visą rudenį ir žiemą ėjo kova nesustodama. Tuo metu lietuviai pirmą kartą pradeda vartoti armotas arba patrankas. Kęstutis, tapęs plačios Lietuvos valdovu, karuose pražilęs, neieškojo ir senatvėje atilsio, tik savo krūtine dangstė brangią tėvynę nuo priešų. Bet jo padėtis nebuvo lengva: be kryžiuočių jisai turėjo priešais visus Algirdo sūnus, kurie buvo tvirčiai įsigyvenę Gudų kraštuos. Pats Jogaila laukė tik patogesnės prógos atsiimti nuo dėdės Vilnių ir visos Lietuvos valdžią. Laukti neteko ilgai.

Kaributas, vienas iš Jogailos brolių, Trubčevsko kunigaikštis, atsisakė klausyti Kęstučio. Tasai buvo

priverstas jį sudrausti ir liepė eiti į talką ir Jogailai. Tasai surengė kariuomenę, bet iš kelio staigiai pasisuko ant Vilniaus, kur buvo palikta nedaug sargybos ir kur Jogaila turėjo savo šalininkų gudų tarpe.

Vilniaus miesto viršininkas Aniulis perėjo į Jogailos pusę, ir Vilnius buvo užimtas. Iš čia Jogaila su stipria kariuomene ir su atvykusiais į pagalbą kryžiuočiais pasisuko ant Trakų, kuriuos užėmęs sudegino. Vytautas, turėdamas nedaug kareivių ir užpultas netikėtai, negalėjo atremti sujungtos priešų kariuomenės ir pasišalino į Gardiną, iš kur skubotai apie viską pranešė tėvui.

Atvyko Kęstutis ir su Vytautu stojo prieš Jogailą tarp Vilniaus ir Trakų. Jogailos jėgos buvo žymiai didesnės negu Kęstučio, bet vis delto ne labai jomis tepasitikėdamas, jisai nusiuntė į Kęstučio stovyklą savo brolį Skirgailą, pranešdamas nenorįs pralieti savitarpy kraujo ir prašydamas Vytautą atvykti bendrai pasitarti del taikos sąlygų ir prižadėdamas neliečiamybę. Kęstutis ir Vytautas, nieko pikto nemanydami ir nenorėdami namų karo, atvyko į Jogailos būklę; bet čia buvo tuojau paimti į nelaisvę ir išgabenti į Vilnių, o jųdvejų kariuomenei buvo pranešta, kad kunigaikščiai tarpusavy susitaikinę, ir ji galinti skirstytis namo.

Kęstučio mirtis. Jogaila liepė savo dėdę apkalti ir Skirgailai nulydėti į Krevės pilį, kur buvo užrakintas šaltame ir drėgname urve, o penktą dieną pasmaugtas. Paleista gandas, kad Kęstutis patsai pasismaugęs. Jo kūną pervežė į Vilnių, kur stabmeldžių papročiu jį sudegino Šventragio pakalnėje, kardu apjuostą, su karo žirgu, pėdsekiais ir sakalais.

Taip pabaigė gyvatą visudidžiausis Lietuvos karžygys, geriausis ano amžiaus karvedys, per 50 metų dangstęs savo krūtine tėvynės laisvę, mylimas savųjų, gerbiamas net priešų kaimynų, gražiausis viduramžio

raitelio pavyzdys, žuvęs ne karuose, tik nuo nedorų ir žemų giminaičių.

Kęstutis buvo skaistaus veido, liesas, augalotas, žibančių akių (lang, hager, feurige Augen), barzda ilga, ant galvos plaukai reti. Jam supykus, kaktoje iššokdavo gyslos (Kotzebue Altere Geschichte Preussens t. II). Miegodavęs labai maža. Buvo irgi labai sumanus: sunkiausiose aplinkybėse mokėdavo greit susivokti (orientuotis).

1366 m. kryžiuočių magistras kviečia jį į Insrutę pasimatyti. Kęstutis sutinka; bet kely netikėtai į lietuvių stovyklą įbėga striela pervertas tauras. Kęstutis tuojau suprato, ką tai reiškia. Visi sėdo ant arklių ir jodami į tą pusę, iš kur pasirodė tauras, užklupo stiprų kryžiuočių būrį, kursai norėjo jį užpulti netikėtai iš užpakalio ir kaipo belaisvį pristatyti į Insrutę. Nepasijuto, kaip patys pateko į lietuvių rankas.

Du sykiu Kęstutis buvo pakliuvęs į kryžiuočių nagus ir mokėjo iš jų pasprukti. Antrą kartą jam patekus į kryžiuočių nelaisvę, buvo liepta iš džiaugsmo Marienburgo bažnyčiose net pamaldas laikyti, o prie kunigaikščio*) pristatyta ypatinga sargyba. Augštai gerbdamas Kęstutį, didysis magistras laikė jį labai gerai, bet ir sergėjo kaip akį, pristatęs ištikimiausį savo tarną Alpį, krikštytą lietuvį.

Kęstutis išsėdėjo kalėjime bemaž 8 mėnesius ir, kalbėdamas vakarais su Alpiu lietuviškai, taip mokėjo jo širdy sužadinti gimtojo krašto meilę, jog tasai pasiryžo su kunigaikščiu pabėgti. Kęstutis geležies lazda naktimis išmušė mūruose skylę ir tamsią naktį nusileido virve nuo sienos, kur Alpis jo laukė su dviem žirgais ir su kryžiuočių apdaru. Pilies vartų sargas nepažinęs,

*) Vokiečių kronikos Kęstutį vadina — rex arba princeps, arba Koning Kynstod; Algirdą — rex Lituanorum, Koning Algart.

kaip kryžiuočiams, atidarė angos vartus ir išleido. Prijoję prie girios, paliko nuilsusius žirgus, o patys miškais per Mozūrus pasiekė Trakus, iš kur Kęstutis nurašė d. magistrui, sakydamas ačiu už vaišes ir prisižadėdamas dar geriau vaišinti ir akyliau sergėti magistrą, jei kuomet patektų į nelaisvę lietuviams.

Jogaila, 1382—1387 († 1434)

Antrą kartą įlipęs į Vilniaus sostą per Kęstučio lavoną, Jogaila ir ant jo giminių giežė apmaudą: Butrimas, Vidimantas buvo nukirsti, kiti arkliais sutraukyta. Ypač nukentėjo Kęstučio žmonos Birutės giminės. Sako pati Birutė buvusi nuskandinta; kiti mano, ją slapsčius Brastoj.

Tas pats likimas, kaip tėvo, laukė ir Vytauto, kursai buvo pasodintas tame pačiame Krėvės kalėjime, kur nužudyta jo tėvas, Nors jį ten jautriai sergėjo, bet lankant jį jo žmonai Onai Sudmantaitei su savo tarnaite, pasisekė kunigaikščiui pabėgti, persivilkus tarnaitės drabužiais. Pasiaukojusi tarnaitė taip mokėjo apsimesti sergančiu kunigaikščiu, jog kai kurį laiką sargai nesusigriebė.

Vytautas nuvyko pas Mozūrų kunigaikštį Jonušį, kurs buvo vedęs jo seserį Danutę-Mariją.

Vytautas pas kryžiuočius. Vytautas, atvykęs pas Jonušį, iš čia meldė Jogailos sugrąžinti jam tėvo palikimą, pasižadėdamas nekeršyti už tėvo nužudymą ir klausyti kaip augkščiausiojo valdovo. Jogaila apie tai girdėti nenorėjo, atidavęs Trakus Skirgailai, o kryžiuočiams pusę Žemaičių iki Dubysos už talkininkavimą prieš Kęstutį. Kryžiuočiai reikalavo dar daugiau.

Kadangi Jogaila, dabar nereikalaudamas kryžiuočių pagalbos, nenorėjo nusileisti derybose su jais, tai

kryžiuočiai su mielu noru priėmė Vytautą, kai tasai, nenorėdamas užtraukti Jogailos rūstybės ant Jonušio, iš Plocko nuvyko į Marienburgą.

D. magistras davė Vytautui nemaža kareivių; atėjo jam 3000 žemaičių, ir su tąja kariuomene pasisekė Vytautui atsiimti Trakai (1383 m.); nuėjo jisai net iki Vilniaus, bet jo paimti negalėjo: o kai kryžiuočiai sugrįžo į Prūsus, Vytautas vienas nepajėgė Trakuose atsilaikyti ir buvo priverstas vėl grįžti pas kryžiuočius.

Čia d. magistrui turėjo raštu pasižadėti pavesiąs jam visą Žemaičių kraštą, jei pasiseksią priveikti Jogailą, ir patsai būsiąs ordeno vasalu. Pasižadėjimui patvirtinti priėmė krikštą ir pats ir jo broliai — Zigimuntas ir Tautvila.

D. magistras pavedė Vytautui valdyti naujai įkurtą Naująjį Marienburgą su apylinke. Čia pradėjo kaskart daugiau spiestis Vytauto šalininkų ne tik žemaičių, bet ir augštaičių lietuvių, kurie ėmė Jogailos neapkęsti už jo nedorą pasielgimą su savo giminaičiais.

Kai Jogaila pamatė, kad Vytauto šalininkų skaičius kasdien auga, kad ne tik Žemaičiai bet ir Trakų apskritis perėjo į Vytauto pusę ir kad pačių lietuvių tarpe auga juo nepasitenkinimas, pasiryžo su Vytautu taikintis; pradėjo slapta siuntinėti pas jį savo įgaliotinius.

Buvo ir kita priežastis, kuri spyrė Jogailą greičiau susitarti su Vytautu, kad turėtų laisvas rankas: jį masino Lenkų sostas ir jų jauna karalaitė Jadvyga.

Jogailos susitaikinimas su Vytautu. Vytautui be abejo įkyri buvo kryžiuočių globa; tik priverstas, jai buvo atsidavęs, manydamas ilgainiui atitaisysiąs savo kraštui daromas skriaudas. Todel labai apsidžiaugė, matydamas, kad Jogaila nori susitaikinti. Tačiau taika ne iš karto įvyko. Vytautas reikalavo viso savo tėvo palikimo su Trakais.

Jogaila bent tuojau to išteseti negalėjo: Trakai buvo pavesti Skirgailai. Galų gale buvo sutarta, kad Vytautas tuo tarpu pasitenkinsiąs Drogičinu, Brasta ir Lucku, o Trakus gausiąs, kai Skirgailai atiteksiąs Polockas, kuris dar reikėjo atimti nuo vyresniojo Jogailos brolio, Andriaus Vingalto, atsisakiusio klausyti Lietuvos karaliaus.

Tuo būdu slapta susitaikinęs su Jogaila, Vytautas, rodydamas norįs eiti pieš Lietuvą, patelkė kryžiuočių diduomenę talkininkauti. Bet pasiekęs Žemaičių sieną, staiga su savo svainiu Sudimantu užpuolė kelias kryžiuočių pasienio pilis ir jas sudegino.

Paskui Vytautas susijungė su Skirgailos ir Jogailos kariuomene, ir visi iš vieno apgulė Kauno pilį, neseniai patekusią į kryžiuočių rankas ir gerokai sustiprintą. Nors atėjusiam pagelbėti kryžiuočių marčelgai Valenrodui ir pasisekė maistu aprūpinti įgulą, vis delto lietuviai, per 4 savaites griaudami sienas patrankomis, galop paėmė tvirtovę. Nemaža ordeno raitelių vienuolių ir paprastų kareivių pateko į nelaisvę.

Tuo būdu visa Žemaičių šalis buvo išvaduota, ir kryžiuočių pasienio pilys nugriautos. Susitaikinus Lietuvos valdovams tarpusavy, galima buvo tikėtis šviesesnės ateities. Bet čia įvyko tokių dalykų, kurie turejo Lietuvai didžiausių pasekmių ir jos istorijos ratą pasuko visai į naujas vėžes. Buvo tai Lietuvos ir Lenkų unija, susijungimas dvejų tautų ir dvejų valstybių, suėjimas į vieną valstybę dvejų tautų, kuriedvi ir kilme, ir būdu, ir tikėjimu didžiausiai skyrėsi, susivienijimas pradžioj labai silpnas, bet ilgainiui kaskart tampresnis ir realesnis, iki galutino Lietuvos bemaž ištautėjimo ir nuslopinimo.

Tačiau tas dvejų kaimynių valstybių susibendravimas, toks pragaštingas Lietuvai, turėjo ir gerų pusių:

jisai pakreipė lietuvių tautą į vakarų kultūrą, apsaugojo nuo rytų pravoslavijos ir lietuvių sugudėjimo, galop sustabdė vokiečių veržimąsi į rytus, sulaužęs kryžiuočių ordeno galybę, kuri per du šimtu metų smaugė Lietuvą.

Asmeninė Lietuvos Unija su Lenkais.

1385 — 1569.

Lenkai prieš susidedant su Lietuva. Jau 965 metais, viešpataujant Mečislovui I, Lenkai priėmė katalikų tikėjimą ir prisišliejo prie vakarų kultūros. Turėdami kai kurių sumanių ir drąsių kunigaikščių, o paskui karalių, Lenkai sukūrė gana žymią valstybę, kuri tačiau tvirto pamato ir šviesios ateities neturėjo. Iš vienos pusės ji buvo atskirta nuo marių. Baltijos mares anksti jai užstojo tvirtai įsikūręs kryžiuočių ordenas; į Juodąsias marias jai užkirto kelią Lietuviai, užėmę Voluinę ir Podolę.

Antra vertus Lenkų diduomenė, augdama savo įtaka ir teisėmis, skriaudė žemesniuosius luomus, miestelėnus, o ypač valstiečius (chlopus), siaurino ir savo karaliaus valdžią. Tik Kazimieras Didysis buvo suvaldęs didikus ir gerokai sutvarkęs viduje valstybę, rūpindamasis valstiečių gerove ir jų naštos palengvinimu. Už tat jį didikai ir pavadino pašiepdami valstiečtų karaliumi (król chlopów).

Kazimierui D. mirus ir juo pasibaigus vyriškai karalių eilei, didžiūnai vėl pasipūtė, o Vengrų karalius Liudvikas, Kazimiero sesers sūnus, buvęs vienkart ir Lenkų karaliumi, norėdamas, kad, jam mirus, Lenkai išrinktų sau karalaite vieną iš jo dukterų, buvo pri-

verstas 1374 m. didikams ypatingu raštu pripažinti ir patvirtinti jų privilegijas. Tas privilegijas didžiūnai sunaudojo ne tėvynės labui, bet tik savo naudai ir savitarpio kerštams bei vaidams, kas silpnino valstybę.

Bet lenkų tarpe buvo irgi vyrų, kurie matė toliau negu asmens reikalus. Jie matė, kad Lenkai, iš visų pusių apsupti tvirtų kaimynų-priešų, viduje gerai nesusitvarkę ir nustumti nuo marių, vieni neturi ateities ir negalės ilgai laikytis. Jie atkreipė tuomet akis į savo kaimynę Lietuvą, kurį valdant Gedimino ainiams, susitvarkė viduje, rėmėsi į Baltiją ir Juodąsias marias ir žemės plotais buvo tris kartus didesnė už Lenkus.

Jau Vladislovas Alkūnėlė (Lokietek) ieškojo lietuvių draugijos ir savo sūnui Kazimierui parinko už motę į Gedimino dukterį Aldoną, norėdamas tuo būdu susiartinti su Lietuva.

Ypatingai Lenkams buvo reikalinga glaudžiau susijungti su Lietuva, kai ant jų sosto užsėdo jauna karalaitė Jadvyga, Vengrų karaliaus duktė, susižadėjusi su Austrijos karalaičiu Vilhelmu, ir kai Lenkams buvo arti pavojus patekti Austrijos ciesoriams, kaip pateko jiems Vengrai ir Čekai. Bijodami paskęsti vokiečių juroje, Lenkai pasiryžo neleisti savo karalaitei tekėti už Viliaus, bet nutarė kviestis karaliumi Jogailą, pranešdami jam apie tai.

Jogailos tuštybei ir ambicijai Lenkų pasiūlymas labai patiko. Pritarė jam ir Vytautas, gal daug nemąstydamas apie pasekmes, o gal jau tuomet svajoja, kad, Jogailai persikėlus į Lenkų sostinę Krokuvą, jam atiteksianti visa Lietuva ir jisai mokėsiąs geriau lemti josios ateitį.

Jadvyga. Jadvygai buvo vos 15 metų amžiaus, kai ji paliko Lenkų karalaite valdove. Buvo tai jauniausioji Vengrų karaliaus Liudviko duktė. Augo kartu su

liVhelmu, Austrijos kunigaikščiu, kurį buvo pamilusi ir su juo susižadėjusi, net už jo ištekėjusi, kaip mano kai kas. Lenkų didikai del politikos tą ryšį taip pat suardė, kaip paskui norėjo būtinai suardyti moterystės ryšį Zigmanto Augusto su Barbora Goštautiene.

Gavę palankų Jogailos atsakymą, Lenkų didikai turėjo dabar perkalbėti savo jauną karalaitę, kad tekėtų už Lietuvos valdovo. Tačiau tai buvo nelengvas darbas, ypač kai Vilhelmas, patyręs apie vedamas su Jogaila derybas, pats slapta atvyko į Krokuvą ir pasimatė su savo sužadėtine.

Ilgai lenkų dvasininkai įrodinėjo Jadvygai, kokių nuopelnų ji turėsianti prieš Dievą ir prieš savo tautą, apsikrikštijus Lietuviams ir susijungus su Lenkais, bet veltui: toji nenorėjo nė klausyti apie Jogailą, kurio nebuvo mačiusi ir apie kurio nedorą pasielgimą su savo dėde Kęstučiu be abejo buvo girdėjusi. Tuomet lenkų didžiūnai pašalino iš Krokuvos Vilhelmą, o Jadvygos rūmų vartus užrakino, kad juodu negalėtų daugiau besimatyti. Karalaitė, pagriebusi kirvį, ėmė skaldyti vartus.

Valstybės iždininkas galop Jadvygą prikalbėjo slapta pasiųsti į Lietuvą ištikimiausį savo tarną, kursai, viską apie Jogailą ištyręs ir matęs, jai praneštų. Jadvyga pasiuntė išmintingą vyrą Zavišą, o tasai sugrįžęs jai pranešė, kad Jogaila gražus esąs ir malonus jaunikaitis.

Krėviškė Unija. Gavęs Lenkų pakvietimą, Jogaila 1385 m. pradžioje išleido iškilmingai pasiuntinius į Krokuvą, o iš ten į Vengrus pas Jadvygos motiną Elzbietą. Pasiuntiniais nuvyko Skirgaila, Vigantas, Vilniaus prievaizda Aniulis ir kiti. Jogailos vardu daug nesiderėdami, jie priėmė pakištas jiems sąlygas, gal jų nelaikydami svarbiomis: apsikrikštyti su visa Lietuva,

prijungti prie lenkų visus Lietuvos kraštus, Lenkams atvaduoti vokiečių užgriebtus Pamarį, Kulmiją, Sileziją, Dobrinę, išmokėti Austrijos karalaičiui Vilhelmui 200,000 florėnų už sulaužymą moterystės sutarties su Jadvyga.

Toms sąlygoms smulkiau aptarti sykiu su grįžtančiais lietuvių pasiuntiniais atvyko lenkų pasiuntiniai į Krėvės pilį, kur jų laukė Jogaila ir nemažas Lietuvos didžiūnų burys. Čia įvyko pirmasis bendras lietuvių ir lenkų seimas arba suėjimas. Čia padarytą sutartį Jogaila patvirtino tam tikru raštu, ant kurio padėjo savo parašus irgi Skirgaila, Kaributas, Lengvenis ir Vytautas.

Taip įvyko pirmoji Lietuvos unija su Lenkais kaip tik toje vietoje, kur prieš trejetą metų buvo nusmaugtas Kęstutis!! Tos sutarties žadiniai Lietuvių buvo padaryti be jokio ypatingo reikalo ir sprendimo. Atrodo, lyg kad Lietuvos valdovai, juos lengva širdimi darydami, nemanė jais varžytis, ar save jais tikrai rišti. Laikas parodė, kad skaudžiai apsirikta.

Jogailos krikštas ir jungtuvės 1386 m. Kryžiuočių ir kardininkų ordenai, sužinoję apie lietuvių pasitarimus su lenkais ir kerštaudami, kad jiems iš po rankų sprunka priežastis toliau kariauti su Lietuviais, ketinančiais per Lenkus apsikrikštyti katalikais, su didele kariuomene pasiskubino dar sykį užpultį Lietuvą, nuėjo net anapus Vilniaus iki Ašmenos. Tačiau sutikę stiprų pasipriešinimą, buvo priversti grįšti namo be ypatingo pasisekimo. Tai buvo 1385 m. rudeny.

Laimingai bent tuo tarpu apsigynęs nuo kryžiuočių ir kardininkų, Jogaila su savo broliais ir didikais pasiskubino į Krokuvą. Netoli miesto jį pasitiko su palydovais raiteliais Spytka iš Melštino, lenkų karvedys.

Ant rytojaus vasario 15 d. 1386 metais Gniezno arkivyskupas Bodzanta Jogailą pakrikštijo ir tą pačią

dieną sujungė moterystės ryšiu su Jadvyga, o trečioje dienoje apvainikavo Lenkų karaliumi. Jogailai krikšto tėvu buvo pakviestas d. kryžiuočių magistras Zöllneris Rotenšteinas, bet tasai išsikalbinėdamas neatvyko, nes Lietuvos krikštas ordeno nedžiugino.

Drauge su Jogaila apsikrikštijo ir jo jaunieji broliai. Vytautas jau buvo anksčiau apsikrikštijęs, kai buvo pas kryžiuočius iš Krėvės pabėgęs. Dabar tik naują Aleksandro vardą sau gavo.

Andriaus Vingalto maištas. Jogailai apsikrikštijus ir tapus Lenkų karaliumi, Lenkų didikai Krokuvoje tuojau pareikalavo, kad Jogaila tikrai ištesėtų savo pasižadėjimą t. y. kad Lietuvos kraštai priklausytų Lenkų karaliui, kaipo neatskiriama jojo karalystės dalis. Tam laiduoti Jogaila buvo priverstas net savo brolius įkaitais atiduoti. Bet kai Andrius Vingaltas vėliai pakėlė maištą prieš Jogailą ir panorėjo visą Lietuvą jam atimti, kad arčiau su rusais, ne su lenkais susibendrautų, Jogailai pasisekė išvaduoti Vytautą ir Skirgailą, siunčiant juos prieš maištininką.

Vingaltas, susitaręs su kardininkais ir jų padedamas, įsilaužė į Polocką ir ėmė naikinti ir deginti viską, pasiekęs net Ašmeną. Su Vingaltu susirišo ir Smolensko kunigaikštis Sviatóslavas, kursai su stipria kariuomene apstojo Oršos pilį bei Vitebską; bet negalėdamas jų paimti, siaubė apylinkes.

Pasiųsti Vytautas ir Skirgaila nespėjo pavyti kardininkų, kurie su didžiu grobiu grįžo į Padauguvį. Bet Vingaltas buvo nugalėtas, pateko į nelaisvę ir buvo nusiųstas Jogailai į Krokuvą. Sviatoslavas, irgi nugalėtas, krito kovoje Mscilavo laukuose. Jo sūnus Juras atgavo Smolenską, prisiekęs klausyti Lietuvos.

Lietuvių krikštas 1387 m. Išbuvęs Krokuvoj bemaža ištisus metus, Jogaila su Jadvyga, su Gniezno

arkivyskupu ir kitais lenkų dvasininkais, lydimas lietuvių ir lenkų diduomenės, žiemos metu atvyko į Vilnių. Čia buvo sušauktas didesnis Lietuvos bajorų susirinkimas, kur nutarta priimti katalikų tikėjimą.

Pažadindamas uoliau krikštytis, Jogaila išleido raštą vasario m. 20 d., kuriuo suteikė ypatingų teisių katalikams, neduodamas jų pravoslavų tikejimo piliečiams, nors ir tųjų tikėjimo laisvės nevaržė.

Iki šiolei politiškos moterystės tų kunigaikščių ir didžiūnų, kuriems pavedamos buvo valdyti atskiros didesnės sritys, būdavo varžomos Lietuvos karaliaus: reikėjo jo sutikimo. Taip pat iš paties Lietuvos karaliaus gautų valdyti iki gyvos galvos žemės plotų, vadinamų lėnų, negalima buvo palikti savo vaikams ar ištekant dukterims duoti be ypatingo karaliaus leidimo. Dabar bajorai katalikai gavo čia daugiau laisvės, o provoslavas neturėjo teisės vesti katalikės. Dvasiškijai buvo pripažintos ypatingos privilegijos, atleidžiančios katalikų kunigus nuo mokesčių ir kitų sunkenybių. Žemesniojo luomo žmonėms paraginant krikštytis buvo dalijama dovanų — drabužių ir baltų drobių. Einančių krikštytis visų luomų buvo labai daug. Kunigai nespėję jų po vieną krikštyti: buvę žmonės renkami būriais ir krikštijami pašlakštant. Kad būtų buvę kaip nors stabmeldžių ar jų kunigų pasipriešinta bent Vilniuje ir rytų Lietuvoje, neužsiliko žinių.

Didžiausias vargas buvo tas, kad atvykę lenkų kunigai visai nemokėjo lietuviškos kalbos ir, jei kiek mokė tikėjimo tiesų, tai vien su vertikų pagala. Jei kas bent kiek mokėjo lietuviškai, tai vien pranciškonys, užsilikę Vilniuje nuo Algirdo laikų. Sako, patys Jogaila ir Vytautas mokę katalikų tikėjimo, kad bent kiek prirengtų lietuvius stabmeldžius prie krikšto.

Pačioje pradžioje tas naujo tikėjimo priėmimas bu-

vo daugiau paviršutinis; buvo tai tik senojo tikėjimo griovimas: buvo paliepta dievaičių stabus daužyti, šventąją ugnį, dievų garbei kūrenamą, gesinti, namuose laikomus žalčius mušti, šventuosius ąžuolynus kirsti. Kur pirma Vilniuje Perkūno maldykla stovėjo ir augo ąžuolynas, ten arkivyskupas Bodzanta pašventė vietą šv. Stanislovo katedros bažnyčiai. Pirmuoju Vilniaus vyskupu papa Urbonas VI paskyrė Andriejų Vosylių, kurs dar Algirdo laikais gyveno Vilniuje kaip pranciškonis, o paskui prie Vengrų karalienės Elzbietos sekretoriavo.

Paskui Karalienė Jadvyga išvažiavo atgalios į Krokuvą ir, rūpindamasi naujos vyskupijos apšvietimu, įsteigė savo lėšomis Pragoje stipendijas dvylikai lietuvių kunigų.

Jogaila ir Vytautas iš Vilniaus važinėjo į kitus Lietuvos miestus, visur ragindami lietuvius krikštytis ir žymesnėse vietose statydami bažnyčias. Tuo būdu buvo įsteigtos bažnyčios Ukmergėje, Krėvėje, Ašmenoje, Lydoje, Trakuose, Švenčionyse, Volkoviske, Giedraičiuose, Gardine, Brastoje ir kitur.

Kaip tos naujai įsteigtos bažnyčios buvo aptarnaujamos lenkų kunigų, lietuviškai nemokančių, nėra žinios. Padavimas sako, patys Vytautas ir Jogaila mokinę žmones naujo tikėjimo tiesų, net „Tikiu į Dievą Tėvą“ lietuviškai išvertęs Jogaila.

Pas visas Europos tautas krikščioniško tikėjimo pradžia paprastai supuola su pirmuoju tautos pasireiškimu ištorijos arenoje, su tos tautos atgimimu, su jos kultūros augimu. Lietuvių tautą sudaro retą, liūdną išimtį. Lietuvos krikštas tai tas jos istorijoje momentas, nuo kurio ji pamažu slenka žemyn, nustodama kaskart daugiau savo poliškos reikšmės, savitos jau

gana žymios kultūros, savorankiškumo. Kuo tai galima išaiškinti?

Lietuvių tautos tragizmas pirmiausia tame, kad Kristaus mokslas ėjo į Lietuvą ne su kryžiumi, tik su kardu, ginkluotų ordenų per prievartą brukamas. Lietuviai, amžiais gindamies nuo vokiečių priešų ir nuo brukamo tikėjimo, jautė, kariaują už savo buvį, už tautos gyvybę, ir jų sąmonėje ilgainiui krikščionių tikėjimas susikristalizavo kaip mirtinas tautos priešas, o savo stabmeldiškasis kaip tautos gyvybės ir jos nepriklausomybės reiškėjas. Kai tas krikščionių tikėjimas, lenkų atneštas, galų gale vis tik ėmė viršų, Lietuvių tauta savo kovoje pasijuto, tarytum, perblokšta, mirtinai nugalėta, neteko pasitikėjimo savimi ir ėmė merdėti.

Antra, mūsų tautos tragizmas tame, kad Kristaus mokslą galutinai jai atnešė ne idėjiniai misionieriai, kaip kitoms tautoms, iešką vien Dievo garbės, šviečią kilnių dorybių pavyzdžiais, pilni dvasios, aukoją net savo gyvybę, — atnešė Lietuvai Kristaus evangeliją Lenkų politika, grynas šaltas naudos apskaitliavimas, nešė tą mokslą lenkai kunigai, kurie, eidami į svetimą kraštą apaštalauti, net svetimos kalbos nepasirūpino išmokti; apaštalavo ne tik pradžioj, bet dar ilgais amžiais per vertėjus; juk XVI amž. pabaigoj (1596 m.) Klemenso VIII įgaliotas Aleksandras Komulavičius, aplankęs Vilniaus vyskupiją, atrado daug tokių parapijų, kuriose sėdėjo kunigai, visai nemoką lietuviškai. Tokie nebiliai kunigai negi galėjo Lietuvių tautai įkvėpti naujos dvasios, ją atgaivinti, Kristuje atnaujinti, įnešti naujų jėgų?

Skirgaila, 1387 — 1392.

Apkrikštiję bent daugumą augštaičių lietuvių, Jogaila turėjo grįžti į Lenkus ir lenkams duotais paža-

dėjimais iš jų sostinės Krokuvos valdyti Lietuvą bei Lenkus, kaipo suvienytas valstybes. Tačiau, matyti, ir pats Jogaila, darydamas net raštu pažadėjimus, nemanė jais labai varžytis, ir pats gyvenimas parodė, kad dvi savaimingos valstybės, gyvenusios iki šiolei visai atskirai ir kitoniškai, negali iš karto susilieti į vieną organizmą arba kūną. Jogailai tiesiog negalima buvo pačiam iš tolimos Krokuvos kartu tvarkyti Lenkų ir pačios Lietuvos.

Patys lietuviai labai nepalankiai žiūrėjo į tai, kad jų .karalius išvažiuoja gyventi į svetimą šalį. Todel Jogaila paveda Lietuvą valdyti savo broliui Skirgailai, įsakydamas visiems jį augščiau laikyti už kitus savo brolius ir pakeldamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, sau gi pasilikdamas karaliaus vardą. Tuo būdu, be abejo lenkų didžiūnams patariant, buvo nuskriausta Lietuva, nes jai atimta karalystės vardas, nuo Mindaugo laikų jai teisėtai priklausęs.

Skirgailos paskyrimas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu buvo didi Jogailos klaida. Skirgaila negana to, kad buvo pravoslavų tikėjimo ir netiko naujiems katalikams lietuviams, jisai maža ir tesirūpino valstybės reikalais, nuolatos girtas, puotaudamas per dienas ir naktis. Dažnai įkaitęs nuo midaus ar vyno, taurę sukuldavo į savo ištikimiausio tarno kaktą. Tokiu savo pasielgimu Skirgaila negalėjo patraukti prie savęs lietuvių, ir jo pradėta stačiai nekęsti.

Lietuvių dauguma, norinti tėvynei gero, linko prie Vytauto, kursai visus kunigaikščius buvo peraugęs šviesiu protu ir tvirtu būdu. Bet Jogaila jo bijojo, kad iškilęs į viršų, nepasidarytų jam pavojingas. Ne tiktai nepaskyrė jo didžiuoju kunigaikščiu, jam įsakęs klausyti girtuoklio Skirgailos, ne tik neištesėjo visų savo pažadėjimų, nesugrąžinęs jam tėvo Trakų, bet

dar apstatė jį savo žvalgais, kurie turėjo skaityti visus jo žingsnius ir pranešinėti apie viską.

Vytautas kitados visą karštą jaunystės širdį Jogailai buvo atidavęs ir nekartą prieš savo tėvą užtardavo; dabar tasai atmoka jam nelabu nedėkingumu. Galima iš to spręsti, kaip turėjo tą viską atjausti Vytautas. Tačiau jisai tylėjo; gal laukė patogesnio laiko. Pagaliau ir jam išseko kantrybė.

Didysis Maskvos kunigaikštis Vosylius, suprasdamas, kad Vytautas gali būti ilgainiui jam reikalingas, atvyko į Vytauto buveinę Lucką, kur buvo maloniai vaišinamas ir susižadėjo su Vytauto dukterimi Naste, ją pavadinęs išmintinga Zopija. Skirgaila pranešė karaliui Jogailai, Vytautą darant slaptas sutartis prieš jį su maskoliais.

Vytautas buvo priverstas net prisiekti Liubline, klausysiąs Skirgailos. Negana to: Vytautą pareikalavo Jogaila į Krokuvą; tasai nusiuntė į Lenkus savo ištikimą rūmininką, kursai išrodytų karaliui Vytauto nekaltybę. Tą pasiuntinį Jogaila, uždaręs kalėjime, liepė kankinti, kad išgautų nuo jo pripažinimą Vytauto sutarties su Maskva. Galų gale Vytautui buvo pranešta, kad Skirgaila norįs jį nužudyti, kaipo pavojingą priešą ir ieškąs tik progos.

Matydamas, kad gali susilaukti savo tėvo Kęstučio likimo, jei sėdės ilgiau, sudėjęs rankas, ir pasiremdamas visuotinu Lietuvoj nepasitenkinimu del Jogailos ir Skirgailos pasielgimo, Vytautas pasiryžo užimti netikėtai Vilnių, kad atgautų Lietuvai visišką nepriklausomybę nuo Lenkų, o sau karaliaus sostą.

Kaip kitą kartą Kęstutis, taip dabar jo sūnus Vytautas mėgino šieno vežimuose įvežti paslėptus kareivius į Vilniaus pilį. Bet sumanymas nepasisekė. Tuo-

met Vytautui nieko kito nebeliko, kaip bėgti pas kryžiuočius.

Sustiprinęs savo įgulomis Gardiną, Suražių, Brastą ir Kamenčių, Vytautas su savo jaunesniaisiais broliais Zigimuntu ir Tautvila, seserim Ringaile ir su daugiau negu 100 savo šalininkų didžiūnų nuvyko pas tuos kryžiuočius, kurie jau kartą buvo jį priėmę, o kuriuos jisai buvo paskui skaudžiai užvylęs.

Savaime kyla klausimas, kodel Vytautas neieškojo pagalbos didžiojo Maskvos kunigaikščio, savo dukters sužadėtinio? Matyti, būdamas gilus politikas, Vytautas suprato, kad kryžiuočiai, norėdami išnaudoti progą, greičiau panorės įsikišti į Lietuvos kunigaikščių nesutikimus, negu Maskvos valdovas, kursai dargi savo jėgomis galėjo nepasitikėti.

Kryžiuočiai tikrai ir šį kartą neatsakė šelpti Vytauto, bet jau pareikalavo nuo jo brangių įkaitų: brolio Zigimunto, sesers Ringailės ir atvykusių žemaičių bajorų. Vytautas dar buvo priverstas pasižadėti ištesėti sutartį, padarytą su ordenu 1384 metais t. y. Žemaičius pavesti kryžiuočiams.

Kai kas rašo, nors tai nėra patikrinta, Vytautas buvęs priverstas kryžiuočiams įkeisti net savo sūnus: Joną ir Jurgį, kurie paskui, Vytautui su Jogaila susitaikinus, buvę kryžiuočio Šenenbergo ar Šunbernio nužudyti, d. magistrui įsakius.

Vytauto kova su Jogaila. Vytauto susidėjimas su kryžiuočiais buvo Jogailai labai neparankus: pasodinęs savo brolį Lengvenį kunigaikščiu didž. Naugarde, jisai buvo ketinęs su juo drauge pulti Maksvą. Dabar, gresiant pavojui iš kryžiuočių pusės, buvo priverstas atsisakyti nuo savo sumanymo. Užėmęs visus kraštus ir jų pilis, buvusias Vytauto valdžioj, rengėsi kovoti su ordenu.

Didysis ordeno magistras Valenrodas, sulaukęs iš Europos nemaža svečių ir prirengęs apie 40,000 kariuomenės, drauge su Vytautu, kurs vedė žemaičius, pasiuntė ją per Kauną ant Vilniaus. Skirgaila mėgino jiems užstoti kelią, bet Eišiškių laukuose (netoli Neries upės) buvo Vytauto nugalėtas ir priverstas bėgti, nes jo kareivių lietuvių dalis perėjo į Vytauto pusę. Mušio dalyviai kareiviai lenkai buvo paimti į nelaisvę, ir su savo žirgais (apie 2000) nusiųsti didž. magistrui. Paskui Vytautas su kryžiuočiais apgulė Vilnių, kurį gynė dvi pili: augštoji, kur buvo užsidarę lenkų kareiviai su vadu Moskoževskiu, ir žemoji, kur gynėsi Jogailos brolis Kazimieras Karigaila.

Gerai aprūpintas ginklais ir maistu, Vilnius ilgai galėjo gintis, bet galop pasisekė Vytautui įsilaužti į žemąją pilį ir ją sudeginti. Karigaila su 14,000 kareivių ją gindami žuvo. Iš Vytauto pusės krito mušy jo brolis Tautvila. Užėjęs vėlybas ruduo su šalčiais ir darganomis neleido Vytautui įsilaužti į augštąją pilį; jisai buvo priverstas grįžti į Prūsus, gerokai apnaikinęs Lietuvą.

Gyvendamas ordeno paskirtoje Bartenšteino pily, Vytautas rengė naują žygį į Lietuvą. Čia jisai susilaukė nuo didžiojo Maksvos kunigaikščio Vosyliaus pasiuntinių, su kuriais išleido savo dukterį Zopiją. Čia vis ėjo daugyn Vytauto šalininkų, kurie nekentė Skirgailos ir Jogailos del jų bendravimosi su lenkais.

Didysis kryžiuočių magistras Konradas Valenrodas ruošėsi irgi į karą su Lietuva ir, surinkęs didžiausią kariuomenę, kokios iki šiolei dar nebuvo buvę (apie 70.000), vėl su Vytautu pasiryžo paimti Vilnių.

Jogaila, neperdaug pasitikėdamas Skirgailos sumanumu, Vilnių pavedė ginti lenkui Jonui Olesnickiui, kursai, kryžiuočiams besiartinant, per 5 mylias liepė

nudeginti Vilniaus apylinkes. Kryžiuočiams tasai kryžiaus karas labai nepasisekė; Vilniaus jie paimti nepaėmė, tik Lietuvą smarkiai sunaikino.

Tačiau Vytautas vėl pergalėjo Skirgailą netoli Šventosios upės ir, augant savo šalininkų skaičiui, užėmė Gardino ir Merkinės pilis. Čia lietuviai, Vytauto šalininkai, perėję į jo pusę, nuginklavo savo draugus lenkus, ir tie pateko į nelaisvę. Galop visas Žemaičių kraštas iki Kauno ir Gardino atiteko vėliai Vytautui.

Jogaila ilgomis naminėmis kovomis nuvargintas ir matydamas, kad Vytautas nenustos kariavęs, iki pasieks visos Lietuvos sosto, ryžosi geruoju su juo taikintis. Jisai pasiuntė pas Vytautą Plocko kunigaikščio sūnėną Enriką Ziemovitą, Krokuvoje studijavusį teologijos mokslus ir jau kai kuriuos šventimus priėmusį. Tasai dar Plocke įsimylėjęs gražią Vytauto seserį Ringailę ir su ja susižadėjęs, dabar atvyko į Prūsus ją vesti.

Kryžiuočiams nė į galvą neatėjo, kad Enrikas atvyko ne tiek piršlyboms, kiek deryboms, su slapta nuo Jogailos misija. Tasai Jogailos pasiuntinys meldė Vytautą atsisakyti nuo bičiuolystės su kryžiuočiais ir pareiškė, kad Jogaila galop sutinkąs jam atiduoti ne tik jojo tėviškę, bet ir visą Lietuvą valdyti, sau tepalikdamas Lietuvos karaliaus vardą.

Vytautui seniai įkyrėjo ištrėmimas, su vokiečiais kryžiuočiais bendravimas ir savo tėvynės naikinimas todel su džiaugsmu priėmė pasiūlymą.

Išleidęs savo gentis ir žymesnius šalininkus į Lie; tuvą, kiek tai galėjo be įtarimo padaryti, būdamas apsuptas kryžiuočių šnipų, tik savo brolio Zigimunto nespėjęs išvaduoti (nelaisvėje pasiliko iki 1398 m.), Vytautas persiskyrė su kryžiuočiais tuo pačiu būdu,

kaip ir anuomet: paėmęs staiga Gardiną, Kauną ir kitas pilis, kuriose buvo pirma priverstas pastatyti komendantais kryžiuočius ir jose dabar palikęs savo įgulas bei viršininkus, pasiskubino į Lydą, kur jojo laukė Jogaila su Jadvyga.

Iš Lydos visi nuvyko į Vilnių. Olesnickis sutiko juos iškilmiugai; visi lietuviai su neapsakomu džiaugsmu sveikino naują savo valdovą, o kartu ir taiką, įvykusią kunigaikščių tarpe.

Šv. Stanislovo katedroje pirmasis Vilniaus vyskupas Andrius Vosylius uždėjo ant Vytauto galvos didžiųjų Lietuvos kunigaikščių kepurę, o vienas iš senatorių didžiūnų padavė jam kalaviją, žemės galybės ženklą, ir malonės ženklą — lazdą. Kartu buvo apvainikuota ir Vytauto žmona Ona, neatskiriamoji jo draugė kalėjime, kelionėse ir karuose.

Apšauktas didžiuoju visos Lietuvos kunigaikščiu, kurio privalė klausyti visų Lietuvos sričių kunigaikščiai ir jų pavaldiniai, pats Vytautas turėjo pasižadėti raštu ir tą pasižadėjimą patvirtinti priesaika, reikale eisiąs su pagalba Lenkų karalystei, niekuomet nuo jos nesiskirsiąs, klausysiąs Jogailos ir Jadvygos — augščiausiųjų savo valdovų.

Skirgailai už Vilnių pažadėta Kijevas su aplinkiniais kraštais.

Tas Vytauto apsirašymas tuo buvo lietuviams geresnis už aklą Jogailos su lenkais Krėvėje (1385 m.) padarytą sutartį, kad dabar visa Lietuva buvo pripažinta neskaldomu vienetu, kuris susijungia per Jogailos asmenį su Lenkais; Krėvėje gi visi Lietuvos kraštai ir kiekvienas atskirai, kaipo Jogailos savastis, buvo Lenkams priskirti, kaip jų karalystės dalis. Dabar buvo padaryta su Lenkais unija, tuomet gi visiškas Lietuvos inkorporavimas (įjungimas) be jokių sąlygų.

Vytautas Didysis Aleksandras I.
1392—1430.

Per pastaruosius kunigaikščių vaidus ir kovas, vyriausiojo Lietuvos valdovo autoritas ir valdžia žymiai susilpnėjo ir nupuolė; pačios Lietuvos padėtis ir stovis ir iš vidaus ir iš lauko buvo tikrai sunkūs. Vytautui reikėjo padėti daug darbo, norint neužvilti pavaldinių ir užgydyti žaizdas, kurias pats padarė, norėdamas paimti Lietuvos vairą į savo rankas iš žmonių, galėjusių ją visai pražudyti.

Bet Vytautas kaip tik ir buvo toksai Dievo duotas Lietuvai valdovas, kursai sunkiausiose apystovose ir didžiausiuose pavojuose nežinojo, kas tai yra nusiminti, kursai savo drąsą, augštą protą, geležinę valią ir nepaprastą darbštumą atidavė savo karštai mylimos tėvynės labui.

Pirmų pirmiausia reikėjo panaikinti įsivyravusią atskirų kunigaikščių sauvalę. Jogaila, pats netvirto būdo, susirūpinęs Lenkais, maža ką teišgalėjo; Skirgaila irgi tvarkos palaikyti nesugebėjo. Sričių valdytojai kunigaikščiai darė, kas kam patiko, nejausdami ant savęs jokios drausmės iš augšto, o didesnių provincijų valdovai net laikė save, tartum, savarankiais.

Vytautas nepakentė nepaklusnumo ir tuojau pasiryžo parodyti, kad jis vienas tėra tikras visos Lietuvos valdovas ir kam nori, gali suteikti valdžią. Pats Jogaila turėjo pasitenkinti Lietuvoje karaliaus vardu. Ypač Jogailos broliai iš pradžių nenorėjo klausyti Vytauto, tačiau greitai pajuto geležinę jo ranką ir tvirtos valdžios vairą.

Skirgailai buvo pažadėtas Kijevas; bet jis nenorėjo išleisti iš savo rankų ir plačiosios Polocko kunigaikštijos; net vokiečių pagalba norėjo ją sau pasilaikyti. Jam buvo pasisekę net Vitebskas užimti. Tačiau galų

gale buvo Vytauto nugalėtas, išvarytas, nusižemino ir gavo laikinai Kamienčių ir Stožką, iki pasiliuosuos Kijevas.

Kijevą tuomet valdė dar Algirdo pastatytas jo sūnus Vladimieras. Šisai irgi nenorėjo pripažinti Vytauto savo viršininku. Vytautas, nieko nelaukęs, užėmė Ovručą, Žitomierą, ir Vladimieras turėjo nusižeminti. Jisai gavo valdyti, priklausydamas Vytauto, šalį apie Slucką. Nuo jo veda savo geneologiją (gentystę) Slucko kunigaikščiai Aleknavičiai, pagarsėję paskui kovose su totoriais.

Kijevą gavo valdyti Skirgaila, bet valdė neilgai. Jam mirus, Vytautas pasodino ten savo ištikimą tarną, draugą laimėje ir nelaimėse, Alšėnų kunigaikštį Augmantą.

Buvo atsisakę klausyti Vytauto Severijos ir Sieversko kunigaikštis Kaributas ir Podolės kunig. Karijoto sūnus Teodoras. Vytautas pirmiausia užpuolė Kaributą, kursai, nepasitikėdamas savo jėgomis, pasitelkė Riazanės kunigaikštį. Vytautas juos sumušė ties Niekudavu (Kalugos gub.). Kaributas pasižadėjo visados klausyti didžiojo kunigaikščio ir gavo valdyti Podolės dalį su Braslavo ir Kremenčiaus miestais. Sieversko kunigaikštiją Vytautas pavedė valdyti Sanguškai. Nuveiktas buvo ir Karijoto sūnus, nusižemino ir atsidavė Vytauto malonei.

Tuo būdu atskiros kunigaikštijos, buvusios iki šiolei pusiau savarankės ar menkai teklausiusios augščiausiojo Lietuvos valdovo, pateko ar ištikimesniems Vytauto pastatytiems kunigaikščiams, ar stačiai pačiam Vytautui valdyti.

Paėmus Vytautui tvirtai į savo rankas visą valdžią, nurimo Lietuvoj kunigaikščių savitarpio kovos. Lietuva, varginta iki šiolei nuolatiniais karais, Vytautui valdant,

gauna atsikvėpti ir nuo pašalinių užpuldinėjimų. Berods ir Vytautas kariavo nemaža didžių karų su kaimynais, tačiau buvo kariaujama daugiau svetimose ar bent tolimose nuo Lietuvos vidurio šalyse. Pati Lietuva, Vytautui viešpataujant rečiau begauna matyti įpuolantį priešą. Vokiečių ordenai pradeda vengti užpuolimų, bijodami Vytauto keršto.

Vytauto santykiai su rusų kraštais. Tvirtindamas savo valdžią Lietuvos viduje, Vytautas neišleido iš akių ir Rusų, stiprindamas ten savo įtaką, kaipo jųjų globėjas (hospodar), o kai kurias jųjų sritis visai prie Lietuvos prijungdamas. Pirmenybė Lietuvai ir Maksvai, svyravusi į abi šalį, Algirdui karaliaujant, dabar aiškiai pakrypsta į Vytauto pusę.

Bet norint griežčiau elgtis rytuose, Vytautui reikėjo pirma apsisaugoti iš vakarų pusės nuo kryžiuočių ordeno. Ir Jogaila ir pats Vytautas perdaug buvo žadėję ordenui, aplinkybių verčiami; reikėjo tie visi pažadai ir sutartys šiaip taip likviduoti. Galutinai baigti jų ginklu Vytautas dar nesijautė užtenkamai tvirtas; reikėjo bent tuo tarpu taikintis.

1398 metais suvažiavus su ordeno magistru Nemuno saloje tarp Nevėžio ir Dubysos, buvo padaryta neva amžina taika, kurią Žemaičiai iki Nevėžio atiduota kryžiuočiams, kad jie įvestų katalikų tikėjimą ir kad Vytautui paliktų palaidas rankas rytuose o reikale talkininkautų.

Pasibaigus deryboms, buvo surengtas pokylis, per kurį suvažiavusi Lietuvos diduomenė paskelbė Vytautą karaliumi.

Vokiečiai jau 1390 metų sutarty, padarytoje su Vytautu, jį rašo karaliumi. Pats Vytautas 1398 m. sutarty su ordenu pasirašo: „Supremus dux Lituaniae et Rusiae“, t. y. augščiausiasis valdovas, o ne didysis

kunigaikštis, kaip lenkų istorikai mėgsta vadinti. Mindaugui apsivainikavus karaliumi, tas titulas teisėtai priklausė ir jojo įpėdiniams. Gediminas aiškiai save vadino „Rex lituanorum et rutenorum". Vokiečiai net Kęstutį raštuose dažniausia vadina karaliumi (König). Todel nėra jokio teisėto pamato Lietuvą Algirdo et Vytauto laikais vadinti didžiąja kunigaikštija, o ne karalija.

Padaryta sutartimi apsisaugojęs nuo ordeno, Vytautas ėmė griežčiau elgtis su rusų kunigaikščiais. Kai Smolenske pradėjo nebesutikti kunigaikščiai, Vytautas įsikišo į jų ginčus. Pašalinęs kitus, valdžią pavedė vienam Gliebui, o įžengęs iškilmingai į miestą, pasiskelbė vyriausiu jojo valdovu; 1405 m. jį galutinai prijungė prie Lietuvos.

Pliskuva keletą kartų pažino skaudžią Vytauto ranką, nusižemino ir mokėjo jam duoklę (1409).

D. Naugarde buvo pasodintas Vytauto pusbrolis, kunigaikštis Lengvenis. O kad paskui 1428 m. Naugardas panorėjo nusikratyti Vytauto globos ir buvo atsisakęs jo klausyti, Vytautas jau 80 metų amžiaus senelis, surinkęs stiprią kariuomenę, patsai traukė į šaurę, išleidęs pirma 10,000 vyrų skinti miškų ir kelio taisyti kariuomenei per balas ir versmes.

Paėmęs pakeliui Porkavą, Vytautas buvo jau nebetoli nuo paties Didž. Naugardo. Išsigandę naugardiečiai turėjo užmokėti atsipirkdami 15.000 rublių, labai didžius anais laikais pinigus.

Vytautas ilgainiui prijungė prie Lietuvos Velykius Lukius, Rževą, Odojevą, Bielevą, Karačovą ir visą vadinamą Sieversko šalį iki pat Kursko. Kijevas buvo bemaž pačiame jo karalijos vidury. Tverės ir Riazanės kunigaikščiai vadino Vytauto savo „hospodariumi",

pripažindami irgi ant savęs šiek tiek jo valdžią ir globą.

Neišleido Vytautas iš akių pačios Maksvos, kur viešpatavo jo žentas jaunas Vosylius I. Švitrigaila, kursai nuolatos kėlė maištus prieš Vytautą, buvo pabėgęs į Maksvą. Tris kartus Vytautas rengėsi eiti ant Maksvos, tačiau kovoti neteko, nes Vosylius ir taip jo klausė, o svarbesniuose reikaluose ar pats vykdavo, ar siųsdavo savo bojarus su pačia Zopija Vytautyte permaldauti užpykusio Vytauto. Švitrigaila galop pateko į Vytauto rankas ir buvo uždarytas kalėjime.

Santykiai su totoriais ir mušys ant Vorkslos upės 1399 m.

Savo viešpatavimo pradžioje Vytautas manė su totoriais gyventi taikoje, kad jų pagalba nugalėtų Maksvą, o jau paskui gal ir totorius paimtų į savo globą. Tačiau aplinkybės privertė jį anksčiau stoti į atvirą kovą su jais.

Kaip tik tuo laiku totoriai pradeda vėl būti pavojingi Europai, sužadinti turkų pergalėmis, kurie galutinai buvo sumušę serbus Kosovo laukuose. Azijoje pakilo baisus Tamerlanas ir Astrakanės lygumose pergalėjęs Toktamišių, užsodino ant Aukso Ardos savo Timur Kutlubą.

Toktamišius, pasitikėdamas didžia Vytauto galybe, šaukėsi jo pagalbos. Vytautas pasinaudojo proga ir pasiryžo įsikišti į totorių reikalus; priėmė Toktamišių maloniai, paskyrė jam buveinę Lydos pily ir pažadėjo užsodinti ant Aukso Ardos sosto su ta sąlyga, kad tasai jam padės įsigyti Maksvos sostą.

Vytautas ėmė rengtis į didį karą ir skelbė visur, išvarysiąs iš Europos totorius, kurie krikščionijai buvo lygiai pavojingi, kaip ir turkai. Tuo tarpu pasiuntė

savo vadą Patrikį Narimundaitį su kariuomene už Dono pasiteirauti apie totorių jėgas.

Visa krikščioniškoji Europa ilgėdamasi laukė, kuo baigsis ta tikrai milžiniška kova. Daugelis atkalbinėjo Vytautą nepradėti pavojingo su totoriais karo, bet Vytautas pasitikėdamas savo žvaigže, nenorėjo klausyti patarimų.

Kijevas buvo paskirtas kariuomenės susirenkama vieta. Atvyko apie 75,000 kareivių. Iš čia vedė kariuomenę pats Vytautas ir susitiko su totoriais, jau pasirengusiais į mušį ant Vorkslos upės.

Timur-Kutlubas, kursai vadovavo totoriams, buvo pradėjęs derybas su Vytautu, lyg norėdamas geruoju susitaikinti, net pripažindamas Vytautui viršenybę. Šis reikalavo, kad ir totorių pinigai būtų mušami su Vytauto paveikslu.

Bet atvyko su antra totorių kariuomene murza Edigiejus ir derybas nutraukė, reikalaudamas dabar, kad Vytautas prieš jį, kaipo senesnį, nusilenktų. Pasirodė, kad totoriams buvo reikalinga derybomis užtęsti laiką ir sutraukti visas jėgas.

Totorių kariuomenės buvo apie 150,000. Kai kurie iš lenkų, matydami neapregimas totorių eiles, įkalbinejo Vytautui nepradėti nelygios kovos, juo labiau, kad pats Edigiejus galop buvo linkęs taikintis ir tereikalavo išduoti totoriams pabėgusį ir dabar ketinantį stoti prieš juos į mušį Toktamišių. Tačiau Vytautas, pasitikėdamas savo sumanumu ir savo kariuomenės narsumu, liepė keltis per Vorkslą ir pūsti trimitus.

Buvo rupgjūčio 12 d. 1399 m. Prasidėjo baisi ir smarki kova. Lietuvių kariuomenei buvo bent kiek į talką atėję lenkų, kryžiuočių, bet daugiausia gudų ir rusų. Vytautas savo kariuomenę surikiavo smailiu trikampiu, kuri, rodydama narsumo stebuklus, pradžioje

turėjo didį pasisekimą, savo trikampiu buvo giliai įsikirtusi į totorių vidurį ir daug jųjų paklojusi. Bet ilgainiui totoriai, savo raitarijos gausumu žymiai pranešdami, pradėjo supti lietuvių sparnus, apeidami net iš užpakalio. Lietuvių kariuomenėje pasidarė spūstis ir netvarka. Pabėgo pirmasis Toktamišius.

Istorikas Narbutas rašo, kad tame mušy kritę 74 kunigaikščiai ir apie 100.000 lavonų nukloję laukus. Vytautas nustojo visko ir tik žirgo greitumu vos patsai išsigelbėjo. Totoriai vijosi iki pat Kijevo. Patsai miestas, jų apsuptas, turėjo išsipirkti, užmokėdamas 3.000 rubliu sidabru.

Tais pačiais metais dar prieš Vorkslos mušį sutiko Vytautą ir kita nelaimė: baisiai išdegė Vilniaus vidurys; suplėškėjo katedros bažnyčia, kunigaikščio rūmai, iždinė, arklydės ir labai daug brangenybių. Nuostoliai siekė 60.000 rublių, tuo laiku baisiai didelė suma.

Tačiau Vytautas ir po tų smūgių nenusiminė. Supratęs totorių nenuveiksiąs ginklu, pasiryžo gudrumu į juos paveikti, kas jam ilgainiui ir pavyko. Jau 1412 m. jam pasisekė ant Aukso Ardos sosto pasodinti Toktamišiaus sūnus Zelenis sultonas. Senis Edigiejus, keršydamas Vytautui, dar buvo 1416 metais išplėšęs Kijevą, bet pabūgęs Vytauto rūstybės, tuojau atsiuntė pas jį pasiuntinius su gausiomis dovanomis: kupranugariais ir gražiais arkliais, gerindamasis ir prašydamas susitaikinti (1419 m.)

Jau prieš pat Vytauto mirtį Aukso Ardoje vėl kilo maištai ir nesutikimai, ir totoriai šaukėsi Vytauto tarpininkauti. Tasai pakėlė į totorių kanus Devletą-Hadžį, viešėjusį tuomet Lietuvoje ir, jį apvainikavęs Vilniuje, pasiuntė į Aukso Ardą valdyti.

Neužkariavęs totorių ginkluota jėga, Vytautas juos pavergė sumanumu ir gudria politika; jie gerbė jį kaip

tarpininką savo ginčuose ir savo globėją. Jo vardas ilgą laiką užsiliko totorių atminime. Jo ne tik privengė totoriai; jį ir mylėjo. Kai kurie net persikėlė į Lietuvą gyventi, gavę nuo Vytauto žemės Vilniaus, Trakų ir Lydos apylinkėse.

Tokiu būdu, turėdamas didžią įtaką pas totorius ir suturėjęs juos nuo nuolatinių užpuldinėjimų ir siaubimų, Vytautas įvedė visur savo valstybėje ramų gyvenimą, tvarką ir teisybę. Nepaprastu darbštumu ir sumanumu jis viską užmatė ir visu kuo rūpinosi.

Išplėtęs savo viešpatiją iki pat Juodųjų marių, Vytautas vieną sykį įjojo į marias ir, pakėlęs augštyn kalaviją, pasiskelbė jų valdovu.

Santykiai su Lenkais. Jogaila, pavesdamas Vytautui visos Lietuvos vairą, sau pasiliko vyriausiojo jos valdovo bei karaliaus vardą. Tačiau Vytautas nuo pat pradžios savo viešpatavimo ėmė elgtis visai savarankiškai, net svarbesniuose atsitikimuose nesiklausdamas Lenkų karaliaus patarimo.

Jau 1398 metais padaręs su kryžiuočių ordenu taikos sutartį, po ja pasirašė vyriausiuoju Lietuvos valdovu, kas bent vardu priklausė Jogailai. Tame pačiame suvažiavime su vokiečiais, pasibaigus taryboms, per pokylį Lietuvos diduomenė paskelbė Vytautą Lietuvos karaliumi ir jisai prieš tai neprotestavo.

Toksai Vytauto elgesys ir jo savarankiškumas negalėjo patikti lenkams, kurie tame matė separatizmą, arba norą visai atsiskirti nuo jų. Patsai Jogaila, netoli matąs, į tai gana pasyviai per pirštus žiurėjo.

Tuomet lenkai įkalbėjo Jadvygai, kaipo Lenkų karalienei pareikalauti iš Vytauto bent kokio mokesčio, kaipo ženklo Lietuvos priklausymo Lenkų karaliams. Išdidus Vytautas, užuot atsakęs, sušaukė visos Lietuvos diduomenę ir paklausė, ar jie pripažįsta save Lenkų

pavaldiniais. Kilo didžiausis triukšmas. Visi šaukė: buvome visados laisvi; musų protėviai niekam nemokėjo duoklės, ir mes nemokėsime.

Tada Vytautas paima nuo jų paklusnumo priesaiką ir praneša apie viską Jadvygai. Lenkai tuo ir turėjo pasitenkinti, ypač patyrę apie Vytauto sutartį padarytą su vokiečių ordenu.

Tačiau kai Vytautas buvo totorių ant Vorkslos baisiai sumuštas, Lenkai pasinaudojo jo laikina silpnybe ir pareikalavo iš jo ir iš Lietuvos didikų, kad naujais raštais patvirtintų Lietuvą priklausant nuo Lenkų, kas ir buvo padaryta Vilniuje 1401 m., verčiant sunkioms aplinkybėms. Vytautas buvo priverstas pasirašyti, gavęs Lietuvą valdyti tiktai iki gyvos galvos; jam mirus visos jo žemės turinčios grįžti Lenkų karaliui. Didikai turėjo raštu pasižadėti, Vytautui mirus, nerinksią sau atskiro karaliaus.

Santykiai su kryžiuočiais. Lietuviams apsikrikštijus ir tapus katalikais, kryžiaus karai prieš Lietuvą nebeturėjo mažiausios prasmės. Tačiau vokiečių ordenas ne tuojau atsisakė nuo savo politikos siekių: užkariauti ir pavergti jei ne visą Lietuvą, tai bent Žemaičius; tą tikslą kryžiuočių ordenas vaikėsi jau nuo Mindaugo karaliaus laikų.

Žemaičių kraštas kryžiuočiams buvo reikalingas, kad betarpiškai susisiektų su kardininkų ordenu ir kad, užkirtus Lietuvai priėjimą prie marių, galėtų paimti į savo rankas josios prekybą. Todel išnaudodami sunkią padėtį ar Jogailos 1382 m., ar Vytauto 1384 m., kryžiuočiai sau išsidera dalį Žemaičių bent iki Dubysos, o 1398 m. Vytautui rengiantis į didį karą su totoriais, ordenas privertė jiems atiduoti Žemaičius net iki Nevėžio upės.

Bet žemaičiai nė girdėti nenorėjo apie bent kokį atsidavimą vokiečių globai. Per 150 metų nuolatos prieš vokiečius kariaudami ir savo krauju gindami laisvę, sergėjo ją kaip akį. Jie kai kada ir Lietuvos valdovams mokėdavo pasipriešinti, valdydamiesi gana autonomiškai.

Vytautas, nemėgdamas. kad kas jam prieštarautų, gal iš dalies ir tam perleido Žemaičius ordenui, kad jie paragautų svetimos globos ir daugiau brangintų savąją. O kryžiuočiams negana buvo gauti teisė turėti Žemaičius; jiems reikėjo jie su ginklu rankose užkariauti ir apkrikštyti.

Kai kurie žymesnieji žemaičių vadai, padarę kryžiuočiams žalos, dažnai bėgdavo į Vytauto Lietuvą; kryžiuočiai reikalaudavo juos išduoti. Iš to kilo ne vienas ginčas tarp Vytauto ir' odeno.

Kryžiuočiai net Romai skundė Vytautą ir Jogailą, kad jie nesilaiką sutarčių ir palaiką stabmeldžius. Tačiau ordenas jau nebeturėjo to papų pasitikejimo, kokį turėjo anksčiau, ir papa Bonifacas IX išleido bulę, griežtai drausdamas kryžiuočiams užpuldinėti su ginklu Lietuvą.

Kai Vytautas, pralaimėjęs karą su totoriais, pasiryžo atsilyginti sau rusų kraštais ir net ketino paimti į savo globą Maksvos valstybę, kryžiuočiai vėl pasinaudojo Vytauto kovomis rytuose ir pareikalavo nuo jo ne tik griežčiau pasižadėti nebeužtarti Žemaičių, bet dar padėti juos ginklu malšinti. Tatai ir buvo sutarta, suvažiavus Vytautui, Jogailai ir didžiajam kryžiuočių magistrui 1405 m. Bet tai buvo paskutinis Vytauto nusileidimas.

Pabaigęs vykdyti savo sumanymus rytuose, rusų kraštuose ir ganėtinai sutvirtinęs ten savo valdžię bei įtaką, lygiai ir su Lenkais susiėjęs į geresnius santykius,

Vytautas pasiryžo galutinai baigti reikalus su vokiečių ordenu ir ėmė rengtis į kovą su tuo amžinu priešu; o tuo tarpu per savo slapta pasiųstus agentus platino žemaičių tarpe vokiečių neapykantą ir norą nusikratyt jų jungo.

Kryžiuočiai, norėdami užkirsti kelią tiems kurstymams, pasiryžo visai uždaryti Žemaičių sieną rytuose ir reikalavo, kad ir Vytautas nebeleistų savo pavaldinių į Žemaičius, nei pabėgelių nepriiminėtų. Vytautas teisinos, kad lietuviai ir žemaičiai artimi giminaičiai, turi nemaža bendrų reikalų pasieniais gyvenantieji, ir jisai negalįs jiems drausti susisiekti.

Vokiečiai, lyg nujausdami, kad nebeilgas jų viešpatavimas Žemaičiuose, norėjo trumpu laiku čia tvirtai įsigyventi: ėmė nuo tėvų vaikus įkaitais, statė ant Dubysos tvirtoves, atsiuntė iš Vokietijos naujakurių, kurie vienkart buvo čia jų šnipais; o kad užgerintų Vytautą ir užmigdytų jo atsargumą, susirašinėjimuose jam pataikavo ir gyrė, kaip ypatingą savo geradarį.

Vytautas irgi politikavo raštais, lyg nieko nematydamas; o tuo tarpu rengėsi iš peties į galutiną kovą su ordenu, gerai žinodamas, kad priešas yra galingas, ir karas su juo bus sunkus. Galop kai užtenkamai prisirengė, betrūko tik prógos; o tos laukti ilgai neteko: patys kryžiuočiai, pasitikėdami savo galybe, tarytum, tyčiojos iš suvienytų Lietuvos ir Lenkų, reikalaudami kaskart griežčiau nuo Lietuvos visų Žemaičių, o nuo Lenkų Dobrinės žemės.

1408 metais suvažiavo į Kauną Vytautas, Jogaila didysis kryžiuočių magistras Jungingenas ir kardininkų magistras. Ginčas kilo del Drezdenkos apskrities, kurios kryžiuočiai reikalavo iš Lenkų. Išrinko Vytautą tarpininku. Vytautas atiteisė ją Lenkams. Iš to kilo dar didesnė Vytauto neapykanta kryžiuočių tarpe.

Kad sekančiais metais Lietuvoje kilo badas, ir Jogaila laivais siuntė Žemaičiams duonos, kryžiuočiai užpuolė laivus ir viską atėmė. Karas jau kybojo ore; abi šali suprato, kad jis neišvengiamas, ir pradėta iš peties rengtis į karą iš abiejų pusių. Žemaičiai visi kaip vienas sukilo prieš vokiečius, išvijo jų valdininkus ir griovė pilis.

Kad sustabdytų plaukiančius iš Europos ordenui savanorius, kryžiaus karų mėgėjus, Jogaila ir Vytautas išsiuntinėjo atskirus raštus į Romą ir kitur, nusiskųsdami, kad kryžiuočiai, net priėmus lietuviams katalikų tikėjimą, nesiliaują naikinę jų krašto, net deginą naujai pastatytas bažnyčias.

Kryžiuočiai irgi siuntinėjo pasiaiškinimus, kad Vytautas ir Jogaila veidmainiškai tepriėmę katalikystę ir sėbraują su stačiatikiais bei totoriais.

Negana to, kryžiuočiai mėgino tarp Jogailos ir Vytauto sužadinti nepasitikėjimą, skųsdami Vytautą, kad tasai perdaug savarankiškai elgiąsis ir netiesioginiai drįso teirautis, ar Jogaila palaikysiąs Vytautą, jei kiltų karas tarp jo ir ordeno. Jogaila davė aiškiai suprasti, kad kovoje eisiąs iš vieno su Vytautu.

Susivažiavę į Brastą, Vytautas ir Jogaila slapta susišnekėjo, kaip ir kada pradėti karas. Vytautas jau tuomet buvo bemaž visai prisirengęs. Lenkai, vis dar ne labai tetikėdami esant pavojaus, rengėsi į karą pamažu. Plockas buvo paskirtas vieta abiem susieiti kariuomenėm ir sandeliu maistui bei ginklams.

Kryžiuočiai, pasinaudodami tuo, kad Lenkai dar neprisirengę, užpuolė Dobrinės žemę ir ją užėmė. Tarpininkaujant Čekų karaliui Vaclovui, buvo padaryta paliaubos iki 1410 m. šv. Jono. Iki to laiko turėjo Vaclovas ištirti ginčijamus dalykus ir pareikšti savo nuomonę.

Tuo tarpu abi šali skubiai ginklavosi. Kryžiuočių tarpe buvo matyti didžio pakilimo dvasios ir pasitikėjimo savimi. Karo tiesiog laukte laukta, kaip išganymo ir galutino ginčų išsprendimo. Didysis jų magistras Ulrikas von Jungingenas gyrėsi, turįs aukso bokštą, kuriuo užkariausiąs 10 tokių karalysčių, kaip kad Lenkų. Ir tikrai, visur—Silezijoj, Turingijoj, Čekuose, Vengruose—samdėsi ir traukė savanorių.

Vaclovas ir Dobrinės žemę ir sukilusius Žemaičius atiteisė kryžiuočiams. Kadangi su tokiu jo sprendimu nei Vytautas, nei Jogaila negalėjo sutikti, ir jų pasiuntiniai tatai pareiškė, tai Vaclovas užsirūstinęs pasižadėjo eiti išvien su ordenu ir dar patraukti į talką ir savo brolį Zigmantą, Vengrų karalių.

Vytautas, geisdamas atitraukti Zigmantą nuo talkininkavimo ordenui, pats nuvyko į Kezmaro miestą su juo pasitarti. Čia Zigmantas pasižadėjęs Vytautui parūpinti karaliaus vainiką ir norėjęs tuo būdu jį atitraukti nuo Lenkų. Vytautas vylių supratęs ir nuo vainiko atsisakęs, norėdamas pirma užbaigti ginčus ir kovą su kryžiuočiais. Deryboms su kryžiuočiais nutrūkus, ginklas turėjo galutinai išspręsti ginčus.

Kova ties Grünvaldu (Žalgiriu) 1410 m. Paliauboms po šv. Jono pasibaigus, karas prasidėjo. Kaip buvo anksčiau slapta nutarta, Vytauto ir Jogailos kariuomenės ėmė rinktis Plocko šaly. Lietuviai spietės ties Narevo upe, dešinėje Vyslos pusėje, lenkai kairėje. Ties Červensku jau anksčiau buvo liepta permesti per Vyslą ant laivų plaukiančius tiltus.

Jogaila su savo vyriausiu vadu Zindramu Maškaviečiu vedė 50 pulkų lenkų ir bent kiek čekų, kuriems pasamdyti Vytautas buvo pasiuntęs Jogailai 20.000 kapų grašių; čekus vedė Žiška. Pats Vytautas atvedė 42 pulkų lietuvių ir gudų ir dar pasamdė apie 30.000

totorių su jų vadu Saladinu. Iš viso suvienytos kariuomenės galėjo būti apie 150.000.

Kadangi toji gausinga kariuomenė ėjo gana plačiu ruožu, šalimis naikindama ir keldama baimę (paniką), tai kryžiuočiai pradžioje negalėjo suvokti, kur josios centras ir katroje Vyslos pusėje teks susidurti su priešu. Buvo pasirengę užstoti jam kelią kairėje Vyslos pusėje ir manė, kad priešas nedrįs įžengti pirmas į svetimą šalį.

Tuo tarpu, kaip buvo Vytauto sumanyta, Jogaila ties Červensku netikėtai permetė kariuomenę į dešinąją Vyslos pusę ir staiga, susivienijęs su Vytautu, kurs stovėjo ties Narevo upe, įžengė į kryžiuočių valdomą kraštą, o čia per Bendziną, Neidenburgą ir Lautenbergą ėmė stačiai eiti ant Marienburgo, kryžiuočių sostinės.

Dabar tesuprato kryžiuočių magistras savo priešų gudriai sugalvotą planą, turėjo skubiai permesti savo kariuomenę į kitą Vyslos pusę ir vytis priešą, kad užstotų jam kelią.

Liepos 14 d. lietuvių-lenkų kariuomenė sustojo Soldavo apylinkėje tarp Tannenbergo ir Grünvaldo sodžių. Čia apsistojusi pernakvojo ir atsilsėjo. Kryžiuočiai ėjo, visą nakti nemiegoję, kad pasivytų priešą. Jiems einant, pakilo nakčia baisi audra, smarkus vėjas su lietumi ir perkūnija. Nuvargę per visą naktį, kryžiuočiai dar tik ieškojo sau patogesnės vietos, o Vytautas savo kariuomenei jau paskutinius paliepimus davinejo, parengęs viską prie mušio.

Nežiūrint į nepatogias sau apystovas, kryžiuočių magistras vis delto pasiryžo stoti į mušį, pasitikėdamas savo jėgomis. Kryžiuočių buvę apie 80.000, t. y. bemaž du kartu mažiau negu jų priešų, bet jie buvo nepalyginti geriau, apginkluoti negu lietuviai ir lenkai; ypač

jie daug turėjo patrankų, kuriomis labai pasitikėjo Ulrichas von Jungingenas ir nekantravo pradėti mušį.

Lietuvių ir lenkų kariuomenės buvo surikiuotos medžiais ir krūmais apaugusioje vietoje, todel vokiečių raitarijai, nepratusiai kovoti tarp medžių, buvo nepatogu pradėt įkovai; ji laukė, kad patsai priešas išeitų į priekį. Tuo tarpu Jogaila vis meldėsi tam tyčia parengtoje palapinėje. Vytautas, sustatęs kariuomenę į tris eiles, keletą kartų įbėgdamas, bandė pertraukti karaliaus maldą, kad duotų ženklą kovai pradėti. Nekantravo ir kryžiuočiai; jų marčelga, neva suteikti drąsos, atsiuntė Jogailai ir Vytautui du kardu. Tačiau jųjų magistras Jungingenas prieš patį mūšį, lyg ką nujausdamas, apsiverkė.

Saulė pakilo jau arti pietų, ėmė kaitinti ir šviesti stačiai į akis kryžiuočiams, sunkiai apsiginklavusiems. Galop Jogaila išėjo iš palapinės ir, pamatęs neapregimus laukus, kareiviais nustotus, sušuko: „Viešpatie, būk man liudytoju, kad aš priverstas pakėliau kardą prieš krikščionius, vien tik gindamas savo tautą nuo kraugerių"!

Paskui, paėmęs sau sargybą iš 60 vyrų ir nuošaliai ant kalnelio pasitraukęs, davė ženklą kovai pradėti. Vytautas be jokios sargybos, vien pasitikėdamas savo laime ir narsumu, vedė patsai grandines į mušį. Supūtė lietuvių trimitai, užgiedojo lenkai „Boga rodzica", ir prasidėjo baisi kova, viena iš didžiausių viduriniais amžiais.

Sujungtos kariuomenės dešinįjį sparną laikė lietuviai ir totoriai; jiems ir teko pirmiesiems išlaikyti smarkiausis kryžiuočių puolimas: magistras pasiryžo pirmiausia sutriuškinti dešinįjį sparną, jį pirmiausia ir puolė, pasiuntęs rinktinę kariuomenę. Kairysis lenkų sparnas mušy ilgai nedalyvavo, laukdamas įsakymo. Po valandos

smarkiausio mušio, lietuvių ir totorių eilės pradėjo irti ir galop bėgti, patraukdamos iš mušio paskui save žymią vokiečių kariuomenės dalį.

Vidury fronto stovėjo Smolensko pulkai, vedami narsaus kunigaikščio Lengvenio, ir jie ilgai išlaikė vokiečių spaudimą, nepasiduodami baimei. Tuo tarpu Vytautas puolė į kairįjį sparną, kur rikiavo Zindramas Maškovietis, kad jį padrąsinęs savo asmenimi vestų į kovą. Mušys prasidėjo su nauju įnirtimu.

Tačiau kai kryžiuočiai, nuviję lietuvius ir totorius, ėmė grįžti ir griūti iš antros pusės, pradėjo svyruoti ir silpnėti net vidurys ir kairysis lenkų sparnas. Didžioji karališka lénkų vėliava jau buvo bemaž patekusi į kryžiuočių rankas, ir jie kaip pergalėtojai užtraukė velykinę giesmę „Kristus kėlės".

Matydamas baisų pavojų pralaimėti, pats Jogaila sėdo į žirgą, kad pakeltų savųjų dvasią, o Vytautas pastatė paskutiniuosius rezervus, dar nedalyvavusius lietuvių pulkus, bet ir jų nebūtų užtekę išdrįsusiems kryžiuočiams perlaužti. Tačiau čia atsitiko tas, ko nei vokiečiai, nei lenkai visai nesitikėjo.

Lietuviai ir totoriai, lengvai apginkluoti, pabėgę iš mušio, kryžiuočiams nustojus vyti savo taktikos prisilaikydami, grįžo netikėtai atgalios ir uždavė priešui paskutinį smūgį. Kryžiuočiai, supratę, kad dabar jau vilties nebėra išlaikyti, meldė Jungingeno, kad su likučiais savo kariuomenės gelbėtųsi ir užsirakinęs savo tvirtovėse gintųsi. Bet puikusis didysai magistras nenorėjo pergyventi tokio savo ordeno pažeminimo ir bevelijo rasti garbingą mirtį kovoje.

Suspietęs apie save geriausius riterius, patsai ant balto žirgo, puolė ten, kur plevėsavo karališkoji lenkų vėliava, gal dar turėdamas vilties perlaužti priešo grandines, ar gal stačiai ieškodamas mirties. Du kartu

mirtinai sužeistas, krito negyvas. Su juo krito ir dauguma kryžiuočių diduomenės. Išlikę gyvi pasileido bėgti; prasidėjo tikra žmonių pjūtis, kurią tepertraukė tamsi naktis. Diena pasibaigė visišku ordeno kariuomenės sunaikinimu.

Ta lietuvių-lenkų pergalė sutriuškino galutinai ordeno galybę. Nuo to laiko jau jisai nebeatsigavo amžinai. Kadangi ir tą karą surengė Vytautas ir pačiame mušy savo drąsa ir sumanumu daugiausia su lietuviais nusvėrė laimėjimą, tai lenkų tapytojas Mateika ir pirmą vietą ir pergalės nuopelną teisingai priskyrė jam.

Sako, apie 40.000 kryžiuočių kritus toje kovoje, o 15.000 pakliuvus į nelaisvę. Bet ir mūsiškių bemaž tiek pat čia galvas paguldė. Kryžiuočių stovykloje buvo rasta šimtai bosų vyno. Kad kareiviai kartais nepasigertų, Jogaila liepė bosų lankus nudaužyti ir vyną paleisti. Paleistas vynas susimaišė su kraujais ir paplūdo, kaip raudonos marės.

Torno taika. Neapsakomas buvo lietuvių ir lenkų džiaugsmas, laimėjus mušį ties Žalgiriu. Vytautas buvo tuojau beeinąs ant Marienburgo, kryžiuočių sostinės, kur nuo Žalgirio buvo už 15 mylių. Vytauto lengvai apginkluota kariuomenė galėjo jį pasiekti trečią dieną po mušio.

Marienburgas buvo visai tuščias: ta puiki kryžiuočių sostinė viena diena neteko savo didžio magistro, savo komandorių, savo kariuomenės. Paduoti pagalbos nebuvo kam. Visi čia laukė ateinant sujungtos lietuvių—lenkų kariuomenės, kad atiduotų miesto raktus ir maldautų pasigailėti.

Vytautas gerai numanė, kad reikia naudotis momentu, iki kryžiuočiai nusiminę ir išblaškyti nesuspėjo susitvarkyti, kad laiminga užbaiga pridera nuo skubo-

tumo. Tačiau Jogaila, kaip visados sunkus ir rambus, nesiskubino.

Dvi dieni kariuomenė ilsėjosi vietoje ir tvarkė lavonus. Paskui eidama pamažu, gaišo pakeliui, Jogailai priiminėjant visokias vietos gyventojų atstovybes ir jų pareiškimus. Jogailai, tarsi, norėjosi ilgiau gerėtis savo pergale, einant per nusiminusių priešų žemę. Tiktai vienuoliktą dieną Jogaila apgulė Marienburgą.

Per tą laiką komandōras Enrikis von Plauenas suskubo surinkti ir sutvarkyti raitelių likučius, sutaisė pilies sienas, apsirūpino bent dviem mėnesiam maistu ir su 5.000 įgulos pasiryžo gintis iki galo.

Apgulimas užsitęsė; Jogailos kariuomenėje kilo maras ir badas. Apylinkių gyventojai, baisiais plėšimais ir siaubimais nualinti ir įnirtę, ėmė kilti prieš atėjūnus, ir Jogailos kariuomenė, apgulusi Marienburgą, pasijuto pati šalies gyventojų apgulta.

Vytautas su savo kariuomene buvo priverstas grįžti į Lietuvą pačioje apgulimo pradžioje, kadangi Livonijos kardininkai, skubindamiesi į pagalbą Marienburgui, pakeliui naikino Žemaičius.

Po dviejų mėnesių Jogaila, nepaėmęs Marienburgo, turėjo grįžti namo, kadangi ir Vengrų karalius Zigmantas, ėmė grasyti Lenkams; o grįždamas prarado ir tas kryžiuočių pilis, kurias pirma buvo pakeliui užėmęs.

Tačiau ir paties dabar išrinkto didžiuoju magistru Plaueno padėtis buvo sunki: ordeno kasa ištuštėjo, savanorių talkininkų pritrūko, paties naujo magistro griežtumas ne visiems kryžiuočiams tepatiko, prisidėjo pavydas ir intrigos ordeno tarpe.

Galų gale prasidėjo derybos, pasibaigusios Torno taika 1411 m. vasario mėn., kuria kryžiuočiams sugrąžinta visos jų žemės; tik Dobrinės šalis, jų neseniai užgriebta, buvo dabar atiduota Lenkams, o Žemaičiai

— Vytautui ir Jogailai iki gyvos galvos; paskui turėęj grįžti ordenui, bet 1422 m. ordenas buvo priverstas galutinai nuo jų atsisakyti. Išpirkti paimtiems į nelaisvę kryžiuočiams ordenas darapsiėmė išmokėti 100.000 kapų grašių; bet jų tik dalį teišmokėjo.

Taikos sąlygos ordenui buvo labai lengvos; tačiau pats ordenas, kartą suklupęs, jau nebepajėgė atsikelti. Jisai nustojo būti pavojingas Lietuvai ir Lenkams. Nors Vytautui viešpataujant dar du kartu tenka Lietuvai (1414 ir 1422 m.) su juo susiremti; bet jis žymiai slenka į kapą, iki galop, seniui Zigmantui valdant, žlunga visiskai.

Žemaičiai katalikais 1413 m. Atėmęs kryžiuočiams Žemaičius, Vytautas pradėjo rūpintis jų apkrikštymu. Lietuviams augštaičiams priėmus katalikų tikėjimą, žemaičiai daugiau prisirišę prie savo senoviško tikėjimo, kai kurį laiką dar buvo pasilikę pagonimis. Vytautas nenorėjo vartoti tame dalyke prievartos, kadangi jie turėjo ir didesnę savivaldybę, Lietuvos valdovų mažiau tepriklausydami.

Ordenas, laikydamas Žemaičius savo rankose nuo 1398 iki 1409 m., irgi nesirūpino čia katalikų tikėjimu, gal del to, kad turėtų teisę su jais elgtis kaip su pagonimis. Bent savo skundoje Konstancijos Bažnyčios santaryboms žemaičiai pareiškė, kad jų krašte kryžiuočiai nepastatę nė vienos bažnyčios, nė vieno kunigo neatsiuntę krikštyti.

Iš Horodlės seimo Jogaila ir Vytautas atvyko į Vilnių ir čia nutarė krikštyti žemaičius; su katalikų kunigais, su Jadvyga ir Ona, Vytauto žmona, ir su daugybe kitų palydovų važiavo į Kauną. Čia palikę savo žmonas, Jogaila ir Vytautas su kunigais plaukė Nemunu iki Dubysos, paskui iki Betygalos, kur gyvenęs paskutinis krivių krivaitis Gintautas. Senelis turėjęs

pasišalinti ir neužilgo miręs. Dievaičių stabai buvo sudaužyti, šventvietės, ugnys užgesinta, šventosios girios kertamos.

Iš čia Vytautas ir Jogaila važinėjo į kitas žymesnes dievaičių garbinamas vietas. Žemaičiai priiminėjo krikštą iš baimės, kad neužrūstintų savo augščiausiojo valdovo, bet nenoromis ir porą kartų buvo grįžę į stabmeldišką savo tikėjimą, išvarydami katalikų kunigus ir žudydami tuos didikus bajorus, kurie buvo priėmę krikštą. Bet Vytautas nemėgo pasipriešinimo ir skaudžiai baudė maištininkus. Žemaičiai galų gale turėjo išsižadėti savo senoviškojo tikėjimo ir klausyti kunigų, skelbiančių katalikų tikėjimą.

Kadangi tuo laiku vakarų Europoje Konstancijos mieste buvo Bažnyčios vyskupų santarybos, tai Vytautas pasiuntė ten dvidešimtį su viršumi žemaičių, apkrikštytų bajorų, kurie savo asmenimis geriausia galėjo parodyti, kad Žemaičiai — katalikų šalis, ir išsklaidyti visas neteisingas žinias, ordeno skleidžiamas apie Lietuvą, Jogailą ir Vytautą.

Žemaičių pasiuntiniai raštu įteikė vyskupų susirinmui skundą prieš vokiečių ordeną ir meldė, kad jisai pasiųstų į Žemaičius ką nors iš savo tarpo dalykams ištirti ir naujai vyskupijai steigti.

Žemaičių pasiuntiniai padarė geriausį įspūdį; o kryžiuočiai dar daugiau sau pakenkė, kai per savo kraštą nepraleido į Žemaičius pasiųstų vyskupų. Pasiuntiniai, atvykę aplinkiniais keliais kartu su Vytautu į Varnius Medininkų apskrity, įsteigė čia 1417 metais naują vyskupiją; pirmuoju josios vyskupu paskirta Motiejus vilnietis.

1421 metais papa Martynas V, išleidęs bulę, patvirtino naują Žemaičių vyskupiją. Vytauto lėšomis buvo pastatyta Varniuose katedra ir devynios parapinės baž-

nyčios: Veliuonoj, Ariogaloje, Betygaloje, Raseiniuose, Vidukléje, Krážiuose, Kelméje, Kaltinénuose ir Luokéje. Sutvarkęs tuo būdu Žemaičių dvasios reikalus, Vytautas irgi pasirūpino įkurti geresnę pasaulinę to krašto tvarką. Kadangi Žemaičiai seniai buvo pripratę prie savivaldybės, tai Vytautas josios nepanaikino, bet vis delto patsai jiems paskyrė atskirą seniūną arba storastą Kežgailą, kad jisai valdytų ir tvarkytų šalį vyriausiojo valdovo vardu.

Įsteigimas atskiros Kijevo metropolijos. Rūpindamasis Žemaičių krikštu, Vytautas neišleido iš akių dvasios reikalų ir tųjų Gudų, kurie priklausė jo valstybei. Lietuvos gudai ir rusai buvo stačiatikiai ir savo dvasios dalykuose priklausė metropolito, kursai sėdėjo Maksvoje. Toks priklausymas svetimoje valstybėje sėdinčio jerarko (viršininko) buvo Vytautui nepageidaujamas, ir jisai, norėdamas savo stačiatikius visai atskirti nuo Maksvos, prašė Konstantinopolio patrijarką įsteigti Lietuvos stačiatikiams naują atskirą metropoliją Kijeve.

Konstantinopolio patrijarkas, gaudamas iš Maksvos kunigaikščių algą, Vytauto prašymui nepritarė. Tada tasai liepė savo stačiatikių vyskupams susirinkti ir pasiskirti metropolitu mokytą bulgarą Grigalių Camblaką, ką tie ir padarė 1415 m. Buveinę jam Vytautas paskyrė Kijeve.

Negana to, Vytautas buvo sumanęs savo valstybės stačiatikius ne tiktai atskirti nuo Maksvos įtakos, bet ir suvienyti juos su katalikų Bažnyčia. Tam dalykui pasiuntė minėtąjį metropolitą Camblaką į Konstancijos vyskupų santarybas, tartis del Rytų ir Vakarų Bažnyčių susijungimo. Nors susivienijimas neįvyko, vis delto didis Vytauto sumanymas nepasiliko bergždžias: jisai buvo įvykdytas XVI amžiuje.

Horodlės unija 1413 m. Pirmoji lietuvių su lenkais Krevėje 1385 m. padaryta unija buvo tai tiesiog įterpimas Lietuvos, kaipo dalies, į Lenkų karalystę. Matyti, Lietuvos valdovai ir didikai po ją pasirašydami, patys netikėjo tais savo pažadais, kuriuos davė neapsvarstę. Jogaila manė, kad pats būdamas Lenkų karaliumi, valdys ir elgsis, kaip jam patiks.

Bet lenkai nuo tų lietuvių pasižadėjimų nemanė nusileisti ir stengėsi juos išnaudoti iki galo. Kai jie pamatė, kad Vytautas tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, elgėsi visai savarankiškai, neleisdamas išnaudoti Lietuvos, tai tik laukė prógos, kad galėtų priversti pasižadėjimus patvirtinti. Tokia proga buvo Vytauto pralaimėjimas ties Vorksla.

Prislėgtas nelaimės, Vytautas buvo priverstas pasirašyti naują su lenkais uniją, padarytą 1401 m. Vilniuje. Toji unija, nors sunkiose Vytautui apystovose padaryta, vis delto Lietuvai buvo minkštesnė negu pirmoji, krėviškė. Lietuvos valstybė buvo pripažinta kaipo atskiras vienetas, valdoma Vytauto iki jo gyvos galvos.

Be abejo Vytautas buvo tikras, kad sustiprėjęs ir kai kurį laiką Lietuvą pavaldęs, ilgainiui nusikratys visai ir tos unijos su Lenkais.

Po Žalgirio kovos, kai vokiečių ordenas radosi visai nebepavojingas Lietuvai ir Lenkams, ir kai lenkai ėmė įtarinėtį Vytautą, kad tasai norįs Lietuvą visai atskirti nuo jų karalystės, jie ėmė rūpintis vėl atnaujinti uniją tvirtesniais ir pastovesniais ryšiais. Kadangi to reikalavo ir lenkų spiriamas Jogaila, tai Vytautas sutiko sušaukti dviejų tautų atstovus į bendrą seimą Horodlėje (ant Būgo upės) pasitarti del unijos sąlygų.

Nebebūdamas tokiose sunkiose apystovose, kaip anuomet, ir jausdamas tvirtesnį po savimi pamatą,

Vytautas dabar galėjo išsiderėti geresnes sąlygas, negu 1401 m. Vilniuje. Dabar Lietuva pripažinta savaimine, nepriklausoma valstybė ne tik iki Vytauto gyvos galvos, bet ir jam mirus galėjo sau rinktis atskirą valdovą, didįjį kunigaikštį, jei prieš jo asmenį neprieštaraus Lenkų karalius. Taip pat ir lenkai, jei Jogailą mirtų be įpėdinio, pasižadėjo nesirinkti karaliaus be lietuvių sutikimo. Be to buvo atnaujinti abiejų tautų pasižadėjimai vienybės ir brolybės.

Katalikų Bažnyčiai ir josios dvasininkams buvo pripažintos tos pačios teisės ir pirmenybės, kurių jie turėjo Lenkuose. Katalikams buvo duotos platesnės teisės nekaip kito tikėjimo piliečiams, ir vien tik katalikai galėjo būti Lietuvos augštesniais valdininkais. Tos privilegijos paskui už Kazimiero, ypač valdant, Aleksandrui, visai nebuvo vykdomos.

Tame pačiame Horodlės seime Jogaila, norėdamas, kad susidėtų artimesni ir draugiškesni santykiai tarp lietuvių ir lenkų, įnešė sumanymą, kad Lietuvos bajorai priimtų lenkų bajorų žymes, ženklus, iš vokiečių kalbos erbais vadinamus. Lietuviai iš pradžių pasipriešino, teisindamiesi tuo, kad turį savo erbus *) ir kad jų bajorija nuo romėnų išvedama, esanti ankstybesnės kilmės nekaip lenkų, kurie savo erbus gavę nuo čekų.

Jogailai griežtai reikalaujant, lietuviai galų gale vis delto nusileido, kai jiems, ypač žymesniems bajorams buvo pažadėtos tokios laisvės ir teisės, kuriomis naudojosi Lenkų šlėktos.

Nors Horodlėje padaryta su Lenkais unija palyginti buvo Lietuvai geresnė, nekaip pirma įvykusios, tačiau

---

*) Kai kurie Lietuvos didikai tikrai jau anksčiau turėjo bajorijos žymes, arba erbus, ir ant savo antspaudų vartojo. Taip antai: vytis, bokštai (Gedimino ženklas), hippocentauras, radastos — tai tikrai lietuviškos kilmės erbai.

buvo kai kas ir aiškiai kenksminga. Neminint to, kad Lietuvos diduomenė, taip kaip ir Lenkuose, buvo paskirstyta į tris laipsnius: valdovus - kunigaikščius, didikus ir smulkesniuosius bajorus — buvo dar sumanyti Lietuvoj ir valdininkai Lenkų pavyzdžiu, kaip antai: vaivadai, kaštelionys, storastos (seniūnai) ir kiti.

Lietuvos didžiūnų taryba buvo sutvarkyta Lenkų senato pavyzdžiu; o visa tat žymiai prisidėjo prie artimesnio susiglaudimo ir asimiliavimosi abiejų valstybių ir tautų, kad galų gale net teko padaryti nelaimingą Lietuvai Liublino uniją.

Ypač labai kenksmingas Lietuvai pasirodė, savo tolimesniais vaisiais, suteikimas platesnių teisių žemajai bajorijai, sulyginus ją su Lenkų šlėkta. Ta žemesnioji bajorija, ilgainiui siekdama vis didesnių laisvių ir norėdama teisėmis susilyginti su Lietuvos didikais („szlachcic na zagrodzie równy wojewodzie"), linko kaskart daugiau į Lenkus, kur tikėjosi veikiau pasieksianti savo tikslą.

Bendra Vytauto darbų apžvalga. Vytauto viešpatavimas tai garbingiausis lietuvių istorijos lapas. Niekados Lietuva nei pirma, nei paskui nebuvo tokia galinga ir tvirta, kaip Vytautui valdant; jo laikotarpis gali teisingai vadintis kulminacinis lietuvių veikaluose.

Nedidžio ūgio, šviesaus veido Vytautas, apsivilkęs moteriškais rūbais Krėvės kalėjime buvo tikrai panašus į mergaitę; tačiau veikaluose nebuvo jam lygaus vyro tame amžiuje. Todel ir teisingai ne tik lietuviai, bet ir kai kurie svetimtaučiai jį pavadino Didžiuoju.

Šviesaus ir gilaus proto, pilnas drąsos, geležinės valios, nepaprastos energijos jisai dargi pasižymėjo ypatingu darbštumu. Visados užimtas darbais, jis nežinojo, kas tai atilsis; savo valstybėje jisai buvo val-

dovu, teisdariu, Bažnyčios gynėju, valdinių tėvu, karuose drąsiu ir sumaniu strategu.

Vilnių ne tiek mėgo, kiek Trakus, kuriuose dažniau sėdėjo; bet dar dažniau būdavo kelionėje. Mažiausis vargdienis galėjo prieiti prie jo, o didžiūnai ir kunigaikščiai jautė ant savęs geležinę jo ranką.

Teisybė ir ramumas viešpatavo valstybės viduje, apšvietimas, prekyba *) ir pramonė pakilo, o tolimiausios kartos atminė ir gyrė garbingas Vytauto viešpatavimo dienas.

Lietuva nebijojo priešo, nurimo ir atprato nuo užpuolimų bei siaubimų. Tiesa, ir Vytautas kariavo karus ir gana didžius, bet jie buvo priešų kraštuose, ir lietuviai jų bemaž nejautė.

Vytautas vienas buvo Lietuvai tuo, kuo Kęstutis ir Algirdas drauge ir net daugiau: Kęstutis buvo garsus karuose su kryžiuočiais, kurių mokėjo įgyti augštą pagarbą, Vytautas amžiams laužo jų galybę, o tie nusižeminę jį vadina savo geradariu. Algirdas įgijo didį autoritetą rusų kraštuose, Vytautas nukelia savo viešpatijos sienas iki pas Maksvos, o rusų kunigaikščiai vadina jį savo gospodarium, tenkina mažiausias jo užgaidas; didysis Maksvos kunigaikštis Vosylius I mirdamas palieka jam globoti ir užtarti savo sūnų.

Totoriai tolimiausiais laikais atmena Vytautą kaip savo geradėją. Pats papa jį gerbia ir skiria apgynėju Rygos arkivyskupo, o matydamas didžią jo galią, įkalbinėja jam išvaryti iš Europos turkus. Čekai vokiečių spaudžiami ir susiskaldę del Huso, meldžia kaip didžiausios malonės, kad jis juos paimtų į savo globą. Vytautas, nenorėdamas patsai kištis į religinius Čekų

*) Du uostu prekybai turėjo tuomet Lietuva: Palangos prie Baltijos ir Kočibejų (dabartinę Odesą) prie Juodųjų marių.

ginčus, siunčia jiems (1422 m.) savo giminaitį Zigmantą, Dimitro Kaributo sūnų, kurį tačiau po kelių metų atšaukia, nenorėdamas vaidų su Austrijos ciecorium Zigmantu.

Prisaikintas visame klausyti Jogailos, kaip savo viršininko, Vytautas greitu laiku pasidaro ne tiktai visai savarankis, bet patsai Jogaila pasiduoda visiškai jojo įtakai ir neatlieka jokio svarbesnio reikalo, pirma nepasitaręs su Vytautu. Lenkų diduomenė irgi visuose svarbesniuose dalykuose klausdavosi Vytauto nuomonės. Jadvygai 1399 m. mirus, Vytautas buvo paskelbtas oficialiu Lenkų globėju ir patarėju.

Pasirašęs po Vilniaus ir Horodlės sutartimis su Lenkais, Vytautas visuose savo reikaluose elgiasi visgi savarankiškai ar eina stačiai į užbrieżtąjį tikslą—neduoti Lietuvos pažeminti ir atpalaiduoti ją nuo tų pančių, kuriais Jogaila buvo ją surišęs su Lenkais.

Tų pančių, tiesa, jisai nesutraukia iš karto, nes kai kurį laiką vienybė su Lenkais buvo Lietuvai reikalinga, nuveikti kryžiuočių vokiečių ordenams ir Lietuvai pakreipti į vakarų Europos kultūrą.

Antra vertus, Vytautas gerai suprato, kad jo sumanymams—išsivaduoti iš Lenkų priklausomybės, jisai susidurs su stipriu pasipriešinimu; todel, kad prieš laiką nesukeltų audros, jis elgėsi šituo reikalu atsargiai ir į tikslą ėjo pamažu, tvirtindamas tuo tarpu po savimi pamatą, o rasit manydamas, kad pagyvens ilgiau už Jogailą ir, tam mirus bevaikiu, asmeninė unija su Lenkais tuo pačiu savaime nutrūks.

Tačiau 1425 m. gimė Jogailai iš jo ketvirtosios pačios Sonkės (Zosės) Alšėnaitės pirmasis sūnus Vladislovas, o pačiam Vytautui jau ėjo aštunta dešimtis metų amžiaus, ir ilgiau belaukti nebuvo galima.

Suvažiavimas Lucke 1429 m. Vytautas sukvietė į Lucką didžiausius to laiko Europos valdovus pasitarti apie Huso šalininkų reikalus Čekuose ir apie pašalinimą turkų pavojaus, kurie baugino visą Europą.

Atvyko į Lucką Vokietijos ciecorius Zigmantas, Lenkų karalius Jogaila, didysis Maksvos kunigaikštis Vosylius, Konstantinopolio ciecorius, papos pasiuntiniai, kryžiuočių ir Livonijos magistrai, mangolų kanai ir daugybė kitų didikų palydovų.

To susivažiavimo šeimininkas, Vytautas tikrai karališka iškilme ir nepaprastu duosnumu vaišino savo rūmuose tuos gausingus ir augštus svečius.

Pabaigus svarstyti kitus klausimus, Zigmantas, ne be Vytauto pritarimo, pradėjo kalbą apie jo apvainikavimą karališku vainiku už didžius nuopelnus, padarytus platinant katalikų tikėjimą.

Jogaila, apie tai užkalbintas, lengvai su tuo sutiko ir savo sutikimą antrą dieną po to pasikalbėjimo su Zigmantu atkartojo Vytautui. Bet tasai, žinodamas lengvą ir nepastovų Jogailos būdą, norėjo, kad ir lenkai sutiktų su tuo sumanymu; todel patarė jam pasiklausti tame dalyke nuomonės savo artimiausių lenkų didikų. Pats Vytautas apie tą sumanymą pranešė saviesiems lietuviams didžiūnams.

Lietuviai su didžiausiu džiaugsmu pritarė Vytauto apvainikavimo sumanymui, matydami tame Lietuvos garbę, bet lenkai griežtai pasipriešino, o jų kancleris Olesnickis stačiai pasakė: „Kunigaikšti! Tu jau pakilai augščiau visokios žemės didybės ir del to tau pridera atminti priesaika, rišanti tave su Lenkais".

Vytautas supyko ir pasakė, ir be lenkų sutikimo apsivainikuosiąs karaliaus vainiku. Lietuviai irgi jautiesi labai įžeisti savo didžiojo kunigaikščio užgavimu. Lenkai tą pačią naktį su Jogaila apleido Lucką, manydami,

kad del to patsai sumanymas bus atidėtas neapribotam laikui.

Vytautas, nežiūrėdamas lenkų prieštaravimo, ėmė rengtis vykdinti savo siekį: nuleido į papą pasiuntinius, sukvietė į Trakus tuos pačius svečius, paskyrė apsivainikavimo dieną. Zigmantas prižadėjo atsiųsti karaliaus vainiką (karūną).

Lenkai nusiminė. Du kartu rinkosi į seimą tartis šituo dalyku, leido pasiuntinius pas Vytautą jo permaldauti ir atkalbinėti nuo pasiryžimo, bet viskas buvo veltui. Tuomet lenkai įkalbėjo seneliui Jogailai, kad pats atsižadėtų Lenkų karaliaus vainiko ir pavestų jį Vytautui.

Tačiau Vytautui ne pati tuščia garbė ir ne Lenkų sostas rūpėjo, tik Lietuvos išaugštinimas ir josios sulyginimas su Lenkais, kaipo savaiminė valstybė; todel ir Jogailos auką jis atmetė, neatsisakydamas nuo savo pasiryžimo.

Kviestieji svečiai 1430 metais pradėjo rinktis į Trakus į paskirtą rugsėjo 8 d.; atvyko ir patsai Jagaila, nenorėdamas del to su Vytautu pyktis.

Tuomet lenkai nutarė nepraleisti į Lietuvą Zigmanto pasiuntinių su vainiku, apstatę pasienius savo raitais sargais. Zigmanto pasiųstas teisių daktaras, kursai turėjo Vytautui išaiškinti vainikavimo apeigas, buvo ant sienos sugautas ir jo vežami daiktai atimti. Bet vainiko tarp tų daiktų nebuvo; jis buvo siunčiamas aplinkiniais keliais; sutrukdytas, savo laiku ateiti į Vilnių nesuskubo, ir apvainikavimas turėjo būti atidėtas. Tačiau Vytautui jau nebebuvo žadėta sulaukti jo gyvam.

Nesulaukęs savo laiku karaliaus vainiko ir susikrimtęs del pažeminimo senatvėje, po tiek garbingų darbų, Vytautas apsirgo, o kad jodamas su Jogaila iš

Vilniaus į Trakus, nukrito nuo arklio, atgulė į lovą, iš kurios jau nebepakilo.

Susitaikinęs su Dievu, pasimirė spalių 27 d., turėdamas apie 80 metų amžiaus. Paskutinieji jo žodžiai buvę tarti į Jogailą, kad šis rūpintųsi Lietuva tėvyne ir neleistų jos skriausti. Mirė Trakuose, bet palaidotas savo statytoje Vilniaus katedros bažnyčioje. Karūnai galop atėjus, apvainikuotas karste *).

Taip pabaigė amžių vienas iš žymiausių to laiko Europos valdovų, didžiausis vyras, kurį yra davusi lietuvių tauta: didis politikas, didis vidaus tvarkytojas ir didis karo vadas, nenuilstąs iki žilos senatvės veikėjas.

Niekas taip aiškiai neparodo valdovo didybės, kaip tikras ir nuoširdus visos šalies gailesis, jam mirus. „Ir pakilo Lietuvoje, rašo vienas istorikas, verksmas ir graudus vaitojimas per 8 dienas... Visi verkė, nustoję tėvynės tėvo ir, tartum, jausdami, kad krikščioniškos Lietuvos didybė su juo iškilo ir su juo pasibaigė". „Tai buvo didis, jei ne didžiausis, savo amžiaus žmogus, sako J. J. Krašiauskas; jo gyvenimas tai poėtiškiausis Lietuvos istorijoje laikotarpis; jojo giesmė, jei kada poėta išdrįs apie jį giedoti, bus tikra epopėja, kupina rimtumo ir didybės. Smulkiame jo kūne glūdojo toji galinga dvasios jėga, kuri iki mirties nežinojo, kas tai yra *negalima*".

Paėmęs iš Skirgailos rankų suirusią ir nualintą Lietuvą, Vytautas Didysis įvedė joje griežtą monarkišką (vieno asmens) valdžią, panaikino savivalią ir netvarką, paliko ją žydinčią, turtingą ir galingą, kurios reikšmė visoje Europoje buvo labai žymi.

---

*) Yra gyvų liūdytojų, kaip p. Malinauskas Vilnijos dvarponis, kurie tvirtina, lenkai prieš didįjį karą tą karūną nakčia išgabenę Dievas žino kur iš Bažnyčios rūsio.

Lietuvos puolimas.

Švitrigaila, 1430 — 1432

Vytautui mirus ir vaikų nepalikus, Lietuvos diduomenė buvo linkusi didžiuoju kunigaikščiu išsirinkti Vytauto brolį Zigimuntą, kursai tuomet valdė Starodubo kunigaikštystę. Bet Lenkams tasai, kaipo Vytauto brolis ir jo politikos šalininkas, nebuvo pageidaujamas. Todel jųjų įtakoje Jogaila panorėjo didžiuoju kunigaikščiu paskirti savo jaunesnį brolį Švitrigailą.

Nors Lietuvos diduomenė už gyvos Vytauto galvos buvo įpratusi dalyvauti svarbesniuose pasitarimuose, ir jų patarimai buvo klausomi ir vertinami; bet dabar jie seneliui Jogailai prieštarauti nedrįso.

Tačiau Jogaila greit susiprato apsirikęs, paskirdamas Lietuvai Švitrigailą, pravoslavų tikėjimo valdovą, žmogų neramaus būdo ir girtuoklį, kaip ir jo brolis Skirgaila. Jogailai dar iš Vilniaus neišvažiavus, kai čia atėjo žinia, kad lenkai užėmė Podolės kraštą ir lietuvių valdininkus — Daugirdą, Gedgaudą ir kitus iš ten išvijo, Svitrigaila paskelbė Jogailą savo kaliniu, iki lenkai sugrąžins, kas Lietuvai priklauso. Tik pasižadėjęs sugrąžinti užgrobtą kraštą, Jogaila buvo išleistas.

Tačiau lenkai sugrąžinti užimtųjų Podolės miestų nesutiko. Kilo karas, Švitrigaila pasitelkė į pagalbą kryžiuočius. Tačiau karas jam nesisekė; lenkai jį sumušė prie Styro, sudegino Vladimyrą, apgulė Lucką.

Kad geriau prisiruoštų prie karo, Švitrigaila buvo priverstas padaryti su Lenkais dvejiems metams taiką. Pasinaudodamas tuo laikotarpiu, ieškojo sau talkininkų, derėdamasis su kryžiuočiais ir ciecoriu Zigmantu, kurį prašė atsiųsti jam karaliaus vainiką. Žodžiu sakant, buvo pradėjęs varyti Vytauto politiką, bet neturėjo nei jo gabumo, nei lietuvių pasitikėjimo, kaipo surusėjęs ir mėgiąs girtuokliauti. Tuo pasinaudojo Lenkai.

Matydami, kad Švitrigaila užvylė ir elgiasi savarankiškai, lenkai per savo pasiuntinį Zarembą pakurstė Zigimuntą, Vytauto brolį, atimti iš Švitrigailos Lietuvos valdžią, laiduodami Jogailos pritarimą ir paramą. Švitrigaila, Ašmenoje puotaudamas, nieko nesitikėjo, kai Zigimuntas jį užpuolė ir, jo kariuomenę sumušęs, užėmė Vilnių. Švitrigaila vos suskubo išbėgti į Polocką.

Užėmus Zigimuntui Vilnių, Trakus, Gardiną ir pasiskelbus didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, reikėjo dar atkariauti nuo Švitrigailos gudiškasias Lietuvos šalis, kurios aiškiai linko į Švitrigailą. Vienų vienas neišgalėdamas to padaryti, Zigimuntas turėjo melsti Jogailos ir Lenkų pagalbos ir su jais daryti sutartį, patvirtinti lietuvių ir lenkų vienybę, išsižadėti Podolės, niekados nesivadinti Lietuvos karaliumi, o prieš mirtį ir Voluinę atiduoti Lenkams.

Sunkių aplinkybių priverstas padaryti tokią sutartį, Zigimuntas manė, ilgainiui jos nusikratysiąs ir, kaip jo viešpatavimas rodo, tikrai stengėsi nusikratyti; bet tatai jam nepavyko.

Zigimuntas I, 1432—1440.

Zigimunto viešpatavimas buvo Lietuvai labai nelaimingas; bemaž visas praėjo naminiais karais tarp Zigimunto ir Švitrigailos. Tas karas iš vienos pusės pridarė žmonėms daug vargo, iš antros pusės susilp-

nino didžiojo Lietuvos kunigaikščio drausmę ir autoritetą, leisdamas didikams savivaliauti, persimetant čia į vieną, čia į kitą pusę. Galop pasinaudojo tąja Lietuvos netvarka ir lenkai, talkininkaudami Zigimuntui ir priversdami jį arčiau su jais susirišti.

Tame Švitrigailos ir Zigimunto kare galima pastebėti varžytines dviejų Lietuvoje gaivalų už pirmenybę: lietuviškai katalikiško ir gudiškai pravoslaviško. Laimė abiem ilgą laiką svyravo; Zigimuntą maždaug šelpė lenkai; Švitrigailos tvirtai laikėsi gudai, kuriems talkininkavo kardininkai. Švitrigaila buvo patelkęs ir totorius prieš Zigimuntą, bet tie sužinoję kely, kad Vilniuje sėdi didžiojo Vytauto brolis, atsisakė prieš jį kariauti.

Zigimuntui didi parama buvo jo sūnus Mykolas, kursai daugiausia vadovaudavo kovoms su Švitrigaila. Buvo tai drąsus, sumanus ir gabus jaunikaitis.

Kova ties Ukmerge 1435 m. Lenku karalius Jogaila pasimirė 1434 metais. Lenkai išrinko vyriausį jo sūnų Vladislovą, kursai viešpatavo neilgai, kritęs nelaimingoje su turkais kovoje, ties Varna, šių dienų Bulgaruose.

Jogailai mirus, Švitrigaila manė, kad dabar bus jam lengviau nuveikti Zigimuntą. Todel pasitelkęs sau kardininkų ir gavęs paspirties iš Maksvos, nauju įnirtimu puolė Zigimunto Lietuvą. Tasai pasiuntė prieš jį savo sūnų Mykolą, kuriam atėjo talkininkauti Jokubas Kobilinskas su 8.000 lenkų.

Priešai susitiko netoli Ukmergės ant Šventosios upės. Švitrigailos kariuomenė buvo gausesnė, tačiau, išskiriant kardininkus, buvo tai ginkluota minia, iš visur surinkta, be tvarkos. Mūšys buvo kruvinas, bet neilgai tetrūko: Švitrigaila buvo nugalėtas ir bėgo į Pietų Ru-

sus. Kovos vieta nuo to laiko pavadinta iš lenkiškos kalbos Poboiskų arba Kova.

Kadangi mūšy dalyvavo Livonijos magistras su visa kardininkų jėga ir buvo užmuštas, o jo kariuomenė bemaž visai sunaikinta, tai šis mūšys buvo tuo pačiu kapu *kardininkams*, kuo Žalgiris kryžiuočiams.

Po to Švitrigailos pralaimėjimo Zigimuntui pasidavė Polockas, Smolenskas, Vitebskas. Patsai Švitrigaila ilgą laiką dar gynėsi, užsirakinęs Voluinės pilyse, ir kartkartėmis užpuldinėdavo Lietuvą. Likęs Lenkams nebepavojingas, buvo su jais susitaikinęs; tačiau Zigimuntas griežtai atsisakė su juo taikintis ir pasidalyti Lietuvoj valdžią. Matydamas, nieko neveiksiąs nei geruoju, nei kardu, galų gale išsidangino į Valakus.

Zigimunto būdas ir mirtis. Zigimuntas per 9 metus kalėdamas pas kryžiuočius ir prisižiūrėjęs jų suktybių bei vylių, pasidarė įtariąs, niekuo nepasitikįs, visur matydamas pavojų ir sankalbį prieš save. Pagrįžęs iš nelaisvės, gavo nuo brolio (Vytauto) Starodubą, bet neparodė gabumo, ir per visą Vytauto viešpatavimą apie jį kaip ir nebuvo girdėti.

Tapęs didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, norėjo jos gero, norėjo toliau varyti su Lenkais Vytauto politiką, bet ir nesugebėjo ir kliudė nuolatinis karas su Švitrigaila. Buvo besitariąs su Austrų ciecorium Albertu ir su kryžiuočių ordenu, kad nusikratytų Lenkų globos, bet derybos neatvedė į tikslą, kadangi pačioje Lietuvoje didikų tarpe pradeda rastis Lenkų šalininkų. Zigimuntas priversta savo ir sūnaus Mykolo vardu duoti raštu pasižadėjimą laikytis Lenkų vienybės ir, mirštant, Lietuvą grąžinti Lenkų karaliui.

Nepasiekęs tikslo, pažemintas, įtūžęs prieš diduomenę, mato Zigimuntas visur pavojų ir sąmokslus. Įtariamus didikus ima persekioti, galabyti, pasisavinda-

mas jųjų turtus ir valsčius. Taip žuvo narsus karvedys Rumbautas, Trakų vaivada Manvydas ir kai kurie kiti, įtariami palankumu Švitrigailai. Švitrigailos pasiuntinius, sako, liepęs nuskandinti. Paėmęs į nelaisvę jojo žmoną, ilgai ją laikė, nesugrąžindamas vyrui; net papa Eugenijus (1434 m.) gavo užtarti už ją raštu.

Būdamas žiaurus ir kerštingas su didikais, Zigimuntas ieškojęs paramos žemesniuose luomuose ir skirdavęs valdininkais kai kada net ne bajorus, kas anais laikais buvo nepaprasta; todel liaudis jį mylėjusi.

Būdamas šykštokas, vis delto, kaip ir Vytautas, pastatė nemaža bažnyčių ir jas aprūpino savo lėšomis. 1437 metais davė didikams raštą, vadinamą „*charta magna*“, kuriuo jiems pripažino privilegijas, jau Vytauto Didžiojo jiems duotas.

Įkyrėjęs didžiūnams, jų neapkenčiamas ir visus įtardamas, užsidarė Trakuose, bemaž visai nebesirūpindamas valstybės reikalais ir vengdamas žmonių. Čia ir buvo verbų sekmadienį nužudytas. Žudyti susibaudė Vilniaus karvedys Daugirdas, Trakų karvedys Leliušas, Zigimunto žirgininkas Skabeika ir Liubarto sūnūs Jonas bei Aleksandras Čartoriskiai.

Susirinkę į Trakus po Zigmunto mirties didžiūnai, kad nesukeltų prieš save žmonių, patariant Goštautui ir Kiežgailai, iškilmingai palaidojo nužudytąjį valdovą ir paguldė jį šalip brolio Vytauto Vilniaus katedroje.

Kazimieras Jogailaitis, 1440—1492.

Zigimuntui mirus, ginčiai ir kova didikų tarpe Lietuvoje ne tik nenurimo, bet dar padidėjo. Dabar varžėsi trys partijos: Mykolo Zigimuntaičio, Švitrigailos ir antrojo Jogailos sūnaus Kazimiero. Iš pradžių Lenkai nė vieno iš tų kandidatų nenorėjo praleisti į Vilniaus sostą,

sakydami, kad Lietuva turinti priklausyti jųjų karaliui Vladislovui.

Lietuvos didikai, išauklėti Vytauto mokykloje, savarankiškumo išsižadėti nemanė. Tinkamiausiu į didžiuosius Lietuvos kunigaikščius buvo be abejo gabus Zigimunto sūnus Mykolas. Tačiau vieni, kaip antai tėvo užmušėjai, bijojo keršto; kiti manė, kad valdant savarankiam ir subrendusiam Mykolui, neturėsią tokios įtakos ir svarbos, kaip prie nepilnamečio Kazimiero, 13 metų jaunikaičio.

Kadangi Kazimiero šalininkų buvo daugiausia ir jiems pritarė iš dalies net lenkai, o senas Švitrigaila maža teparodė veiklumo, tai Kazimiero partija ėmė viršų ir, susirinkusi Brastoj, pakvietė jį iš Krokuvos greičiausia skubėti į Vilnių.

Kazimieras atvyko į Vilnių su būriu lenkų patarėjų. Jį čia iškilmingai sutiko vyskupas Motiejus, Augmantai, Daumantai, Manvydai, Giedraičiai, Sanguškos, Kaributai, Karijotai ir kiti galiūnai. Vilniaus katedroje buvo apvainikuotas Vytauto Didž. kepure.

Lenkų patarėjų Lietuvos didikai neįsileido, ir tie turėjo grįžti namon. Tačiau kadangi Kazimieras buvo perjaunas, tai jam buvo priskirta patarėjais Lietuvos didžiūnų, kurių žymiausis buvo Jonas Goštautas, vyras išmintingas, sumanus, tikrai mylįs savo kraštą.

Didžiųjų Lietuvos kunigaikščių valdžia iki Vytauto Didž. mirties buvo neapribota; nieks negalėjo pasipriešinti jų įsakymams. Bet per naminius karus tarp Švitrigailos ir Zigimunto, ypač dabar, užsėdus Lietuvos sostą jaunam Kazimierui, didikai įgauna kaskart daugiau galios ir reikšmės,

Mykolo kerštai. Mykolas, aiškiai matydamas Kazimiero viršų, iš pradžių vien prašė, kad jam sugrąžintų tėvo Trakus ir nubaustų tėvo užmušėjus. Kazimieras

su tuo sutiko; bet Zigimunto mirties kaltininkai nebuvo perdaug nubausti: vieniems kaip kad Čartoriskiams buvo leista pabėgti į Maksvą, Daugirdas išsiteisino, Leliušas buvo pašalintas iš senatorių tarpo, kitiems atimta valsčiai.

Mykolas jautėsi nepatenkintas; ieškojo tik progos užimti Vilniaus sostą; turėjo ir savo šalininkų, o Žemaičiai griežtai buvo atsisakę klausyti Kazimiero; tik Goštauto sumanumu pasisekė be ginkluoto susirėmimo palenkti Žemaičius į Kazimiero pusę, duodant jiems viršininką žemaitį Kantautą, išmintingą vyrą ir jų mylimą.

Negalėdamas ginklu paveržti iš Kazimiero Vilniaus sosto, Mykolas buvo sumanęs su savo šalininkais Kazimierą nužudyti, medžiojant giriose tarp Trakų ir Merkinės. Bet laiku apie tai buvo sužinota, ir Mykolas gavo bėgti į Maksvą.

Maksvos padedamas du kartu buvo beįsiveržiąs į Sieversko šalį, bet žymesnio pasisekimo neturėjo. Galų gale užsidarė Maksvos vienuolyne, kur apie 1452 žuvo nunuodytas. Taip užbaigė amžių gabus kunigaikštis, paskutinis iš Kęstučio giminės Lietuvos sosto pretendentas, kuriam nepalankios apystovos neleido naudingai patarnauti savo tėvynei.

Kazimiero viešpatavimo pradžia. Persikėlęs iš Krokuvos į Vilnių, Kazimieras gan greit susigyveno su Lietuva, pamilo savo naują tėvynę, išmoko lietuviškai ir rūpestingai ėmė tvarkyti Lietuvą, klausydamas išmintingo didikų patarimo. Ypač didžią įtaką turėjo Jonas Goštautas ir vyskupas Motiejus.

Kazimierui gerai sutariant su diduomene, greitu laiku Lietuva nurimo nuo Mykolo šalininkų, padarė sutartis su vokiečių ordenais, su Pliskuva bei Naugardu, kurie ieškojo Kazimiero globos.

Galop atvyko į Lietuvą iš Krymo totorių pasiuntiniai, prašydami Kazimiero, kad jiems duotų valdovu kanu Devlet-Hadži Giriejų, kurs tuomet valdė Lydos pilį. Kazimieras iškilmingai paskelbė jį Krymo kanu, apvilkinęs raudonu drabužiu, ir Lietuvos marčelgai Jurgiui Radvilai liepė su raitarija nulydėti į vietą. Hadži-Giriejus per visą savo ilgą viešpatavimą išliko ištikimas Lietuvai kaimynas ir talkininkas.

Nurimusi Kazimiero Lietuva vėl buvo tokia galinga, kaip Vytautui Didž. viešpataujant. Tačiau santykiai su Lenkais, ypač del Podolės ir Voluinės buvo tamsiu debesėliu; o kai Kazimieras tampa Lenkų karaliumi, Lietuvos reikalus pradeda apleisti, ir jos savarankiškumas ima siaurėti.

Kazimieras — Lenkų karalius 1447 m. Vladislovui, vyresniajam Kazimiero broliui ties Varna negarbingai žuvus, Lenkai pasijuto esą be karaliaus. Todel, atsiuntę pas Kazimierą pasiuntinius, meldė jį būti jų karaliumi, norėdami tuo būdu surišti Lenkus su Lietuva vienu karaliaus asmeniu.

To visai nenorėjo Lietuvos didžiūnai ir griežtai atsisakė išleisti iš Vilniaus savo valdovą. Kazimieras ir patsai nenorėjo Lenkų sosto, bijodamas nustoti Lietuvos, kurios iki šiolei nebuvo atsižadėjęs Mykolas Zigmantaitis.

Keturius kartus leido lenkai savo pasiuntinius į Vilnių, kviesdami lietuvių didikus pasitarti del to reikalo į Petrikovą ir į Parcevą, bet veltui. Tuomet, kad pabaugintų Kazimierą, pastatė į Lenkų karaliaus kandidatus Mozūrų kunigaikštį Boleslovą, netikrą Mykolo Zigimuntaičio brolį. Šis, tapęs Lenkų karaliumi, būtų rėmęs Mykolą.

Kazimieras pajuto pavojų ir pradėjo rimtesnes derybas su lenkais Brastoje. Tačiau derybos ilgai negalėjo

pasibaigti, kadangi lenkai, užgriebę, dar Zigimuntui valdant, Podolę ir Voluinę, nenorėjo jų grąžinti Lietuvai. Jie matė, kad visos Lietuvos savarankiškumo negalės iš karto panaikinti, taigi sumanė ją paglemžti dalimis, atplėšdami Lietuvai atskiras sritis.

Lietuvos didikai griežtai atsisakė išleisti Kazimierą, iki raštu pasižadės sugrąžinti lietuviams užgriebtas lenkų sritis. Galop Kazimieras pavedė Lucką su visomis apylinkėmis valdyti sugrįžusiam iš Valakų dėdžiui Švitrigailai, o galutinai sutaikinti lietuvius ir lenkus del Podolės ir Voluinės pasižadėjo, tapęs abiejų tautų valdovu.

Negana to, išvažiuodamas į Lenkus, Kazimieras raštu dar pasižadėjo ir priesaiką patvirtino nesiaurinti Lietuvos ribų, kokios buvo prie Vytauto, ginti jos savarankiškumą, valdyti abi šali pakaitais iš Vilniaus ir iš Krokuvos, skirti Lietuvai augštesniuosius valdininkus tik vietos žmones, ne Lenkų pavaldinius.

Tuo pačiu raštu Kazimieras žymiai praplatino bajorų teises, atiduodamas iš dalies jų valiai valstiečius, o siaurindamas didžiojo kunigaikščio valdžią. Taip antai kunigaikštis atsisako teisti ponų pavaldinius ar priimti pas save pabėgusius nuo jų darbo žmones.

Nesutikimai del Podolės ir Voluinės trūko bemaža per visą ilgą Kazimiero viešpatavimą. Abi pusi — lietuviai ir lenkai — rinkdavosi į seimus Liubline, Parčove, Piotrkove, Brastoj, bet įsipykę ir įsikarščiavę, neprieidavo prie jokio galo.

Pats Kazimieras laikėsi nuošaliai, norėdamas vien tik taikos ir sau ramumo. Lietuviams prisiekęs, neatiduosiąs Lenkams Vytauto įgytų žemių, per 6 metus, būdamas jau Lenkų karaliumi, atidėliojo paprastai karalių daromą priesaiką, nes toje priesaikoje buvo žodžiai, reikalaują prijungti Lietuvą prie Lenkų ir grą-

žinti jiems Podolę bei Voluinę. Galop prisiekė bendrais žodžiais, kad sugrąžinsiąs Lenkams neteisingai jiems atimtas žemes ir neskirsiąs nuo jų Lietuvos. Tuo būdu klausimas neišspręsta.

Ypač ginčai paaštrėjo tuomet, kai Švitrigaila mirdamas atidavė Lucką ir visą Voluinę Lietuvos valdininkams. Karščiausiais Lietuvos reikalų gynėjais buvo Jonas Goštautas ir Vilniaus vysk. Motiejus.

Koks buvo lietuvių tarpe nepasitikėjimas lenkais, galima suprasti iš Parčovo seimo 1451 m. Lietuviai, vykdami į tą seimą, apsistojo Brastoje ir nuo lenkų reikalavo laiduoti raštu, kad jiems nieko pikta negresia. Kai kurie įširdę sugrąžino lenkams bajorystės ženklus, arba erbus, Horodlėje paimtus (Goštautas, Manvydas, Kiežgaila, Mangerdavičius ir kiti). Atvykę į Parčovą, n'ėjo į pilies rūmus, tik apsistojo papily ir apsikasė grioviais, o į seimą nusiuntė vieną vysk. Motiejų, griežtai pareikšdami, kad Podolės ir Voluinės lenkams neužleisią, nes lietuviai dar už Algirdo čia liejo kraują, išvaduodami tas šalis nuo totorių. Derybos pasibaigė niekais.

Lietuviai jau buvo sumanę visai nuo Lenkų atsiskirti ir didžiuoju kunigaikščiu pakelti Simaną Alelką. Kazimieras vos apgesino gaisrą, žadėdamas jiems savo sūnų; nors pažadėjimo paskui neišteisėjo.

Kazimieras, norėdamas sutaikinti lietuvius ir lenkus, nemokėjo įtikti nei vieniems, nei antriems: lietuviai jį pravardžiavo lenku, nes nesilaikąs Vilniuje duotos priesaikos ir pataikaująs lenkams. Lenkai su panieka jį vadino „litvin'u", nes medžiokle užsiėmęs, maža tesirūpinąs valstybės reikalais ir po pusmečius sėdįs Vilniuje, ne Krokuvoje.

Tuo tarpu miršta 1453 m. vysk. Motiejus. Jonas Goštautas, įkyrėjęs karaliui prieštaravimais, nustoja jo

pasitikėjimo; galop ir jisai 1459 m. miršta. Lietuvos didžiūnai, paskendę gašlumuose, maža besirūpina tėvynės reikalais, ir ginčai del Podolės bei Voluinės pamažu nurimsta. Lenkai jose įsiviešpatauja.

Tais lenkų ir lietuvių nesutikimais pasinaudojo Užvolgio Kipčako totoriai. Hadži Giriejui mirus, jo įpėdinis Menglis-Giriejus, Krymo kanas, ėmė irgi užpuldinėti ir naikinti Podolę bei Voluinę. Lietuviai ir lenkai vieni kitus įtarinėjo, kad tyčia iš keršto užsiundę totorius, o ginti jų neskubėjo.

Gražios ir turtingos, Vytautui viešpataujant, šalys dabar liko be priežiūros; tvirtos kitados pilys liko nugriautos ir išdegintos. Tik prieš Kazimiero mirtį 1489 m. pasiųstas jo sūnus Jonas Albrachtas bent kiek numalšino totorius.

Karas su kryžiuočiais 1454—1466. Kazimieras ilgokai kariavo su kryžiuočiais. Lenkai, ypač lietuvai, tame kare dalyvavo be ypatingo noro; o kadangi jisai užsitęsė ir savo išlaidomis įkyrėjo, tai lietuviai, Goštautui vadovaujant, bemaž visai atsisakė jame dalyvauti, tik retkarčiais mokėdami karo išlaidas, arba, atsitikus progai, suteikdami lenkams pagalbą. Taip antai, 1465 m. žemaičiai ties Palanga sumušė stiprų kardininkų raitelių pulką, einantį kryžiuočiams į talką.

Pasibaigus karui, Lenkai gavo visą pamarį apie Danską ir visą Kulmiją; kryžiuočiams bepaliko tik rytų Prūsai su Karaliaučiumi. Lietuva tąja Torno sutartimi negavo nieko, nors galėjo, jei lenkai būtų tam pritarę, atsiimti bent Klaipėdą ir žemutinę Nemuno dalį.

Iš to kilo dar didesnė prieš lenkus neapykanta ir ginčai savitarpy: vieni šaukė, kad Lietuvai reikėję aktingiau dalyvauti kare, kiti buvo tos nuomonės, kad reikėję pasinaudoti sunkia lenkų padėtimi ir atsiimti Podolę ir Voluinę.

Santykiai su Maksva. Nors aiškaus karo tarp Lietuvos ir Maksvos, Kazimierui viešpataujant, nebuvo, neskaitant mažesnių užpuldinėjimų ir susirėmimų pasieniais, tačiau kaimynų santykiai buvo ne kokie. Lietuvos padėtis, per Kazimiero nerangumą, eina kaskart menkyn. Tuo tarpu veiklus ir sumanus didysis Maksvos kunigaikštis Ivonas III naudojasi kiekviena proga savo valstybės sienoms praplėsti, susidraugaudamas su Kazimiero priešais.

Apsiskelbęs augščiausiuoju visų Rusų valdovu, Ivonas pradėjo pamažu, bet patvariai glausti visus rusiškuosius kraštus po viena savo valdžia; pirmiausia tuos kraštus, kurie buvo tik tolimesnėje Lietuvos globoje, o paskui ir tų, kurie jau buvo su Lietuva organiškai surišti.

Pirmiausia Ivonas III užėmė ir prie Maksvos prijungė Tverės kunigaikštiją, esančią Lietuvos įtakoje. Paskui teko maskoliams didysis Naugardas, garsus savo turtais ir prekyba, buvęs Lietuvos globoje ir jai mokėjęs duoklę. Ivonas III tvirtai pasiryžo jį užgriebti. Veltui naugardiečiai su savo valdove našle Morta Boreckiene šaukėsi Kazimiero pagalbos; tasai per savo nerangumą nesiskubino su pagalba, ir Ivonas III užėmė Naugardą; trims šimtams įtakingesniųjų nukapodino galvas, pasisavino jų turtus, išplėšė iždą ir prisikrovęs 300 vežimų aukso bei sidabro, sugrįžo į Maksvą. Nuo to laiko Naugardo prekyba visai sunyko.

Kai 1480 metais Ivonas III atsipalaidojo nuo totorių jungo, jisai ėmė dar drąsiau elgtis ir jau nuo pačios Lietuvos atplėšė Velykius — Lukius ir rytinę dalį Sieversko, teisindamasis tuo, kad patys pasienio kunigaikščiai — Vorotinskiai, Odojevskiai ir kiti panorėję prisidėti prie Maksvos.

Kazimieras vis delto vengė aiškaus susirėmimo su Maksva, ne visai pasitikėdamas savo rusiškais kraštais

ir teisindamasis čia tuo, kad iždas tuščias, čia kad lenkai nenorėsią Lietuvai talkininkauti—bet daugiausia per savo nerangumą. Daugiau jam rupėjo, kad Vengrų bei Čekų karalystės tektų jo sūnums, ne kaip Lietuvos reikalai; tik retkarčiais ją aplankydavo ir atsitiktinai aprūpindavo; dažniausiai josios reikalus pavesdavo didžiūnų tarybai.

Veltui didžiūnai, savo tarpe nesutikdami, meldė Kazimierą duoti jiems vieną savo sūnų; Kazimieras iki gyvos galvos nenorėjo išleisti Lietuvos vairo iš savo rankų, imdamas ant savo pečių visos Lietuvos ir Lenkų valdymo naštą, ko nedrįso padaryti nė Jogaila.

Kazimiero viešpatavimas. Kazimieras pirmasis buvo vienkart ir didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir Lenkų karaliumi. Lietuvą valdė 52-jus metus, Lenku karaliumi išbuvo 45 metus. Lietuvai jo ilgas viešpatavimas davė, tiesą, taikų ir ramų gyvenimą, bet buvo ir pradžia josios žlugimo bei sienų siaurėjimo.

Didžiūnai, jam perjaunam pradėjus viešpatauti, įgauna vis didesnę reikšmę ir valdžią, daugiau prisisavina teisių, bet tomis teisėmis ne tevynės labui pasinaudoja*). Kariuomenės skaičius mažėja, nors taupumu Kazimieras nepasižymėjo, ir iždas dažniausiai būdavo apytuštis. Tiesa, ima kilti mokslas, prekyba, amatai ir daugėti gyventojų. Šviesuomenė pradeda plačiau vartoti lotynų kalbą.

Tačiau Kazimiero vardas net tolimosiose šalyse buvo garsus, nes vis delto suvienyta Lietuvos ir Lenkų valstybė vienose rankose buvo labai žymi galybė. Papa jam rašė, ragindamas stoti prieš turkus ir išvaduoti nuo jų Europą. Steponas, Valakų ir Moldavų valdo-

---

*) Kazimieras 1468 m. Piotrkovo seime žymiai padidino bajorų privilegijas, o susiaurino miestelėnų ir valstiečių teises. Nuo to laiko pradeda įsigalėti baudžiava.

vas, kelius kartus meldė jo pagalbos prieš turkus. Net iš tolimųjų Persų žemės buvo atvykęs nuo šako Užango pasiuntinys Izokas iš Trebizondo, žadėdamas talką prieš turkus.

Bet Kazimieras nemokėjo naudotis savo galybe ir pasitaikusi proga, — daugiau rūpinosi savo sūnų vainikais: vyriausįjį savo sūnų Vladislovą pasodino ant Čekų sosto. Paskui norėdamas antrajam sūnui šv. Kazimierui išrūpinti Vengrų sostą, be reikalo įsipainiojo į ilgą karą su Motiejumi Unijodu, kurį viena Vengrų dalis buvo išsirinkusi karaliumi.

Aleksandras, 1492—1506

Skubiai atvykęs iš tėvo laidotuvių su Lietuvos senatoriais į Vilnių, Aleksandras buvo Lietuvos didžiūnų, nelaukiant lenkų pritarimo, paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu. Lenkai, supykę už tai, buvo jau berenką savo karaliumi ne jo brolį Joną Albrektą, tik Mozūrų kunigaikštį Jonušį iš Piastų giminės. Tik ačiu savo motinos Elzbietos apsukrumui, Jonas Albrektas buvo galų gale išrinktas karaliumi Piotrkovo seime. Ir Lietuvos ir Lenkų diduomenė, nepaisydamos a. a. Kazimiero paskyrimo, pačios jau savinasi teisę rinkti valdovus.

Liepos 30 dieną Aleksandras buvo Vilniaus katedroje apvainikuotas. Apsisiautęs karališku apsiaustu, ant galvos perlais ir brangiais akmenimis išsagstyta Gedimino kepure arba mitra, Aleksandras, lydimas didikų, įėjo per didžiąsias bažnyčios duris ir prisiartino prie sosto pas didįjį altorių. Čia didikai jį savo rankomis užkėlė ant sosto; vyskupas atlaikė iškilmingai mišias.

Paskui didysis Lietuvos marčelga Jonas Liutavoras Kreptavičius padavė Aleksandrui kalaviją ir karaliaus

lazdą—drausmės bei malonės ženklus,—pratardamas, kad valdytų tėvynę ne svetimais, bet lietuviškais papročiais, kaip Vytautas Didysis. Užbaigė savo kalbą žodžiais: „Jei seksi to didžio pranokėjo pavyzdžiu, tai ta kunigaikštystė atstos tau visas kitas karalystes ir būsi lygus bet kuriam karaliui. Jei Vytauto neseksi, būsi ir mūsų ir savo pražūties priežastimi“.

Kaip parodė paskui nelaimingas jo viešpatavimas, Aleksandras nepasekė Vytauto pavyzdžiu: neturėjo tam nei gabumo, nei tvirto būdo, nei valios, neturėjo nei tiek darbštumo, kiek jo tėvas.

Kaip Kazimieras, taip ir jojo sūnus Aleksandras, apimdamas Lietuvos valdžią, turėjo raštu pripažint bajorijos teises, kurias dargi žymiai padidino. Be didikų ir seimo pritarimo didysis kunigaikštis negalėdavo pradėti nieko svarbesnio—nei mokesčių dėti, nei žemių ar žymesnių vietų skirstyti. Ūkininkai palieka pririšti prie žemės ir pradeda vaikščioti po dvi dieni per savaitę dvarams dirbti

Nieku patsai nenusimanydamas valsybės tvarkyme, visa ko bijodamas, Aleksandras duoda didžią galią didžiūnų tarybai, į kurią su Glinskiu daugiausia patenka gudai. pravoslavai; jie už Aleksandro, ypač jam vedus Maksvos kunigaikštaitę Eleną, nustumia lietuvių katalikų įtaką.

Iš rytų Maksva kas kartą skverbias giliau į Lietuvą, užimdama jos pasienius; Podolę ir Voluinę naikina totoriai, pasiekdami kartais net Minską ir Naujapilį; kryžiuočiai irgi pradeda pakelti galvą, o Aleksandras be jokio reikalo įsipainioja su broliu Jonu Albrektu į nelaimingą ir beprasmį karą su Valakais, kur žuvo daug žmonių; mirus gi Jonui Albrektui, daugiau rūpinasi Lenkų karūna, ne kaip Lietuvos apgynimu nuo josios priešų. Toks tai bendras vaizdas Aleksandro viešpatavimo.

Santykiai su Maksva. Nesutikimai su Maksva del Sieversko pasienio sričių prasidėjo jau už Kazimiero. Bet Vosyliaus Ivonas vis dar tuomet vengė aiškių nesusipratimų, pribijodamas atviro karo. Dabar gi, supratęs silpną Aleksandro būdą, ėmė graibyti kaskart daugiau Lietuvos pasienių. Aleksandras ne kardo griebėsi gintis, bet siuntinėjo kartkartėmis pasiuntinius, tuščia reikalaudamas grąžinti užgriebtąsias sritis.

Galop sumanė Aleksandras susigiminiauti su Ivonu, vesdamas jo dukterį Eleną ir vienkart išsižadėdamas jau Ivono užimtų kraštų, su sąlyga kad tasai pasižadėtų Lietuvos daugiau nebeskriausti.

Bet ši taika su Ivonu III nebuvo ilga; tasai vėl ėmė ieškoti visokių priekabių: čia Aleksandras varžąs Eleną stačiatikių tikėjime, čia spaudžiąs gudų tikybą, čia patys Sieversko kunigaikščiai norį pasiduoti Maksvos globai. Galop užėmė Brianską, Černigovą, Rilską ir Naugardą Sieverišką.

Veltui Aleksandro pasiuntinys Strumila reikalavo teisybės,—Ivonas savo bajorų taryboje, vadinamoje dūmoje, aiškiai pasisakė, priimsiąs visus, kas prie jo glausis, ir niekas negalįs jam to prikišti ar drausti. Negana to, nieko nelaukdamas su stipria kariuomene patsai užpuolė Lietuvą.

Aleksandras noroms nenoroms buvo priverstas griebtis ginklo ir, surinkęs vos 14.000 kariuomenės, pasiuntė prieš Ivoną savo vadą Kastantiną Ostrogo kunigaikštį. Tasai mušėsi kaip liūtas ties Vedrošos upe, arti Dorogobužo, bet prieš keletą kartų didesnę maskolių kariuomenę neatsiturėjo; patsai pateko į nelaisvę (1500 m.). Kalbinamas tarnauti Maksvos kunigaikščiui nesutiko ir buvo grandinėmis apkaltas.

Aleksandras buvo patsai beišeinąs su antra kariuomene prieš maskolius, bet sužinojęs apie nelaimingą

mūšį, sugrįžo į Polocką, o maskoliai užėmė bemaž visą Sieversko kraštą. Ivono pakurstytas Krymo kanas užpuolė iš pietų ir baisiausia sunaikino Voluinę, pasiekęs Vladimyrą ir Brastą.

Maskoliai su didžia kariuomene apgulė Smolenską, bet Mykalojui Hlebavičiui su didžiausiu atsidavimu jį ginant, paimti jo negalėjo.

Lenkai tame Lietuvos kare su Ivonu nedalyvavo; tik Jonas Albrektas buvo nuo savęs pasiuntęs į Maksvą pasiuntinį, užtardamas brolį; tačiau viskas žodžiais ir pasibaigė.

Tame kare su Maksva lietuvių talkininkais netikėtai randasi Kipčako kanas Šig-Akmetas, kursai su žymia totorių kariuomene persikėlęs per Volgą ir Doną, puolė maskolius, šeimininkavusius Sieversko krašte. Iš kitos pusės Livonijos Magistras Pletenbergas irgi stojo prieš maskolius su stipria raitarija ir keletą kartų juos supliekė.

Bet miršta tame tarpe netikėtai Lenkų karalius Jonas Albrektas, ir Aleksandras, viską metęs į šalį, vien tesirūpina, kad Lenkų sostas atitektų jam, o ne jo broliui Vladislavui ar Zigmuntui.

Veltui Šig-Akmetas, Krymo kano Mengli-Giriejaus užpultas, šaukias Aleksandro pagalbos,—tasai pasitenkina, savo talkininkams vien patarimus ir paraginamus raštus besiuntinėjęs, o kai pergalėtas Šig-Akmetas bėgo į Lietuvą, tai čia buvo paimtas kaip belaisvis ir apgyvendintas Kaune, kur ir mirė.

Likęs Lenkų karaliumi (1502 m.), Aleksandras dabar galėjo išvesti ir lenkus prieš maskolius į kovą. Tačiau ir lenkai neturėjo noro talkininkauti Lietuvai, ir patsai Aleksandras bevelijo derėtis su Ivonu III, išleidęs pasiuntinius į Maksvą. Galų gale 1503 m. vargais negalais buvo padaryta šešeriems matams taika, kuria visas Sieversko kraštas atiduota Maksvai su

Putivlio, Dorogobužo, Toporco, Cernigovo, Briansko Starodubo, Naugardo Sieversko ir kitais miestais, t. y. bemaž visa Uždnieprė.

Ivonas III sau reikalavo net Smolensko ir Kijevo; bet kadangi jųdviejų nebuvo paėmęs, tai Aleksandras nesutiko jų atiduoti Maksvai.

Tikėjimo dalykai. Ivonui kovoti su Aleksandru daug padėjo Elenos tarnai—kunigaikštis Ramadanauskas ir podjačis Šostakas, pristatyti prie jos neva sergėti, kad ji nepriimtų katalikų tikėjimo.

Pati Elena, nors išlikusi pravoslavų tikėjime, pamilo Lietuvą, buvo ištikima Aleksandro žmona ir gynė savo vyrą ir jo reikalus raštais, siuntinėtais į Maksvą. Bet prie josios pristatyti tarnai buvo tiesiog Ivono šnipais, pranešdami jam apie visą, kas Lietuvoj atsitikdavo. O kai Ivonui reikdavo priekabės karui pradėti, jie siųsdavo melagingų žinių apie persekiojimą provoslavų tikybos ir Elenos vertimą į katalikus.

Jogaila ir Vytautas Didysis, kaip uolūs nauji katakai buvo suteikę raštais didesnes teises katalikams negu provoslavams Lietuvoje. Tačiau jau Vladislovas Varniškis Lenkuose, o jo įpėdinis Kazimieras 1443 m. ir Lietuvoje sulygino katalikų ir pravoslavų didikų teises.

Valdant Kazimierui, provoslavų skaičius Lietuvoj buvo žymiai didesnis negu katalikų. Vyskupijų jie turėjo 12—15 su Kijevo metropolitu. Nors Kijevo metropolijos unija su Roma nevisai įvyko, kaip norėjo Vytautas Did., bet santykiai buvo gana draugiški, ypač su papa Sikstu IV; Kijevo metropolito santykiai su Roma buvo daug artimesni, ne kaip su Maksvos metropolitu, nes Maksva su Kijevu varžėsi del pirmenybės.

Aleksandras ne tiktai pravoslavų tikybos nepersekiojo ir savo žmonos tikėjimo nevaržė, bet dar dau-

giau jiems pataikavo, negu katalikams, ypač kai marčelga Mykolas Glinskis pravoslavas bemaž visiškai buvo paėmęs Aleksandrą į savo rankas, turėdamas begalinį jojo pasitikėjimą.

Ivonas III, sumanęs atplėšti nuo Lietuvos visus stačiatikius gudus, skleidė plačiai gandus, kad pravoslavija Lietuvoj esanti persekiojama, kad jai gręsiąs pavojus nuo Rymo papos ir kad patsai Kijevo metropolitas esąs įtariamo tikėjimo.

Pasigarsinęs pravoslavų tikėjimo gynėju ir visų rusų valdovu, Ivonas III su tais obalsiais ir karus kariavo prieš Aleksandrą. Ypač gavo progos Ivonas skleisti savo paskaloms, kai Vilniaus vysk. Taboras apgyvendino Lietuvoj bernadinus, ir tie turėjo nemažą pasisekimą rusų-gudų tarpe.

Totorių užpuldinėjimai. Krymo totoriai, talkininkaudami Maksvai, pradeda juo toliau, juo drąsiau ir plačiau siaubti Lietuvą, nerasdami čia tikro pasipriešinimo. Kai kada jie pasiekia ne tik Slucką ir Minską, —patsai Vilnius pradeda bijoti jųjų užpuolimų.

Aleksandras buvo įsakęs medinių sienų vietoj apvesti Vilnių mūro sienomis. Tačiau kadangi del Aleksandro nerangumo, jojo įsakymuose nebuvo griežtumo, tai tas darbas kas metai atideliota, iki galutinai tuo dalyku pasirūpino veiklus Vilniaus vysk. Taboras, kursai savo energija privertė vilniečius išmūryti ir sustiprinti miesto sienas, o vartų arba bromų skaičių sumažinti iki penkių ir juose laikyti nuolatinę sargybą (1506 m.).

Pasibaigus karui su Maksva, Aleksandras galėjo sudrausti Krymo totorius, bet nei pats neturėjo tiek energijos, nei diduomenė tuo labai nesirūpino, vien tik kerštus ir vaidus bekeldama savo tarpe.

Daugiausia sukėlė vaidų Glinskis, kursai Aleksandro pasitikėjimą išnaudodamas savo tikslams ir savo priešams keršydavo be atodairos. Jo paklausęs Aleksandras be jokios kaltės Krištupui Iliničiui atėmė Lydą, o Manvydui marčelgystę.

Sukilo prieš Glinskį Hlebavičius, Zabžezinkis, Kiška, Mykol. Radvila ir Goštautas. Glinskis buvo sumanęs ir juos pašalikti iš kelio; kaip spėjama, net svajojo, sergančiam bevaikiui Aleksandrui mirus, palikti didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu. Vos Jonui Laskiui kancleriui ir vyskupui Taborui pasisekė bent kiek atidaryti Aleksandrui akis ir padėtį nušviesti.

Totoriai, pasinaudodami tąja namine Lietuvos ne tvarka, jąją užpuldinėjo ir naikino, nėkieno nedraudžiami. Tuo metu plačiai pagarsėjo Slucko kunigaik· tienė našlė Nastazija Alelkienė, kuri du kartu apsigynė nuo totorių, surinkusi apylinkės gyventojus ir drąsiai stojusi į kovą su užpuolikais.

Bet skaudžiausį smūgį totoriai gavo prieš pat Aleksandro mirtį. Didžios Krymo totorių minios užpuolė Lietuvą ir siaubdamos ėjo vis gilyn. Aleksandras, įtartino gydytojo, Glinskio pristatyto, slaugomas pavojingai sirgo. Buvo bajorams įsakyta greičiausia ginkluotis ir rinktis. Tačiau įsakymo maža kas teklausė ir rinkosi labai tingiai. Susirinkusi maža kareivių saujelė atsisakė eiti prieš totorius be didžiojo kunigaikščio. Turėjo sergantį Aleksandrą kartu su žmona vežti į Lydą, ant kurios tiesiog plūste plūdo totorių gaujos.

Vos didysis kunigaikštis atvyko į Lydą, ateina žinia, kad totoriai nebetoli. Kilo dar didesnis sumišimas ir išgąstis. Bemaž mirstantį Aleksandrą gabena atgalios į Vilnių, o kariuomenė pavedama St. Kiškai ir Glinskiui. Kiška irgi staiga susirgo. Tik vienas Glinskis nenusiminė ir, turėdamas vos 12.000 kareivių, išėjo drą-

siai prieš keletą kartų gausingesnius totorius, kuriuos ties Klecku baisiausiai sugrūdo, paleidęs apie 40.000 vienų belaisvių, totorių paimtų.

Kai toji žinia pasiekė Vilnių, mirštąs Aleksandras jau gulėjo be žado.

Aleksandro viešpatavimas buvo neilgas ir labai nelaimingas Lietuvai. Ji nustojo didžių žemės plotų, totorių nuolatos siaubiama; viduje įsivyravo netvarka ir vaidai didikų tarpe. Turėdama neramų kaimyną Ivoną III, Lietuva savo kovose su juo ir su totoriais neturėjo bemaž jokios pagalbos iš lenkų.

Pats Aleksandras buvo silpno ir proto ir būdo, nerangus ir tingus, o vienkart užsispyrėlis ir linkęs prie rūstybės. Valstybės turtą gerokai išaikvojo neprotingu dosnumu visai neužsitarnavusiems žmonėms. Žydams iš pradžių buvo gana palankus; bet paskui ėmė jų neapkęsti ir net buvo pasiryžęs juos visai iš Lietuvos išvaryti, kai žmonės pašnekėjo, kad žydė, gydydama Eleną, savo vaistais padariusi ją nevaisinga.

Aleksandrui viešpataujant, nieko svarbesnio nebuvo daroma—nei kariuomenės šaukiama, nei mokesčių dedama—be seimo sutikimo. Iš pradžių tai buvo daroma del atsargumo; o nuo Radomio seimo 1505 m. virto teise ir prievole, varžančia didįjį kunigaištį ir siaurinančia jo valdžią.

Mirė Aleksandras vos 46-tų metų amžiaus ir palaidotas Vilniuje, šalip savo brolio šv. Kazimiero. Lietuvos didžiūnai bijojo jo lydėti į Krokuvą, kad Glinskis, nuo Lydos sugrįžęs pergalėtoju, jiems nėsant Vilniuje, nepasiskelbtų didžiuoju kunigaikškiu.

Greit palaidoję Aleksandrą Vilniuje ir nelaukdami lenkų sutikimo, Lietuvos didikai paskelbė didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu Aleksandro brolį Zigmuntą ir kvietė kuogreičiausiai avykti iš Silezijos, kurią tuomet jisai valdė.

Bemaž visas Zigmunto II viešpavimas—tai karas su Maksva. Jau už Aleksandro maskoliai, atplėšę nuo Lietuvos didžius plotus, tuo nesitenkino. Zigmuntui įsiviešpatavus, trejetą kartų užpuola maskoliai Lietuvą, norėdami nuo jos atimti visus rusų ir gudų kraštus, Zigmuntas ginasi, tačiau be gyvesnės energijos, nerasdamas pritarimo bajorų ir didikų tarpe. O kas vien tik ginasi, galop turi pralaimėti.

Glinskio maištas. Pasibaigus šešerių metų paliauboms, dar Aleksandro padarytoms, Vosylius III, didysis Maksvos kunig., pradėjo vėliai karą su Lietuva. Bet Lietuvos padėtis tuo buvo dabar geresnė, kad valdžią laikė rūpestingas ir sumanus valdovas, kursai ir su valstybės iždu elgėsi taupiau negu Aleksandras. Bet Maksva rado sau talkininką pačioje Lietuvoje; tatai buvo Glinskis ir jojo šalininkai.

Mykolas Glinskis, totorių kilimo, buvo vyras apsukrus, sumanus, iškalbingas, plačiai apsišvietąs, jaunystėje aplankęs bemaž visą vakarų Europą. Aleksandras ir jo žmona Elena juo visiškai pasitikėjo ir savo malonėmis apdovanojo. Bet jisai per savo išdidumą įsigijo nemaža ir priešų, kurie net teismo reikalavo kad Glinskio nedorybės aikštėn iškeltų.

Zigmuntas Glinskiui nepasitikėjo, tačiau žinodamas, kad tasai turi nemaža šalininkų, lig laiko tylėjo; tik jau Glinskis į jo malonę įsipirkti nebegalėjo. Galop matydamas, kad jo rolė Lietuvoje baigta, surinkęs savo raitarijos apie 700, nakčia užklupo savo didžiausį priešą Joną Zabžezinskį, Lietuvos marčelgą, nužudė jį ir jo žmoną ir su savo šalininkais persidavė maskoliams, tuomet jau kariavusiems prieš Lietuvą.

Vosylius III, užėmęs ir sunaikinęs likusiąją Lietuvoj Sieversko dalį, atėjo iki pat Žitomieriaus ir Slucko.

Glinskis su kita maskolių kariuomene ir su savo šalininkais buvo net Minską apstojęs. Tačiau išėjus į karo lauką pačiam Zigmuntui, maskoliai buvo priversti trauktis atgal, o ties Orša gausinga jų kariuomenė liko visai išblaškyta.

Zigmunto karvedžiai Stanislovas Kiška ir pabėgęs iš Maksvos kalėjimo Kastantinas Ostrogiškis, gerokai apnaikinę priešo kraštus, grįžo laimingai į Smolenską. Galop tarp Vosyliaus ir Zigmunto buvo padaryta 1509 m. taika: abi pusi sugrąžino paimtuosius belaisvius, o Vosylius išsižadėjo tų kraštų, kuriuos Glinskio pagalba buvo užgriebęs po Aleksandro mirties.

Patsai Glinskis pasiliko Maksvoje; likę Lietuvoje jo dvarai ir turtai buvo atiduoti valstybės iždui. Pasilikę Lietuvoje jo šalininkai buvo teisti, bet lengvai nubausti, o kai kurie išteisinti.

Antrasis karas su Maksva. Taika su Maksva nebuvo pastovi: Vosylius nenorėjo išsižadėti gudiškosios Lietuvos dalies, o Glinskio kurstymai paskubino taikos sulaužymą. Po penkerių metų, kuriuos Vosylius III sąmoningai sunaudojo prisirengimui, vėl prasidėjo karas, kursai tęsėsi ištisus aštuonerius metus.

Zigmuntas nebuvo užtenkamai prisirengęs, nerado ir savo didikų paspirties: kariuomenė rinkosi nenoromis, nenoromis ir nereguliariai buvo mokomi ir mokesčiai karo išlaidoms padengti.

Vosylius su didele kariuomene pirmiausia apstojo Smolenską, Glinskio patartas, kad tai svarbiausis rytų Lietuvos miestas ir visų gudų raktas. Jurgis Solohubas ilgai gynė miestą, teturėdamas vos 8 patrankas. Bet kai gausingos Glinskio patrankos gerokai apgriovė sienas ir kai pačiame mieste atsirado papirktų Glinskio šalininkų, Solohubas noroms nenoroms buvo priverstas maskoliams atidaryti pilies vartus (1514 m.).

Kai kurie Smolensko gyventojai buvo pakarti, daugelis išvaryta į Rusų gilumą. Nuo to laiko Smolensko prekyba, kitą kartą plati, bemaž visai žlugo, kaip kitados ir Didžiojo Naugardo.

Vosylius buvo žadėjęs Smolenską pavesti Glinskiui valdyti, bet to neištesėjo. Tada nusivylęs Glinskis pasiryžo grįžti į Lietuvą ir permaldauti Zigmuntą. Tačiau Vosylius, patyręs apie tai, liepė jį apkalti ir išsiuntė į Maskolijos gilumą.

Mirus Vosyliui, Glinskis buvo vėl įgavęs Maksvoj įtakos, bet greit užsitraukė rūstybę valdytojos našlės Elenos, pateko į kalėjimą ir čia jam išlupo akis.

Paėmęs Smolenską, kurio Zigmuntas nepasiskubino gelbėti, Vosylius, iki šiolei vengdamas atviros kovos su lietuviais ir Lietuvai daugiau siaubimais kenkdamas, dabar padrąsintas ir sutraukęs iki 80.000 kariuomenės, išėjo drąsiai prieš lietuvių kariuomenę, kuri buvo tris kartus mažesnė; bet ją vedė prityręs kunigaikštis Kastantinas Ostrogiškis.

Priešai susitiko vėl ties Orša (1514 m.). Nors maskoliams talkininkavo totorių kanas Čeladinas, bet gi jie visi buvo baisiausiai sumušti.

Toji pergalė, nors labai didi ir garsi, vis delto neišvadavo Smolensko. Zigmuntas nemokėjo ja pasinaudoti, ir karas užsitęsė, nors didžių susirėmimų daugiau nebebuvo. Maskoliai stengėsi Lietuvai įkyrėti savo siaubimais, reikale pasislėpdami pilyse. Zigmuntas vien tik gynėsi, neįtempdamas jėgų.

Lietuviams kai kada talkininkaudavo Krymo kanas Makmet-Giriejus, kuriam už tai kasmet būdavo mokama po 15.000 raudonųjų. Bet tie patys totoriai kai kada užpuldavo Podolę, Voluinę, net Kijevą pasiekdami. Ypač įkyrėjo lietuviams Makmeto tėvas, Mengli-Giriejus.

Galų gale ilgas karas įgriso ir maskoliams ir lietuviams. 1522 metais buvo padaryta taika dešimčiai metų. Smolenskas, toji svarbiausia Lietuvos rytų tvirtovė, neatvaduotas galutinai teko Maksvai su artimiausiomis apylinkėmis; kitos sienos pasiliko tos pačios, kaip buvo prieš karą.

Trečiasis karas su Maksva 1533 —1537. Vosylius III, besirengdamas į naują karą su Lietuva, prieš pat padarytos taikos galą, pasimirė. Paliko trejų metų sūnus Ivonas IV ir motina Elena. Jų globėjais ir patarėjais buvo paskirti iš ištremimo sugrąžintasai Glinskis ir Telepniovas Obolenskis. Glinskis greit buvo nužudytas; beliko tikru valdytoju Obolenskis.

Pasibaigus taikos metams, Zigmuntas manė galėsiąs išnaudoti Maksvos suirutę ir pareikalavo Smolensko ir kitų Maksvos paglemžtų Lietuvos kraštų. Maskoliai su tuo nesutiko, ir Telepniovas, surengęs didžią arti 150.000 kariuomenę, patsai ją išvedė į karą. Lietuviai visai nebuvo prisirengę ir to nesitikėjo; maskoliai, nerasdami niekur tikro pasipriešinimo, baisiai sunaikino Lietuvą; pasiekę net Molodečną. Patsai Vilnius buvo pavojuje; tik pavasario atlydys ir neišbrendami keliai privertė maskolius skubintis namo.

Antraisiais karo metais lietuviams, bent kiek prisirengus, sekėsi geriau: atsiėmė Homelį, o Jurgis Radvila su 40.000 kariuomenės prie Starodubo baisiausiai sumušė patį Obolenskį ir jo gausią kariuomenę: buvo paimta 72 patrankos ir tiek belaisvių, kiek pačios lietuvių kariuomenės buvo iš viso.

Po tos pergalės viena lietuvių kariuomenės dalis nuėjo ant Smolensko, užimdama pakeliui išgriautas tvirtoves ir sudegintus miestas, kita dalis su vadu Nemyra pasuko ant Černigovo. Smolensko atsiimti

nepasisekė; atstatyti sugriautų tvirtovių ir sergėti atimtųjų miestų irgi nebuvo kuo.

Zigmunto įsakymas visiems ginkluotis, duodant kas aštuonioms duboms vieną raitą kareivį, irgi buvo šaltai vykdomas ir nedaug tedavė kariuomenės. Tada Zigmuntas sumanė pastatyti prieš maskolius samdytinę kariuomenę ir uždėjo karo išlaidoms mokesčius, kurių susirinko apie 130 tūkstančių kapų lietuviškų skatikų arba grašių. Už aviną tuo metu mokėta 6 skatikai, už žąsį vienas skatikas.

Vakarų Europoje samdytinė kariuomenė buvo tuomet įprastas dalykas; ji versdavosi karu kaip amatu ir buvo laikoma geriausia. Tačiau Zigmuntas už surinktus Lietuvoj mokesčius nedaug tegalėjo jos pasisamdyti.

Vienoje pusėje mirus Elenai ir Obolenskiui, antroje Zigmuntui Seniui ieškant vien ramumo, buvo pradėta derėtis del taikos. Kadangi Maksva jokiu būdu nenorėjo sugrąžinti Lietuvai Smolensko, tai taika buvo padaryta tik penkeriems metams. Lietuva atsiėmė vien tik Homelį.

Po penkerių metų Lietuvai buvo labai palankios apystovos karui pradėti del netvarkos Maksvoje; bet nei Zigmuntas, nei Lietuvos bajorija karo nenorėjo, ir taika buvo prailginta dar septyneriems metams.

Lenkai tuose Lietuvos karuose su Maksva kaip ir nedalyvavo, norėdami, kad lietuviai, sunkių aplinkybių priversti, patys ieškotų artimesnio sąryšio su jais, tuo būdu versdami Lietuvą prie unijos.

Krymo totoriai ir Zaporogo (Užuslenkstės) kazokai. Totoriai už gyvo Algirdo ir Vytauto Didžiojo buvę lietuvių drausmėje, už Kazimiero Kryme įsisteigę sau atskirą vienetą, pradeda ilgainiui užpuldinėti ir naikinti Voluinę, Podolę ir Padniepres, paversdami jas bemaž

tyrais. Lietuviai ir Lenkai del tų šalių besiginčydami, nei vieni, nei kiti nesirūpino energingai jų ginti.

Nusiaubtose ir sunaikintose Padnieprėse, ypač žemiau Dniepro slenksčių, pradeda spiestis iš visų kraštų pabėgėliai, nusikaltėliai, o daugiausia Rusų baudžiaunikai. Jų branduoliu buvę Kaukazo kosogai-čerkesai, religijos stačiatikiai, nors nemaža buvo joje muamediškosios priemaišos.

Tasai visokių tautų mišinys, ilgainiui pasivadinęs kazokais, amžinai kovojo su Krymo totoriais, bent kiek uždengdamas ir apgindamas pietų Lietuvą. Tos kovos jau prasideda nuo Kazimiero laikų. Tačiau maža teprisklausydami Lietuvos ir neturėdami savo tarpe geros tvarkos, kazokai kai kada kenkdavo ir pačiai Lietuvai, susidėdami net su josios priešais.

Kazokų sutvarkymu rūpinosi Zigmuntas Senis ir davė jiems Daškevičių (1514 m.) atamonu, pavesdamas jam Kanevą ir Čerkasus. Daškevičius bent kiek juos sutvarkė savo energijos dėka, apginklavo, padalijo pulkais, įvedė drausmę. Paskui kazokus dar tvirčiau suvaldė Steponas Batoris, Lietuvos ir Lenkų karalius.

Tačiau vieni kazokai neišgalėjo užtenkamai ginti Lietuvos nuo totorių. O kadangi Zigmuntas ne visados laiku suspėdavo užpuolusius totorius atremti, tai 1527 m. kunigaikščiai Sanguška, Jurgis Radvila, Čartoriskis, Višneveckiai ir Daškevičius susitarė laikyti pastovų kareivių skaičių pietuose, eiti sargybai nuo totorių pusės. Tos sargybos viršininku buvo išrinktas Ostrogo kunigaikštis Kastantinas, kursai ne vieną kartą smarkiai nubaudė užpuolikus.

Lietuvių Statuto įvedimas 1529 m. Vienas iš svarbiausiųjų įvykių, valdant Zigmuntui, buvo sutraukimas visų Lietuvoj išleistųjų įstatymų ir teisių į vienas knygas.

Iki Zigmanto įstatymai, kuriais tvarkėsi Lietuvos valstybė ir teismuose vadovavosi teisėjai, nebuvo sutvarkyti.

Senovėje lietuviai vadovavosi senais papročiais, kunigaikščių ir jų vietininkų žodžių duotais įsakymais, išmintingų vyrų ir kunigų patarimais. Vytautas su Jogaila duoda pirmuosius, kiek žinoma, raštu įstatymus, nustatydami daugiausia bajorų teises ir jųjų santykius su didžiuoju kunigaikščiu. Zigimuntas I, Kazimieras ir Aleksandras tas bajorų teises praplatino naujais raštu įstatymais, nustatydami aiškiau teismų tvarką ir bajorų santykius su kitais žemesniaisias luomais—miestelėnais ir valstiečiais.

Reikalui atsitikus, išeinant naujiems įstatymams ir pasikeičiant ilgainiui papročiams susidarė gyvenime daug painijos ir neaiškumo; prireikė visa tai sutvarkyti į vieną rinkinį, kas ir buvo padaryta, Zigmuntui Seniui paliepus, prižiūrint Martynui Goštautui, Lietuvos kancleriui.

Lietuvių Statutas tai civilinių ir baudžiamųjų įstatymų rinkinys. Pirmasis to Statuto leidinys buvo paskelbtas 1529 m. Vilniaus seime, nuo 1530 metų pradžios kaipo privalomas. Išleistas jis buvo iš pradžių slavių gudų kalba, kuri tuomet buvo vartojama raštuose; bet sudarė tą rinkinį daugiausia lietuvių papročiai; kai kurių dalykų net terminologija pasiliko lietuviška, pavyzd.: mezliava, svirnas, talka, raitininkai, dailidė, klėtis ir t. t.

Antrasis (1566 m.)*) ir trečiasis (1588 m.) leidiniai išėjo žymiai praplatinti ir rimtai sutvarkyti; juose matyti jau net Romos teisdavystės įtakos. Bausmės už prasikaltimus paskesnėse laidose nustatomos sunkesnės; dažnai minima net mirties bausmė, nors retai ji tebūdavo vykdoma.

---

*) Zigmuntui Augustui viešpataujant Augustinas Rotundas išvertė antrąjį leidinį į lotynų kalbą.

Tretysis Statutas, kaip teisių knygos, į lenkų kalbą išverstas, Lietuvai buvo taikinamas iki 1840 m., kai jį užvadavo Rusų įstatymai.

Galutinas kryžiuočių ordeno žlugimas. Kryžiuočių ordenas, Zigmuntui II viešpataujant, vos bekvepavo; tik rytinė jųjų dalis su Karaliaučiumi buvo beišlikusi laisva. Bet ir čia buvo plačiai įsivyravęs ištvirkimas ir iširimas. Vienuoliai raiteliai, senovės ordeno garbei palaikyti, rinkdavosi sau magistrais žymiausius Vokietijos kunigaikščius. Jų paskutinysis buvo Brandenburgo kunigaikštis Albertas Hohenzolernas, susigiminiavęs su Zigmuntu Seniu.

Iš pradžių Albertas, papirktas Maksvos sidabru, buvo bepradėjęs karą (1519) prieš savo dėdę Zigmuntą, talkininkaudamas maskoliams; bet pasisekimo neturėjo. Tuomet metęs su kitais vienuoliais raiteliais vienuolio rūbus ir priėmęs Liuterio mokslą, jau kaip pasaulinis valdovas, pasidavė Zigmunto II globai. Jo viešpatija, kaip autonomiška dalis buvo įterpta į Lietuvos-Lenkų viešpatiją.

Taip pabaigė gyvatą kryžiuočių ordenas, kariavęs neva už tikėjimą ir per 300 metų išžudęs milijonus lietuvių, kursai pats galop išsižadėjo katalikų tikėjimo ir pateko į lietuvių lenkų rankas. Kardininkai bent kiek ilgiau dar laikėsi gerindamiesi Lietuvai. Bet už Zigmunto Augusto ir jie pasidavė lietuviams.

Zigmunto II viešpatavimas. Zigmuntas valdė Lietuvą 41 metus; mirė, turėdamas 81 metus amžiaus. Buvo tai visų Jogailaičių išmintingiausis, tačiau, kaip jie visi, sunkaus ir nerangaus būdo. Rūpinosi pavaldinių gerove, buvo geros širdies; nors linkęs į rūstybę, bet mokėjo susivaldyti. Kiek galėdamas, vengė karo, todel perdaugel nusileisdavo maskoliams, kurie, jam valdant,

galutinai užima svarbiausį tuomet Lietuvos punktą — Smolenską. Maskoliai jau tiek įsigali ir savimi pasitiki, jog laiko sau pažeminimu, kur kitur ne Maksvoje derėtis del taikos.

Valstybes ūkį vedė Zigmuntas gana taupiai, bet nuolatinis karas su Maksva, paskui be jokio reikalo susirėmimas su Valakais-Moldavais nemaža apaikvojo valstybės iždą. O kai jau apysenis Zigmuntas vedė antrąją žmoną, Medijolano kunigaikštytę, Boną Sporčiją, garsią savo puikybe, intrigomis ir gobšumu, tai valstybės iždas dar daugiau nukentėjo.

Sako, kad Bona, mirus Zigmuntui, kai važiavus 1556 m. iš Lenkų į Italiją, tai penki šimtai arklių vežę josios turtą ir pinigus. Galėjo tai būti, kaip spėja istorikas Narbutas, apie 200 milijonų lenkiškųjų auksinių!

Viešpataujant Zigmuntui Seniui, Lietuvoje įvyksta didžių atmainų: vyrai pradeda kirpti plaukus trumpai. dėvėti ilgus apdarus. Bajorai be kalavijo viešai nesirodo, nors drąsumu kovose su priešu nepasižymi. Išlepę ir atpratę nuo karo, maža tesirūpina savo krašto sienų gynimu ir ne labai teklauso Zigmunto raginimo, kai reikia stoti prieš Maksvą ar totorius.

Lietuvių bajorų tarpe pradeda platintis apšvietimas ir noras mokslo. Kai kurie didžiūnai siunčia mokytis savo vaikus į vakarų Europą, kur jie užsikrečia Liuterio ir Kalvino klaidomis.

Vienkart Lietuvos didikai, priversti bendrauti su lenkais seimuose ir kur kitur*), ir savo tarpe ima mažiau bevartoti lietuviškąją kalbą, o didikų pavyzdį paseka ir mažesnieji bajorai bei miestelėnai. Pusė Vilniaus

---

*) Nemaža Lietuvos didikų jaunuomenės sutraukia ir ją lenkina Krokuvos universitetas, nuo 1400 m. virtęs tikru universitetu. Tiktai paskui 1544 m. įsteigtas Karalaučiaus universitetas Lietuvos jaunuomenės dalį atitraukė.

gyventojų jau šneka lenkiškai, o šv. Jono bažnyčioje pamokslai sakomi lietuviškai ir lenkiškai.

Didžiunai, kaskartą daugiau pavergdami valstiečius ir iš jų darbo suimdami visą pelną į savo rankas, pradeda be galo puoštis: aukso sagtys, auskarai ir diemantai puošia moteris. Kai teutonų ciecorius Maksimilijonas 1515 m. pakvietė Zigmuntą į Presburgą apsilankyti, tasai nuvyko su didžiu didikų būriu; jų balnai ir apdaras žibėjo auksu ir perlais.

Mikalojus Radvila ir Stanislovaas Goštautas, neskaitant kitų rūmininkų, laikė prie savęs vienų muzikantų po 100 žmonių.

Zigmuntas III Augustas, 1544—1572.

Zigmuntui Seniui buvo jau 53 metai amžiaus, kaį jam gimė pirmasis ir vienintelis teisėtas sūnus, Zigmuntas Augustas. Dukterų turėjo tris: Kotryną, Oną ir Zopiją. Kotryna ištekėjo už Jono Vazos, kurios sūnus — Zigmuntas IV, Ona buvo žmona Stepono Batorio.

Zigmuntas Augustas amžiaus, vos 9 metų sulaukęs, buvo apvainikuotas Vilniaus katedroje didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, o ateinančiais 1530 metais ir Lenkų karaliumi Krokuvoje paskelbtas. Tačiau faktinai Lietuvą gavo valdyti prie gyvos tėvo galvos tik 1544 metais, kai Zigmuntas Senis slėgiamas senatvės, sau bepaliko tik Lenkų sostą.

Augusto motina karalienė Bona, ir pati sugedusio būdo ir parinkusi mokytų, bet netikusio būdu italų auklėtojų-mokytojų, nesugebėjo tinkamai išauginti ir išlavinti savo sūnaus. Neįgijo jisai nei didžio mokslo, nei savo silpno ir lengvo būdo neišlavino; mėgo linksmybes, juokavimus, žarstė be reikalo pinigus, tikėjime netvirtas lengva širdimi žiūrėjo į juo tolyn, juo labyn įsivyraujantį Lietuvoje Kalvino mokslą.

Bet iš prigimimo Augustas buvo geros širdies, mylėjo Lietuvą, ypač Vilnių, kurį dažnai lankė, jau būdamas Lenkų karaliumi, ir kaip įmanydamas, puošė.

Karų neapkentė, kaip ir tėvas, ir bevelijo derybomis nuo jų gintis. Per tat Lietuva, viešpataujant Z. Augustui, ne tik neatsiima pirma prarastų savo kraštų, bet dar nustoja naujų, kaip antai Polocko, nežiūrint to, kad karo reikalams dažnai užkraunama mokesčių ir įvedama pastovi pėstininkų kariuomenė (kwarciane wojsko) iš miestelėnų bei valstiečių su karininkais iš bajorų (Vilniaus seimas 1550 m.), kuriai išlaikyti paskirta mokėti po 5 grašius nuo žagrės arba poros jaučių.

Augustas buvo vedęs tris kartus. Pirmoji žmona buvo Austrijos karaliaus Ferdinando duktė Elzbieta Habsburgaitė, dora ir graži, tik 16 metų mergaitė (1543 m.), bet ji Augustui greit atsibodo. Persikėlęs su ja gyventi į Vilnių, čia įsitaisė puikiausį dvarą, kuris išlaikyti atsiėjo du kartu tiek, kiek jojo tėvo dvaras. Arklidėse laikė 400 arklių; prie vienos karalienės pristatė 114 tarnų.

Tam visam ne tik kad neužteko metinės sumos, iš valstybės iždo tėvo paskirtos, bet ir visas žmonos kraitis, 100 tūkstančių auksinių, buvo išaikvota per dvejus metus. Prie dvaro daugiausia rūmininkų buvo lenkai, kalba irgi lenkiška.

Po dviejų metų Elzbieta mirė, o Zigmuntas Augustas, susipažinęs su greta jo rūmų gyvenančia jauna ir gražia našle Barbora Goštautiene Radvilaite, be tėvų žinios ją slapta vedė, ilgai nenašlaudamas. Tėvui greit mirus, savo moterystę paskelbė viešai.

Lietuviai labai nesipriešino tai moterystei su savo pavaldine; bet lenkai, ypač Bonos kurstomi, ilgai nenorėjo sutikti, kad Barbora būtų vainikuota Lenkų kara-

liene, o Gniezno arkivyskupas-primas Dziežgovskis su kai kuriais didikais stačiai reikalavo moterystę panaikinti.

Zigm. Augustas, niekur neparodęs tvirto būdo, čia mokėjo nenusileisii ir ištverti, pareikšdamas trukšminguose lenku seimuos, greičiau atsisakysiąs Lenkų sosto, bet ne savo teisėtos žmonos. Lenkai turėjo nusileisti. Tačiau gražuolė Barbora visa tai aplinkui girdėdama ir daug iškentėjusi, visai trumpai vainikuota karaliene tegyveno, o motina Bona įtariama prie josios mirties prisidėjusi per savo gydytoją.

Paskui Zigm. Augustas vedė trečią žmoną, pirmosios seserį Kotryną, bet Barboros negalėjo užmiršti visą gyvenimą.

Zigm. Augustui viešpataujant, Lietuvoj įvyksta labai žymių politikos, ekonomijos ir religijos srityse permainų. Patsai Augustas prie jų nedaug teprisidėjo. Rods gabumų, gerų norų ir išsilavinimo jam netrūko, bet trūko energijos ir patvaros. Įvykusios jo metu permainos buvo greičiau vaisius susidėjusios iki tolei politikos gyvenimo, paskutine grandimi tosios grandinės, kuri Lietuvą surišo su Lenkais.

Svarbiausieji to laikotarpio įvykiai buvo šie: a) valstybės iždo atskyrimas nuo asmeninių didžiojo kunigaikščio turtų (1569 m.) ir kunigaikščio dvaruose įvedimas valakų sistemos; b) galutinas pasiskirstymas luomų ir sulyginimas teisėmis mažųjų bajorų su didikais (1566 m.); c) Liublino unija; d) Livonijos prijungimas prie Lietuvos ir karas del josios su Maksva; e) įsigalėjimas protestantizmo.

Didž. kunigaiščių turtai. Senovės Lietuvoje vyriausiais valdovais, paskui didžiaisiais kunigaikščiais tapdavo ne tik sumaningiausiėji ir veikliausieji vyrai, bet be abejo ir turtingiausieji, kurie galėdavo savo lėšomis pastatyti daugiau apsiginklavusių vyrų.

Toksai d. kunigaikštis, paėmęs kartą į savo rankas valdžią, būdavo laikomas ne tik viso krašto šeimininku, bet iš dalies jo ir savininku: viénos to krašto žemės valdovui tepriklausė vardu, turėdamos faktinai savo tikrus savininkus, kurie kunigaikščiui pareikalavus, turėdavo stoti į karą su savo ginklais, turtingesnieji ir su savo arkliais, rengti tvirtoves apsiginimui, eiti sargybą, pilti piliavą; antrosios žemės visiškai priklausė didžiajam kunigaikščiui; buvo tai jojo paties dvarai, kuriuos jo vardu valdė ir prižiurėjo vietininkai.

Tokių dvarų didieji Lietuvos kunigaikščiai daugiausia turėjo Žemaičiuose, Vilniaus ir Trakų apskrityse. Ilgainiui, užkariaujant svetimas šalis, tųjų dvarų padaugėjo. Bet tolimesniuose kraštuose įgytus dvarus, kaipo sunkiau prižiūrimus, kunigaikščiai dažniau dalydavo užsitarnavusiems vyrams ar iki gyvos jų galvos, kartais su sąlygomis, kartais be jo jokių sąlygų, ar visai dovanodami.

Kunigaikščio dvaruose vietininkais būdavo vyrai, kuo nors pasižymėję, ir jiems būdavo pavedama valdyti dvarai, atsilyginant už nuopelnus, prasigyventi ir išsimaitinti. Vietininkas, atskaitęs savo šeimynos išlaikymą ir kitas reikalingas ūkiui išlaidas, trečdalį gryno pelno sau pasiimdavo, o dvi kitas įnešdavo į didžiojo kunigaikščio iždą.

Iždininkas iš pradžių buvo vienas; ilgainiui atsiranda jų du: žemės arba valstybės iždininkas ir dvaro arba didž. kunigaikščio iždininkas. Pradžioj iždininkas vien tik raktus teturėdavo, įnešdamas ar išimdamas iš iždo pinigus kanclerio paliepimu. Už Zigm. Augusto iždininkas tampa tikru pinigyno ministeriu, tvarko valstybės turtus, dvaro sąmatas, veda ūkį, laiko kasą, ginklų, provijanto sandėlius ir t. t.

Didž. kunigaikščio dvarams ir jų plotams augant,

patys kunigaikščio vietininkai su savo pagelbininkais— tėvunais ir pristovais išauga visos apylinkės valdinin kais. Jie ne tiktai prižiūri kunigaikščio dvarus; jie renka į jo iždą mokesčius nuo valstiečių, ant savęs gyvenančių, javais ir pinigais, nuo pirklių muitą, nagrinėja valstiečių smulkesniųjų bajorų ir miestelėnų, neturinčių Magdeburgo teisių, bylas, prižiūri savo apylinkės tvirtoves, karui ištikus, tampa savo būrių—kuopų vadais.

Didesnių apskričių viršininkais, vietininkų perdėtiniais, buvo nuo Horodlės unijos, vaivadai. Tokių vaivadų buvo 12: Žemaičių vaivadas, kurs tačiau vadindavosi seniūnu (storasta) ir valdė iki Nevėžio upės; 2) Trakų vaivadas: Panevėžys, Kaunas, Gardinas; 3) Vilniaus v. su Ukmerge, Braslovu, Ašmena, Lyda; 4) Naugarduko v. su Slonimu ir Volkovisku; 5) Voluinės su Brasta (marčelga); 6) Minsko v.; 7) Mstislavlio; 8) Vitebsko; 9) Polocko; 10) Smolensko; 11) Latgalių Vidžemė ir Raizekne; 12) Latvių Kuršas.

Žemaičiuose, Trakų ir Vilniaus vaivadijose Zigm. Augustas, kaip did. Kunigaikštis, savo dvaruose iš viso turėjo iki milijono desetinų žemės, neskaitant miškų. Gudų ir rusų kraštuose jo dvarų buvo žymiai mažiau. Tikroje (etnografiškoje) Lietuvoje ir žemė buvo geriau dįrbama ir tirščiau žmonių apgyventa; iš čiá ir kariuomenės daugiau į karą stodavo.

Kiek didž. kunigaikščio dvarai ir pavaldinių duoklė kas metai duodavo iždui, sunku pasakyti. Daugiausia duodavo pelno Žemaičių žemė, paliovus užpuldinėti kryžiuočiams: mažiausia Gudų kraštai, Maksvos ir Voluinės pasieniai, nuolatiniais maskolių ir totorių karais ir siaubimais nualinti. Tuo tarpu tie pasieniai daugiausia reikalaudavo lėšų: tvirtovėms rengti, sargybai laikyti ir k. r.

Į didž. kunigaikščio iždą plaukdavo pinigai, javai, medus, retesnių žvėrių kailiai, nuo pirklių prekės. Tomis pajamomis didž. kunigaikštis apmokėdavo valdininkus, laikė ir rengė tvirtoves, kartais samdydavosi svetimos kariuomenės, laikė dvarą.

Tikruoju viso iždo savininku buvo laikomas did. kunigaikštis. Ilgainiui kunigaikščio asmens turtai ir valstybės turtas pradedama atskirti. Galutinas tų turtų atskyrimas įvyko už Zigm. Augusto, kai atsiranda žemės (valstybės) iždininkas ir atskiras dvaro iždininkas.

Zigm. Augusto metinės vadinamosios karališkos pajamos neperviršindavo 600.000 muštinių talerių (apie 5.400.000 lenk. auksinų), iš kurių 150.000 t. eidavo gvardijai ir dvaro kariuomenei laikyti, 65.000 tvirtovių įguloms, 100.000 t. karaliaus dvarui, 60.000 t. karalienei bei karalaitėms, 50.000 t. pasiuntinybėms, dovanoms, rūmams taisyti ir t. t.

Žemės padalinimas valakais. Didž. kunigaikščio dvarams nudirbti jo vietininkai turėdavo vergų, samdydavo bernų ir laisvų žmonių. Bet toksai šeimininkavimas ne visados buvo tikęs: vieni vietininkai žiūrėjo į dvarus, kaipo į versmę pasipelnyti, spaudė žmones darbais, o iždui tekdavo tiek, kiek pats šeimininkas norėjo. Kiti lengvesnio būdo vietininkai maža težiūrėjo bernų darbo ir jų prižiūrimi dvarai nedaug teduodavo pelno.

Kad dvarų pelnas nepereitų vien tik nuo geros vietininkų valios, Zigmuntas Senis ir savo valstybės dvarus mėgino nuomoti bajorams, ar vadinamiesiems laisviems žmonėms. Tačiau toksai šeimininkavimas pasirodė nepraktiškas: nuomininkai rūpindavosi, kiek galint, išnaudoti žemę ir, nualinę, ją pamesdavo.

Tada Zigmuntas II pamėgino savo valstybės dvarus laisvai nuomai leisti. Nuoma tam kartui pelną pakėlė,

bet nuomininkai dar daugiau nugyvendindavo ir apleisdavo žemę, negu pirma vietininkai.

Už Zigmanto Augusto buvo sumanyta kitaip sutvarkyti valstybės dvarų ūkis. Buvo pakviesta mokytų matininkų, kad išmatuotų visas vadinamąsias karališkas žemes, atimtų kai kur ponų neteisėtai paimtas, išlygintų mainais išsikišusias sienas.

Paskui tas žemes, kurios buvo nuomojamos valstiečiams, padalyta į lygias dubas po valaką ir amžinai valstiečiams atiduota, su sąlyga kas metai mokėti tam tikrą mokestį daiktais ar pinigais nuo 14—54 grašių už valaką, žiūrint žemės rūšies ir našumo, ir su sąlyga kas savaitė dirbti dvarui po dvi dieni.

Valstiečiai, gavę tuo būdu dubas, kaip jų savininkai, paskui negalėdavo jų parduoti, nei nuo jų pasitraukti; liko pririšti prie žemės. Bajorai tokiomis sąlygomis nenorėjo imti dubų ir nebuvo verčiami, bet turėjo išrodyti savo bajorystes. Atskirti vieniems nuo kitų, buvo daromi tam tikri sąrašai: valstiečiai baudžiauninkai būdavo įrašomi į vadinamąsias „skaskas", bajorai įtraukiami į maršalkų rašomus sąrašus.

Kadangi toksai dubų išdalinimas valstiečiams pasirodė labai naudingas iždui, tai pačių dvarų skaičius buvo sumažintas, paliekant svarbesniuosius ir su geresne žeme, vadinamuosius raktus, aplink prastesnę žemę atidalijant nuo dvaro aplinkiniams valstiečiams; tie valstiečiai, eidami dvarui dienas, nudirbdavo visus jo ūkio darbus. Pačiame dvare buvo palikti tiktai reikalingiausi tarnai rūmų ruošai ir dvarininko patarnavimui.

Pamatę, kad tokia tvarka gana pelninga, panašiai sutvarkė savo dvarus ir ponai, padalinę savo valstiečiams mažus apylinkės ūkius, išdalytus valakais ir uždėję baudžiavą. Bet karališkųjų baudžiauninkų padėtis buvo lengvesnė negu ponų, nes karališkųjų dvarų vietininkai

nebuvo taip suinteresuoti spausti žmones, kaip kad darė ponai.

Didž. kunigaikščio autoritas. Senovės Lietuvoje didysis kunigaikštis, paskui karalius, valdė šalį autokratiškai. Tiktai labai nepaprastais atsitikimais, kaip antai viešpataujant Mindaugui, būdavo šaukiami pasitarti kunigaikščiai ir didikai. Gediminas ir Algirdas karaliai patarėjų nesiklausė, augštai iškėlę Lietuvos autoritetą.

Vytautui su Jogaila besivaržant del valdžios, tasai autoritetas bent kiek mažta: Vytautas išdidus ir nemėgiąs pasipriešinimo, sudraudęs atskirų kunigaikščių savivalią, vis delto svarbesniuose dalykuose, kaip kad unija su Lenkais šaukia didikus pasitarti.

Prie pirmųjų Vytauto D. įpėdinių Lietuvos valdovų autoritetas dar labiau puola. Viešpataujant jaunam Kazimierui, susidaro didikų taryba, kuri ne tik duoda patarimus, bet jau savinas teisę rinkti pačius Lietuvos valdovus.

Aleksandras jau raštu patvirtino didikų teises, pasižadėdamas nieko svarbesnio nevykinti be jų pritarimo. Už Zigmanto II buvo nustatyta tos didžių ponų tarybos sudėtis. Ją sudarė vyskupai, vaivados, maršalkos, kurie žiūrėjo tvarkos prie rūmų ir seime, iždininkas ir kancleris (didž. kunigaikščio raštinės viršininkas, pas kurį buvo laikomas valstybės antspaudas). Tolimųjų kraštų vaivadoms del karų sunkiau buvo pasitraukti iš savo vietos ir dalyvauti tarybos posėdžiuose, todel skubotiems reikalams buvo mažesnioji taryba, prie kurios priderėjo Vilniaus vyskupas, Vilniaus ir Trakų vaivados.

Bajorų ir didikų susilyginimas teisėmis. Į didikų tarybą svarbiais atsitikimais pradėta kviesti ir mažesniųjų bajorų, tokios tarybos buvo pradėta vadinti sei-

mais arba suėjimais (sueigomis). Iš pradžių bajorai buvo kviečiami tiktai išklausyti ar pranešinėti vietos reikalus, be balso teisės.

Bet šaukiant seimus vis dažniau, bajorai pradeda juose dalyvauti sprendžiamuoju balsu, viešpataujant Zigmuntui II, o už Zigm. Augusto bajorai pareikalauja ir galų gale 1563 m. Bielsko seime sau iškariauja lygias teises su didikais ne tik seimuose, bet ir teismuose. Pirma vien didikai didž. kunigaikščio vardu tegalėdavo teisti bylas; dabar ir bajorams buvo leista rinktis iš savo tarpo teisėjų, nesėdinčių kitose vyriausybės vietose. Lietuva buvo tuomet padalyta apskritimis (pavietais) ir įkurti apskričių teismai.

Tačiau didesnius kriminalinius nusikaltimus teisdavo ar patsai didysis kunigaikštis, ar jo vietininkas (pilies teismas). Nuo 1581 m. Stepono Batorio buvo įsteigtas augščiausiasis teismas—Lietuvos Tribunolas, kursai teisė bylas pakaitomis Vilniuje ir Minske. Teisėjus į tąjį Tribunolą vieniems metams rinkdavo apskričių seimeliai, mat įkūrus apskričių teismus, buvo sumanyta ir apskritiniai seimeliai, kuriuose svarstydavo vietos reikalus, rinkdavo apskrities teisėjus ir atstovą į didįjį seimą.

Tuo būdu bajorai dalyvaudavo ir seimeliuose ir didžiame seime kartu su didžiūnais. Didžiūnai bet gi pasilaikė išimtinai sau vieniems augščiausiąją tarybą arba senatą.

Bajorai, stengdamiesi susilyginti su didžiūnais ir įsigyti kuodaugiausia teisių, valstybės reikalais vis delto tesirūpino maža, kuomažiausia priedermių prisiimdami; o kadangi didž. kunigaikščio autoritas ir drausmė irgi mažėjo, tai ir Lietuvos valstybė nuo Vytauto Didž. mirties juo tolyn, juo slydo žemyn.

Antra vertus, įsigalėję bajorai kitų luomų, kaip

miestelėnų, o ypač valstiečių, stengėsi neprileisti prie dalyvavimo savo teisėmis, užkrauti ant jų visas sunkenybes; nebajoras net valdiškos vietos negalėjo užimti. Jau Aleksandras 1501 m. pasižadėjo nekelti į augštesnes vyriausybės vietas nebajorų.

Svarbiausioji, o vienkart ir garbingoji bajorų prievolė buvo stoti į kariuomenę. Už Aleksandro vienas ginkluotas ir raitas kareivis nuo 5 dubų, už Zigmunto Senio vienas nuo 8 dubų privalė stoti į karą. Kadangi didikai valdė didžiausius žemės plotus, tai sulyg jų turėjo statyti ir raitų kareivių nemaža. Pavyzd., trys Kęsgailos, jodami į karą, atsiveda tik 53 raiteliais mažiau, negu visa Voluinės žemė: jie stato 763 raitelius. Radvilai stato 621, Goštautai 466 raitelius. Nuo Zigm. Augusto laikų į kariuomenę jau imami reikale ir valstiečiai, bet tiktai į pėsčiųjų kuopas.

Nebajorų luomas dalijosi į miestelėnus, laisvus žmones, dažniausiai amatninkus ir valstiečius baudžiauninkus. Vergai, kurie senovės Lietuvoje buvo imami iš belaisvių per karą, ilgainiui nyksta, palikdami paprastais bernais baudžiauninkais.

Mažesnioji bajorija, kariaudama už lygias su didikais teises, savo kovoje rėmėsi daugiausia Lenkų bajorų pavyzdžiu, kur tikrosios diduomenės buvo daug mažiau negu Lietuvoje, ir kur bajorija daug anksčiau įgavo sau lygias teises su didžiūnais. Lietuvos žemesnioji bajorija, matydama Lenkuose savo siekių paramą, daugiau ir linko į uniją su jąja; priešingai, Lietuvos didžiūnai prieš tą uniją su Lenkais buvo labai griežtai nusistatę.

Liublino unija 1569 m. Daug buvo priežasčių, kurios privedė prie Liublino unijos. Iš vienos pusės sunki Lietuvos politikos padėtis: jos neramus kaimynas Maksva kasdien auga ir eina galingyn. Lietuvai gresia iš tos pusės labai didis pavojus. Ji nuo Aleksandro

laikų nustoja vis naujų plotų. Maksva atima jai svarbiausius rytuose miestus ir pasiekia Dnieprą.

Lenkai toje kovoje atsisako talkininkauti, norėdami tuo būdu Lietuvą priversti prie galutinos unijos. Turėdama sau atskirą valdovą, Lietuva, rasit, būtų toje kovoje išsilaikiusi; bet valdoma Lenkų karaliaus, sėdinčio Krokuvoje ir tik atsitiktinai teapsilankančio Vilniuje, apleista Lietuva ėjo vis menkyn.

Pačioje Lietuvoje atsiranda šalininkų artimesnės unijos su Lenkais; tai žemesnioji bajorija, kuri Lenkuose matė savo siekių paramą. Kovodama su didžiūnais del teisių lygybės, kokias jau buvo išsikovoję lenkų bajorai, Lietuvos bajorija galutinai 1563 m. sau iškariavo jų pripažinimą; bet gyvenime tos teisės nebuvo dar visai įvykdytos: didžiūnų taryba dar nebuvo įsileidusi į savo tarpą smulkesnėsės bajorijos.

Tačiau ir mažesnieji bajorai nenorėjo tokios unijos, kokios reikalavo lenkai, t. y. be jokio savarankiškumo. Lietuvos gi didžiūnai unijos su Lenkais visai nenorėjo, jos kratėsi visomis keturiomis, bijodami nustoti tuo būdu savo užsilikusių privilegijų ir tų dvarų, kurių visiškos savasties sau pripažintos neturėjo ir kurie buvo laikomi valstybine žeme, jiems už nuopelnus iki gyvos galvos pavesta.

Kai kurie didikai buvo ir giliau supratę savo krašto reikalus; bet tasai supratimas neturėjo tvirto tautiško pagrindo, kadangi ir tokie Lietuvos savarankiškumo gynėjai, kaip Mikalojus Radvila Juodasis ir Jonas Katkevičius — Katkus, buvo vedę lenkes moteris ir, namuose lenkiškai kalbėdami, tuo pačiu atsiskyrę nuo savo tautos branduolio, lietuvių liaudies. O kad lenkiška kalba jau tuomet žymiai skverbėsi į Lietuvos didžiūnų rūmus, matome iš patrioto Daukšo Postilos įžangos.

Lenkai prie unijos ėjo sąmoningai nuo Jogailos laikų, pasinaudodami kiekviena proga. Jiems toji unija ne tiktai davė priėjimą prie marių ir padėjo nuveikti kryžiuočių ordeną; ji buvo reikalinga ypač dabar, valdant Zigm. Augustui, kai Europai, ypatingai Lenkams ateina didis pavojus iš pietų šalies nuo turkų, kurie užkariavę Dunojaus valstybes ir Besarabiją, pradeda pulti pačius Lenkus. Artimesnė su Lietuva unija Lenkams buvo gyvybės klausimu.

Zigmuntas Augustas matė, kad vieni Lenkai neišsilaikys prieš turkus, o viena Lietuva prieš maskolių pavojų; antra vertus, kad, jam mirus bevaikiu, Lietuvos ryšys su Lenkais gali visai iširti. Jam rodės, kad vien tik tvirta galutina tų dviejų valstybių unija gali jas išgelbėti nuo gresiančio pavojaus; todel pasiryžo jas amžinai surišti, į vieną kūną sulieti.

Be abejo, teisingais ir išmintingais pamatais padaryta tų dviejų tautų sutartis būtų galėjusi būti abejoms naudinga. Bet Liublino unija, atidavusi Lietuvą Lenkams, lyg kokią neatskiriamą provinciją, buvo tiesiog jos politinio savarankiškumo kapais.

Zigm. Augustas, jausdamas savo sveikatą einant silpnyn, dar prieš Liublino seimą keletą kartų kėlė unijos reikalingumo klausimą: 1563 m. Varšuvoj ir Bielske, tardamasis su lenkais del unijos sąlygų, ir 1566 m. su lietuviais Brastoje.

Lenkai reikalavo visiškai prijungti Lietuvą, nenorėdami palikti lietuviams jokio kito savarankiškumo, kaip tik vietos gyventojų administraciją. Jie dar reikalavo, kad Voluinės ir Kijevo vaivadijos būtų ir administratyviai priskirtos prie Lenkų, ir kad lenkai galėtų Lietuvoje užimti augštesnes vietas, kas jiems iki šiolei buvo griežtai draudžiama Lietuvos Statuto.

Lietuviai, net unijos šalininkai, sutikdami rinkti kartu

su lenkais karalių ir didįjį kunigaikštį tą patį asmenį, vis tik reikalavo, kad rinkimams vieta būtų skiriama abiejų valstybių pasieny, kad išrinktasis valdovas būtų atskirai vainikuojamas Krokuvoje ir Vilniuje, kad seimai būtų arba atskiri abiem tautom, arba jei bendri, tai paeiliui vieną kartą šaukiami Lenkuose, kitą kartą Lietuvoj, kad prieš bendrus priešus abi žemi kariautų iš vieno, suprask prieš maskolius, totorius, turkus ir žuvėdus, iš kurių ėjo tuomet pavojus. Taip pat lietuviai nenorėjo jokiu būdu atsižadėti derlingų Kijevo ir Voluinės kraštų, nusiskųsdami, kad ir taip jau nustoję Smolensko, Polocko ir visos Sieversko žemės, lenkams nepadedant.

Didžiausiais unijos priešais buvo tikrosios Lietuvos didikai, vadovaujant Mikalojui Radvilai *), Vilniaus vaivadai kancleriui, ir Jeronimui Katkevičiui, Vilniaus kaštelioniui. Silpniau unijai priešinosi Kijevo ir Voluinės didikai.

Galų gale 1569 m. Zigmuntas Augustas sušaukė Lietuvos ir Lenkų atstovus į Liubliną. Iš Lietuvos atvyko atstovai didikų tarybos arba senato, kunigaikščių, mažesniųjų bajorų, net miestelėnų.

Lenkai pareikalavo sau Kijevo ir Voluinės šalių. Lietuviai griežtai pasipriešino. Z. Augustas ilgai laikėsi nuošaliai, neįsileisdamas į ginčus; tiktai, kad užgerinti lietuvių didikus, pasižadėjo nebereikalauti nuo didžiūnų tų dvarų, kurie jiems buvo duoti lig laiko už nuopelnus, jų atsižadėdamas. Bet tuo didžiūnų nepapirko.

Tuomet jau be didikų pritarimo pats, kaipo didysis Lietuvos kunigaikštis ir josios kraštų valdovas bei savininkas, priskyrė minėtąsias sritis prie Lenkų, kas buvo

*) Radvilų šeimyna XVI amž. tokią pat svarbią rolę lošė Lietuvos veikaluose, kokią XV amžiuje Goštautai.

aiškiai prieš duotą priesaiką ir prieš Lietuvos Statutą. Negana to, net Livonijos kraštą, vadinamuosius Inflantus, neseniai (1561 m.) atsidavusius Lietuvai ir jos apgintus nuo maskolių, pavedė bendrai Lietuvos ir Lenkų žinybai.

Lietuvos didikai tuomet net suklaupę prieš karalių su ašaromis maldavo neskriausti Lietuvos, o Katkevičius (Radvila jau buvo 1565 m. miręs) priminė Zigm. Augustui priesaiką, kuria did. kunigaikštis pasižadėdavo nesiaurinti Lietuvos kraštų.

Kai niekas negelbėjo, Lietuvos didžiūnai išvažiavo iš Liublino, net neatsisveikinę su Augustu. Tačiau Kijevo vaivada kunigaikštis Ostrogiškis ir Voluinės kunig. Aleksandras Čartoriskis pasiliko ir pasirašė po Augusto nutarimu, o karalius paskelbė, atimsiąs didikams minėtuosius dvarus. Didikai buvo priversti sugrįžti į Liubliną ir, jau nepajėgdami nusikratyti unijos, derėjosi tik del geresnių sąlygų.

Galų gale buvo nutarta turėti vienas bendras seimas Varšuvoje, vienas senatas, vienas bendras renkamas iki gyvos galvos respublikos valdovas — karalius ir did. kunigaikštis; sutartys su kitomis valstybėmis daroma iš vieno; taip pat bendrai kariaujamas karas. Lietuvai buvo palikta tik savivaldybės teisių: turėti savo atskira kariuomenė, teismas, iždas ir savo vyriausybė. Tačiau lenkams buvo leista ir toje administracijoje užiminėti vietos ir pirktis dvarų. Rods lenkai ir pirma, apeidami Lietuvos Statutą, skverbėsi į Lietuvą, bet neteisėtai tai darė; dabar galėjo tai daryti atvirai.

Jei po tos Liublino unijos Lietuva dar kurį laiką turėjo bent šešėlį savarankiškumo, tai tik naudodamasi sutarties neaiškumais ir savo atsparumu. Bet lenkų kalba ir kultūra juo tolyn, juo labyn skverbdamasi į

bajorų namus, ilgainiui užtrynė paskutines savarankiškumo liekanas; lietuvystė galop beužsiliko tik po šiaudiniu stogu.

Atplėštos nuo Lietuvos sritys nesuteikė ir Lenkams laimės; ilgainiui kaip tik jos, kazokų sukilimais, ir prisidėjo prie Lenkų valstybės žlugimo.

Kardininkų ordeno žlugimas. Liuterio mokslas, prasiplatinęs kryžiuočių tarpe ir nemaž prisidėjęs prie jų ordeno žlugimo, greit persimetė ir į Livoniją. Kardininkai seniai ištvirkę ir užmiršę savo pašaukimą, metė vienuolių rūbus ir, atsiskyrę nuo Romos, priėmė liuterių tikėjimą.

Kardininkų magistras Fürstenbergas grobstė bažnyčių turtus, persekiojo josios kunigus, plėšė pačias bažnyčias. O kai Rygos arkivyskupas jam pasipriešino, magistras, atėmęs jo turtus, patį pasodino į kalėjimą.

Zigm. Augustas, užstodamas arkivyskupą, siunčia savo pasiuntinį; jį kardininkai kely nužudo.

Zigm. Augustas supykęs surinko geroką kariuomenę ir pasiryžo pulti Livoniją. Fürstenbergas tegalėjo prieš jį pastatyti vos 8.000 kareivių, todel ir nemėgino stoti į kovą, tiktai atvykęs į Z. Augusto kariuomenės stovyklą Pasvaly su 300 kardininkų, prašė nusižeminęs taikos (1557 m.).

Galutinai, vedant derybas Mikalojui Radvilai, buvo sutarta, kad Livonija pasiduoda Lietuvos globai, magistras grąžina arkivyskupui laisvę ir turtus, Lietuvai karo išlaidas ir kad, užpuolus Maksvai Lietuvą ir Livoniją, abidvi kariaus ir ginsis nuo priešo iš vieno.

Maksvos caras Ivonas IV, kursai seniai rengėsi užgriebti Livoniją, kad tuo būdu pasiektų Baltijos mares, pasinaudojo proga, kad kardininkai sulaikė vakarų Europos pirklius, keliaujančius per Livoniją į Maksvą,

skubiai surinkęs labai gausingą kariuomenę, netikėtai užpuolė Livoniją, baisiausiai jąją sunaikino, užėmė Narvą, Peliną, Dorpatą; priešakinės kariuomenės dalys pasiekė Kuršą, net Klaipėdą.

Turtinga pirma šalis pavirto tyrlaukiais. Viena Ryga išliko sveika. Dorpate į maskolių rankas pakliuvę 500 patrankų. Patsai magistras, Dorpato vyskupas ir daug kardininkų diduomenės buvo paimti į nelaisvę ir ištremti į Maksvos gilumą.

Naujas Livonijos magistras Gotardas Ketleris šaukėsi Z. Augusto pagalbos. Tasai klausėsi lenkų patarimo. Nenorėdami karo su Maksva, lenkai atsisakė talkininkauti kardininkams. Tada Augustas kreipėsi į lietuvius, sušaukęs Vilniuje seimą.

Atvyko į Vilnių patsai Ketleris, atsiduodamas Lietuvos globai, išsižadėdamas Livonijos savarankiškumo ir savo gražia iškalba palenkdamas lietuvių širdis. Lietuviams Livonijos prijungimas prie savo krašto pasirodė labai naudingas: tuo būdu prijungę sau naujus kraštus ir padidėję, jie manė lengviau atsispirsią ir prieš Maksvą ir nuo unijos su lenkais atsikratysią.

Sumanus Lietuvos kancleris Mikalojus Radvila Juodasis padarė galutinai su Ketleriu tokią sutartį: Kuršą ir Žiemgalius Ketleris pasilaiko sau su hercogo titulu ir su Mintauja kaipo sostine, pasižadėdamas visame Lietuvos didž. kunigaikščio klausyti. Hercogui mušant pinigus, turi būti žymimas vienoj pusėje Kuršo, antroje Lietuvos erbai.

Kita didžioji Livonijos dalis, Inflantais vadinama, visai prijungiama prie Lietuvos ir pavedama valdyti Žemaičių seniūnui Jonui Katkevičiui (1561 m.). Gyventojams paliekama laisvė būti Liuterio tikėjimo, įstaigose ir mokyklose vartoti vokiečių kalbą; valdininkais

gali būti irgi vietos gyventojai, moką vokišką, ar vietos liaudies kalbą; vienuolynai panaikinami.

Tą sutartį savo parašu patvirtino 1562 m. ir Rygos arkivyskupas, atsižadėdamas Lietuvos valstybės naudai kai kurių bažnytinių savo žemių. Taip pabaigė gyvavęs kardininkų ordenas.

Karas su Maksva del Livonijos. Paėmus Livoniją į savo globą, lietuviams teko tuojau stoti į karą su Maksva, kurios caras norėjo būtinai prasimušti prie Baltijos. Karas nusitęsė iki 1570 metų ir buvo sunkus. Ypač nukentėjo Gudų šalis, iš dalies ir pati Livonija. Iš lietuvių tarpo tame kare pasižymėjo ne vienas vadas, kaip antai Mikalojus Radvila, Jonas Katkevičius, Sanguška. Nemaža savo patarimais padėjo lietuviams ir kunigaikštis Kurbskis, nustojęs Ivono IV malonės ir perėjęs į Lietuvos pusę 1563 m.

Lietuvių vadai atvirame mušy paprastai imdavo viršų, tiktai jų veikime nebuvo vienodumo ir patvarumo. Daug kenkė patsai Z. Augustas savo nerangumu ir noru susitaikinti derybomis.

Į karą del Livonijos įsimaišė ir Žuvėdai bei Danai. Žuvėdai užėmė Estų kraštą, Danai salas. Maskoliai pasižymėjo tame kare nepapratu žiaurumu ir siaubimais.

1563 metais patsai Ivonas Baisusis žiemos metu apgulė Polocką. Gyventojai, nesulaukdami pagalbos, buvo priversti pasiduoti gana geromis sąlygomis, tik jų Ivonas paskui nesilaikė: visos katalikų bažnyčios buvo sulygintos su žeme, trylika bernadinų vienuolių papjauta, žydus krikštijo ar skandino, turtus išplėšė. Buvęs pirma turtingas miestas nuo to laiko nebegalėjo daugiau pakilti.

Mikalojus Radvila, surinkęs nedidį būrį kareivių, skubinosi Polockui pagelbėti, tačiau buvo jau pervėlu.

Apskritai imant, maskoliams ne labai tesisekė tasai karas, ypač atvirame lauke: 1566 m. Mikalojus Radvila ir Katkevičius baisiai sumušė maskolių vadą Šuiskį Ivansko laukuose, kur krito 25.000 maskolių ir patsai Šuiskis. Antras maskolių vadas Serebrenyj, stovėdamas netoli ties Orša ir sužinojęs apie Šuiskio žuvimą, ėmė irgi bėgti; Oršos komendantas Kmita, užstojęs jam kelią, irgi nemaža maskolių paguldė.

Paskui tas pats Kmita užėmė turtingą maskolių vietovę Počapovą, kur apsistodavo turkų pirkliai, keliaudami į Maksvą.

Ivonas IV Baisusis, daug žmonių pražudęs ir prityręs nemaža nuostolių, 1566 m. sušaukė Maksvoje bajorų susirinkimą pasitarti, ar kariauti toliau su Lietuva, ar atsižadėti Livonijos. Bajorai patarė nenusileisti; bet karas jiems nesisekė ir toliau.

1568 metais Sanguška labai sumušė maskolius, paėmęs Ulą ant Dauguvos. Karas trūko iki 1570 m. Galop abi šali, nuvargusi padarė sutartį: didžioji Livonijos dalis pasiliko prie Lietuvos, bet Polocko miesto maskoliai jau nebesugrąžino. Estų kraštas su Reveliu teko Žuvėdams; salos su Ezeliu—Danams.

Kalvinų įsigalėjimas Lietuvoje. Šešioliktojo amžiaus pradžioje vakarų Europoje pradeda plėstis Liuterio ir Kalvino klaidos, atskeldamos nuo katalikų Bažnyčios, ypač Vokietijoje, ištisas sritis. Jau už Zigmunto Senio Liuterio mokslas pateko į Prūsus, kur įvedė jį 1525 m. kryžiuočių d. magistras Albertas Hohencolernas. Bent kiek vėliau už Zigm. Augusto jis buvo įvestas magistro Fürstenbergo Livonijoje.

Tuo pačiu laiku, ypač Kalvino mokslas ėmė greit platintis ir Lietuvoje. Buvo tam dvi svarbiausi priežasti: lietuvių katalikų tarpe didis tamsumas tikėjimo

dalykuose ir Lietuvos didikai užsikrėtę nauju mokslu užsienio mokyklose.

Lenkų kunigai, už Vytauto didž. ir Jogailos apkrikštiję lietuvius, patys nesirūpino išmokti lietuvių kalbos; todel ir Lietuvos apkrikštymas buvo daugiau paviršutinis. Tiesa, didieji kunigaikščiai ir turtingi didžiūnai statydavo bažnyčių, bet tos bažnyčios būdavo ar be kunigų, ar patys kunigai nemokėdavo vietos gyventojų kalbos ir buvo nebiliais mokytojais.

Jei XVI amžiaus pabaigoje, kai Vilniaus vyskupiją aplankė papos Klemenso VIII įgaliotas Aleksandras Komulavičius 1595 m., pasirodė daug parapijų be kunigų, kitose kunigai nemoką lietuviškai ir žmonėms nenaudingi, tai XVI amž. pradžioje tokių reiškinių galėjo būti dar daugiau.

Komulavičius įsakė iš vyskupijos pinigų paskirti Vilniaus seminarijai 10.000 florėnų stipendijoms, kad joje 10—15 lietuvių rengtųsi į kunigus. O XVI amž. pradžioje net ir seminarijų nebuvo Lietuvoje; kunigais likdavo ar iš kitur atvykę kunigai, nemoką lietuviškai, ar vietos jaunikaičiai bent kiek pasimokę prie vyskupo skaityti ir rašyti.

Parapijos, del kunigų stokos, buvo didelės; Žemaičių vyskupo Domanievskio laikais (1556—1563 m.) jo vyskupijoje tebuvo 38 parapijos, kurias užtenkamai aptarnauti kunigai nepajėgė; todel ir baisus buvo žmonių tarpe tamsumas tikėjimo dalykuose.

Vilniaus vyskupas, lankydamas 1523 m. karališkus Šiaulių valsčius, užtiko Pakuršėje daug lietuvių, kurie apie katalikų tikėjimą neturėjo mažiausio supratimo, augo stačiai pagonimis. Apie Palangą žmonės viešai degino dievaičiams aukas ir juos garbino.

Esant žmonėms tokiems tamsiems tikėjimo daly-

kuose ir taip apleistiems, neįstabu, kad jiems ka'alikystė ar Liuterio mokslas rodėsi vis viena.

Iš antros pusės labai prisidėjo, ypač prie kalvinizmo išsiplatinimo Lietuvoje, didžiūnai. Jų sūnūs, siunčiami į užsienius mokytis, užsikrėtę nauju mokslu, jį pernėšė į Lietuvą. O kadangi kunigaikščiai ir turtuoliai, statydami savo lėšomis bažnyčias, savinosi teisę ir skirti savo noru kunigus prie jų (jus patronatus), tai parapijų aprūpinimas parėjo ne tiek nuo vyskupų, kiek nuo pačių didžiūnų.

Papa Aleksandras VI del to skundėsi didžiam kunigaikščiui Aleksandrui, ir tasai atsisakė pats skirti klebonus į bažnyčias, didžiųjų kunigaikščių įsteigtas. Bet didžiūnai napanorėjo išsižadėti tos teisės, o užsikrėtę kalvinizmu, ir savo bažnyčias pavedė kalvinams, versdami savo žmones baudžiauninkus į naują tikėjimą.

Ypatingu uolumu tame dalyke pasižymėjo Radvilų šeimyna; o kadangi už Zigmunto Augusto Mikalojus Radvila Juodasis, labai tėvynei patarnavęs, turėjo begalinį jo pasitikėjimą ir įtaką, tai patsai Z. Augustas, kalvinų didikų apsuptas, ėmė linkti į kalvinizmą, bent žiūrėjo į naują atskalą pusiaumirka.

Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus didis uolumas praplėšė galop Z. Augustui akis ir nebeleido jam svyruoti: karaliui einant Vilniuje į kalvinų pamaldas, Radvilų surengtas, vyskupas su procesija užstojo kelią, išėjęs iš šv. Jono bažnyčios, ir sugrąžino Augustą atgalios.

Jezavitų pakvietimas į Lietuvą. Kalvinizmas taip ėmė plėstis, jog Žemaičiuose beliko tik 7 katalikų kunigai. Patsai Žemaičių vysk. Jurgis Petkevičius buvo abejotino tikėjimo; tik amžiaus gale, supratęs klaidą, užrašė 1.700 kapų lietuviškų grašių, kad už tuos pinigus

mokytųsi Vilniuje 12 jaunikaičių, norinčių eiti į katalikų kunigus.

Galų gale dvasininkai, supratę didį kalvinizmo ir liuteranizmo pavojų Lietuvoje ir Lenkuose, ėmė busti iš miego. Didžiausiais Lietuvoje veikėjais raštu ir žodžiu buvo Vilniaus vysk. Protasevičius ir Žemaičių vysk. kunigaikštis Merkelis Giedraitis.

Vysk. Protasevičius 1570 m. pargabeno į Vilnių jezavitų, kurie prie šv. Jono bažnyčios įkūrė pirmąją rimtesnę mokyklą; ją ėmė lankyti ir didikų vaikai. Paskui 1589 m. karalius Steponas Batoris pakėlė ją į akademiją. Jezavitai mokyklomis ir uoliais pamokslais atgaivino katalikų dvasią; nemaža didžiūnų atitraukė nuo kalvinizmo.

Žemaičiuose tikruoju katalikų tikėjimo gaivintoju buvo vysk. kunigaikštis Giedraitis, kursai pasikvietė iš Vilniaus kunigų, mokančių lietuviškai, ir patsai važinėjo po vyskupiją, skelbdamas pamoslus. Vilniuje, iš vysk. Petkevičiaus užrašų 1581 m. pastatė lietuviams klierikams namus mokytis; du jezavitu teologu pasikvietė į Varnius, pavesdamas jiems mokyti vietoje kandidatus į kunigus.

Tuo būdu žymiai padaugėjo dvasininkų, mokančių lietuviškai, pakilo jų uolumas ir dauguma kalvinų sugrįžo į katalikų bažnyčią. Kalvinų bepaliko tik mažos salelės apie Biržus, Papilę ir iš dalies apie Kelmę.

Prie dvasios pakilimo katalikų tarpe ir prie jų dvasios atgimimo daug prisidėjo naujos reformos, Bažnyčios tėvų Santarybose Tridente nutartos, kurių vykdymu Lietuvoje ir Lenkuose uoliai rūpinosi Varmijos vyskupas kardinolas Hozijus ir papos pasiuntinys Lenkams Komendoni's ir papos Pauliaus IV nuncijus Lietuvai Lipomani's, ilgai gyvenęs ir veikęs Vilniuje (1555 m.).

Tautų santykiai iki Liublino unijos. Iki Jogailos laikų senovės Lietuvoje, bendrai imant, tebuvo tik dvi tvauti: lietuviai ir gudai-rusai. Etnografinė siena tarp tų dviejų sienų supuolė maždaug su dabartine siena tarp katalikų ir pravoslavų. nes XIV amžiuje katalikų tikėjimą priėmė tik lietuviai, o gudai jau tuo metu buvo pravoslavais, Krėvės, Ašmenos, Lydos, Gardino, Suvalkų apylinkės buvo be abejo lietuvių apgyventos. Pavienės kolonijos siekė Brastos ir Slonimo, Traidenio laikais prūsais išeiviais apgyvendintos.

Iki Lietuvos krikšto tos tautos labai gerai sugyveno vienoje valstybėje. Gudų šalys, kaip Minskas, Slonimas, Brasta, Mindaugo karaliaus ir jo artimesniųjų įpėdinių prie Lietuvos prijungtos, ilgainiui taip susigyveno su lietuviais, kad buvo ir paliko visados ištikimiausiais Lietuvos piliečiais, nepareikšdamos bent kada mažiausio noro nuo jos atsiskirti.

Bet ir vėliau Algirdo ir Vytauto Didž. užkariauti rusų kraštai, rasdami Lietuvoje pilną tikėjimo ir tautybės laisvę, jos globą ir pasiliuosavimą nuo totorių jungo, nerodė separatizmo, nesijautė Lietuvos valstybėje svetimi, daugiau linko į Lietuvos, ne į Maksvos pusę.

Tiktai kai Lietuva priėmė krikštą 1387 m. ir kai Jogaila bei Vytautas suteikė katalikams didesnes teises, rusai pravoslavai, rasis, jautėsi nuskriausti, nors Vytautui geležine ranka valdant, to neparodė. Bet Zigimuntui ir Švitrigailai varžantis del Lietuvos sosto, tas separatizmas pasireiškia pas tolimesniuosius rytuose ir pietuose rusus, kurie aiškiai stoja Švitrigailos pravoslavo pusėje. Tasai separatizmas bent kiek jaučiasi ir kai kuriuose Lietuvos rusų metraščiuose iš to laikotarpio.

Tačiau nuo Kazimiero, ypač nuo Aleksandro laikų, kai buvo Maksvos kunigaikščio nuo Lietuvos atplėštos jos rytų šalys ir kai pačioje Lietuvoje katalikų ir pra-

voslavų teisės buvo vėl sulygintos, santykiai tarp lietuvių ir gudų kaskart gerėja, ypač akyvaizdoje naujo bendro priešo: lenkų veržimosi į Lietuvą.

Lietuvos rusų metraščiai, tame laikotarpy pasirodę, yra nusistatę valstybiniai, girdami ir pasididžiuodami mini Vytauto Didž. laikus, o Lietuvos kare su Maksva aiškiai stoja Lietuvos pusėje.

Tuo tarpu lietuvių ir gudų santykiai su lenkais iš pat pradžios buvo nedraugingi, ir tasai jų nedraugingumas auga iki pat Liublino unijos. Bet gindami savo teisių ir savarankiškumo, lietuviai vis delto jų kaskart daugiau nustoja, nejučiomis pasiduoda lenkų įtakai, ypač lenkiška kalba vis daugiau skverbiasi į Lietuvą.

Rods, XV ir XVI amž. pas kai kuriuos žymesnius lietuvius atsiranda aiškesnė tautiška sąmonė ir noras nepasiduoti lenkų kultūros įtakai, tačiau pavienios pastangos nepajėgia sustabdyti bendros gyvenimo srovės. Tie pirmieji sąmoningi Lietuvos patriotai buvo tai dažniausiai didikų sūnūs, užsieniuose baigę universitetus. Ten susipažinę su lotynų kalba ir joje patėmiję daug bendro su lietuvių kalba, daro išvadą, kad lietuviai yra tiesiogini romėnų ainiai.

Vieni tos rušies patriotai nedrįsta lietuvių kalbos vartoti raštuose, delto, kad ji esanti pagadinta lotynų kalba; todel geriau esą vartoti gryną. Susirinkę 1568 metais Gardine bajorai prašo didžiojo kunigaikščio įsteigti Vilniuje ar Kaune gimnaziją su dėstoma lotynų kalba. Mokytas lietuvis Mikalionis 1550 m. rašo, kad lietuviams, romėnų ainiams, nedera rusiškosios mokytis kalbos. Antras mokytas lietuvis, Vilniaus miesto vaitas Augustinas Rotundas tuo metu išverčia į lotynų kalbą Lietuvos Statutą.

Kiti Lietuvos patriotai, kaip Žemaičių vysk. kunigaikštis Merkelis Giedraitis 1609 m., Žemaičių Kapitu-

los pralotas Mikalojus Daukša stengėsi tautiečiams įkvėpti savo tėvų lietuviškos kalbos pagarbą bei meilę ir leidžia pirmąsias lietuviškas knygas didžioje Lietuvoje.

Nemaža prisidėjo savó laike prie tautiškos lietuvių sąmonės sužadinimo Lietuvos metraštis (Lietuvos istorija), atsiradęs apie 1520 m., kuriame lietuvių kilmė išvedama nuo romėnų, o Lietuvos kunigaikščių eilė nuo Romos karvedžio Palemono, pabėgusio į Lietuvą Nerono laikais. Išvada aiški—lietuvių tauta augštesnės kilmės, nekaip lenkai.

Kunigaikščių eilėje tarp kitų minimi Kaunas, Borkus, Kernus, Nemunas, Erdvila, Daumantas ir ir kiti. Kadangi kunigaikščių skaičius nuo I amž. iki XII amž. palyginamai per mažas ir jame apleista net toks istoriškas, kaip Mindaugo, vardas, tai paskesniuose Lietuvos metraščio nuorašuose, naujais padavimais ir vėlybesniais įvykiais papildytuose, jau ir Mindaugas įterpta ir Palemonas nukelta į V amž. Atilos laikus. Taip pataisytas ir papildytas Lietuvos metraštis, 1564 m. išleistas, vadinama Bychovco kodeksu.

Tasai Lietuvos metraštis augo bei didėjo ir toliau naujais papildymais iš kitų metraščių ir vėlybesnių įvykių aprašymais ir, nors turi nemaža iš piršto išlaužtų ir lakios lietuvio patrioto vaidentuvės sugalvotų priemaišų, vis delto savo laike sulošė nemenką rolę; ypač vėlesniais tikrų įvykių aprašymais yra svarbus istoriškas dokumentas.

Nežiūrint į visas pavienių lietuvių patriotų pastangas, vis delto lenkų įtaka, apsukrių jų politikų varoma, ilgainiui didėja, lenkų kalba, ypač Zigm. Augustui Vilniuje su dvaru gyvenant, kaskart daugiau didikų ir bajorų tarpe platinasi, nuslopindama lietuviškąją. Gi nuo Liublino unijos pati lietuvių tautiška sąmonė ilgainiui užmiega, o lietuvių kalba užsilieka tik pas valstiečius baudžiauninkus ir smulkesniųjų bajorų tarpe.

Lietuva—autonomiška Lenkų dalis.

1569—1795.

Nuo Liublino unijos Lietuva, aplinkui apkarpyta, užsilikusi tik savo branduoly, nustojusi savarankiškumo, pavirto vien autonomiškąja Lenkų provincija, nors ir tebedėvėjo didžiosios kunigaikštijos vardą. Visas svarbesnis josios politikos gyvenimas persikėlė į Lenkus, kur gyveno karalius, buvo bendras senatas, seimas, bendra susirinkimuose lenkų kalba.

Pirmieji bendrai renkami karaliai dar atskirai prisiekdavo Lenkams ir Lietuvai; paskui ir tas paprotys buvo užmirštas. Lietuvai, tikrai sakant, bepaliko tik savo Statutas, kuriame, lyg pasityčioti be prasmės buvo skelbiama, kad didysis Lietuvos kunigaikštis pasižada nesiaurinti Lietuvos ribų, kas jai atimta, sugrąžinti, ir kad Lietuvoj į vyriausybės vietas gali sėsti vien vietos piliečiai.

Zigmuntas Augustas, miręs 1572 m. bevaikiu, nepaliko sau įpėdinio. Visa vyriškoji Jogailos giminė išsibaigė. Nuo to laiko prasideda vadinamieji rinktiniai karaliai, kurių valdžia tolydžio buvo siaurinama; galop pasiliko josios tik šešėlis, viena graži iškaba pagarbai.

Didžiūnai ir bajorai, rinkdami naują karalių, vis daugiau išsidera sau teisių; be ju pritarimo karalius negali nei svarbesnio įsakymo paskelbti, nei mokesčių

uždėti, nei kareivių gintis nuo priešo rinkti. Viskas turėjo pereiti per seimą, kurs buvo Varšuvoje kas dvieji metai, o reikalui esant, ir dažniau šaukiamas.

Iš pradžių tuose seimuose buvo sprendžiama balsų dauguma ir buvo dar bent kokia tvarka. Bet ilgainiui, bajorų puikybei augant, buvo prieita prie to, jog buvo reikalaujama, kad visi svarbesni dalykai būtų sprendžiami vienu balsu; mat ir vieno bajoro balsas negalėjo nueiti niekais. O kadangi atsirasdavo ar piktos valios žmonių, dar gi neišmanančių viešų reikalų, ar priešo papirktų, tai tie, pasipriešindami viso seimo nutarimams, sušukę „veto“ (neleidžiu), patį seimą niekais paleisdavo.

Pirmasis toks nelaimingas seimas atsitiko, valdant Jonui Kazimierui, 1652 m., kai Upytės atstovas Čičinskas sušuko: „Veto“! Paskui tokie seimų gaišinimai vis dažniau atsikartodavo, ir galop retas seimas pasibaigdavo laimingai. Neretas būdavo atsitikimas, kad ginkluoti bajorai, susiginčiję, mirtinai užsikapodavo vienas kitą.

Nelaimingiausis būdavo laikas, kai reikėdavo, karaliui mirus, rinkti naujas. Svetimų valstybių agentai papirkimais ir visokių laisvių pažadėjimais piršdavo savo kandidatus; suvažiuodavo apsiginklavę išrinkti apskrityse didikai, atsivesdavo ginkluotų kareivių būrius, prasidėdavo varžytinės ant vadinamojo „Volia“ lauko ties Varšuva. Kartais viena partija apskelbdavo karaliumi vieną kandidatą, kita kitą. Išrinktieji kandidatai turėdavo ginklu išspręsti klausimą, kuriam turi tekti sostas.

Nuo karaliaus mirties iki jojo išrinkimo, per vadinamąjį „bekaralmetį“ visą valdžią turėdavo savo rankose Gniezno arkivyskupas-primas. Jisai nuskirdavo dieną seimui rinktis (dies convocationis) ir dieną kara-

liui rinkti (dies electionis). Rinkimų dieną, sėdėdamas ant širmo žirgo, jodinėdavo nuo vieno atstovų būrio prie kito, klausinėdavo, už ką kas balsuoja, prikalbinėdavo taikintis ir balsuoti už vieną. Kad galų gale sutardavo ką vieną, tuomet visas seimas užgiedodavo „Te Deum".

Enrikas Valezas (de Valois) 1574 m.

Zigmuntui Augustui mirus, be didelių ginčių, buvo karaliumi išrinktas prancūzų karaliaus Karolio IX brolis, Enrikas Valua, Valezu vadinamas, kurio agentai nesigailėjo visokių pažadėjimų, kaip antai; išmokėti Zigmunto Augusto skolas, įrengti Baltijoje laivyną, savo lėšomis atsivesti ir išlaikyti 4,000 pėstininkų kareivių iš Prancuzijos, nieko svarbesnio nedaryti be senato ir seimo nutarimo, patvirtinti pacta conventa ir t. t.

Išrinkus Enriką karaliumi, tuojau buvo išleista į Paryžių garbės pasiuntinybė iš didikų, kurie šaunia išvaizda, brangiais apdarais, švelniu apsiėjimu, įvairių kalbų mokėjimu net prancūzus nustebino.

Tačiau Enrikas, apvainikuotas Krokuvoje karaliumi ir didžiuoju kunigaikščiu, neilgai Lenkuose teviešėjo, nes vos kelius mėnesius. Pripratęs Prancuzijoje prie prie kitokio pavaldinių elgimosi su savo karaliumi, negalėjo ramiai žiūrėti į tai, kaip puikūs lietuvių ir lenkų didikai nemokėjo gerbti savo karaliaus, nenorėjo prieš jį nusilenkti. Juk buvo prieita prie to, kad jaunas Samuelis Zborovskis ties pat karaliaus rūmų anga negyvai užkapojo kaštelioną Vapovskį.

Matydamas Lenkuose tokią netvarką, tokią bajorų sauvalią ir suprasdamas jos nepataisysiąs, Enrikas vos tik išgirdo apie savo brolio, Prancuzų karaliaus mirtį, nieko nelaukdamas, slapta išvyko į Prancuziją. Senatui paliko raštą teisindamasis ir žadėdamas grįžti; tačiau grįžti nebegrįžo.

Steponas Batoris, 1576—1586.

Enrikui Valezui nebegrįžtant, buvo nutarta rinkti Respublikai naujas karalius; sušaukta seimas. Čia balsai pasidalijo: vieni aprinko teutonų ciecorių Maksimilijoną (lietuviai norėjo jojo sūnaus Ernesto), kiti, vadovaujant Jonui Zamoiskiui balsavo už Oną, Zigm. Augusto seserį, skirdami jai vyru Steponą Batorį, Septynpilio kunigaikštį.

Batoris pasiskubino pirmas atvykti, Krokuvoje apsivainikuoti, ir dauguma tuo įvykiu pasitenkino. Tiktai Danskas ilgai nenorėjo jo pripažinti; už tatai paskui turėjo 250.000 auksinių sumokėti pabaudos. Maksimilijonas netrukus mirė ir tuo išgelbėjo kraštą nuo naminio karo.

Batoris pasirodė vyras protingas, energingas ir kare sumanus. Matydamas didžią netvarką savo naujoje valstybėje, tvirtai pasiryžo ją sutvarkyti ir viduje ir iš lauko; o kada kai kurie didikai mėgino jam pasipriešinti, tai Torunėje drąsiai pasisakė, nemanąs būti dažytu karaliumi.

Žbarauskiai daug prisidėjo prie Batorio išrinkimo, todel tikėjosi prie jojo pirmą vaidmenį vaidinti. Bet karalius daugiau pasitikėjo labai išmintingu Jonu Zamoiskiu, Zbarauskių priešininkų, ir tie pradėjo kelti kerštus, o Samuelis Zbarauskis, patekęs į kazokų atamonus, ėmė kelti maištą. Už tat buvo teistas ir nukirstas.

Batoris pasirūpino *sutvarkyti kazokus:* suskaidė juos pulkais, paskyrė jiems vyresniuosius, augščiausi valdovą atamoną palikdamas išsirinkti patiems; karalius jį tik tvirtindavo. Kad geriau būtų kezokai suvaldyti, sumažino ginkluotųjų skaičių iki 6.000 vyrų, kuriuos pavadino registruotais. Į tą skaičių nepakliuvę turėjo būti paprastais baudžiauninkais darbininkais.

Tačiau visiškai kazokų sutvarkyti ir suvaldyti nepavyko. Ypač vėlesniais laikais, pripratę kariauti su Krymo totoriais, lenkų didžiūnų kolonistų išnaudojami ir verčiami eiti baudžiavą, kazokai dažnai kelia maištus, atkreipdami giklą ir prieš „Rzeczpospolitą", tai yra Lietuvos-Lenkų respubliką. Sunku buvo jie laikyti drausmėje.

Bet didžiausis Batorio nuopelnas tai laimingas *karas su Maksva*. Ivonas IV, manydamas pasinaudosiąs Lenkų-Lietuvių valstybės netvarka, staiga įpuolė į Livoniją ir daug miestų užėmė. Batoris, sušaukęs seimą, privertė su lietuviais stoti į karą su Maksva ir lenkus.

Surinkęs iki 30.000 kariuomenės, Batoris persikėlė per Dauguvą ir apsupo Polocką, apsikasusį stipriais grioviais. Pilis ilgai neišturėjo: buvo atsiųsti pasiuntiniai, kurie, atsiklaupę prieš karalių ir kaktomis žemę mušdami, atidavė jam miesto raktus. Paskui buvo užimta mažesnių pilaičių, kaip kad Sokolo, Turvolės, Sušos.

Užėjus žiemai, karalius paliko kariuomenę žiemoti vietoje, o pats nuvyko į Vilnių ir čia Jezavitų mokyklą pakėlė į akademiją. Paskui Lenkuose sušaukė seimą, kuriame, nors bajorai spyrėsi, uždėjo mokestį po vieną auksiną nuo valako žemės karui su Maksva.

Pavasarį Batoris sugrįžo prie kariuomenės, užėmė Didžiuosius Lukius, Vitebską, galog Pskovą. Ivonas Baisusis šaukėsi papos Grigaliaus XIII tarpininkauti, kursai atsiuntė jezavitą Antaną Poseviną. Tam tarpininkaujant, įvyko taika ties Kiverovą Horka (1582 m.) dešimčiai metų.

Karas pasibaigė garbingai, bet nedavė tiek pelno, kiek galėjo, kadangi lenkai labai nenoromis jį kariavo ir pasinaudojo pirma proga jam užbaigti. Vis delto Maksva atsisakė nuo Livonijos ir Polocko žemių.

Ivonui IV mirus ir caru palikus silpnapročiui Teodorui, Batoris ketino pradėti antrą karą su maskoliais, o juos nuveikęs, svajojo ginklą pakelti prieš totorius bei turkus, juos išvaryti iš Europos. Jam tame sumanyme žadėjo padėti papa ir kiti krikščionių karaliai; tačiau netikėta karaliaus mirtis Gardine išblaškė tuos plačius sumanymus.

Batoris įsteigė Lietuvai augščiausiąjį teismą, pavadintą Tribunolu, kursai teisė svarbiausias bylas Vilniuje ir Minske. Teisėjus ir maršalką (pirmininką) tam teismui rinko patys dvarininkai, apskričių seimuose; tvirtino juos karalius.

Rūpindamasis geriau sutvarkyti Livoniją, ją padalijo į tris prezidentūras: Vendenio, Dorpato ir Pernavos. Matydamas, kad jezavitai naudingi savo gerai pastatytomis mokyklomis, jiems padėjo įsisteigti kolegijas (gimnazijas) Gardine, Polocke ir Vilniuje.

Batoris buvo vyras vidutinio ūgio, labai mokytas, veiklus, pilnas energijos, kalbėti malonus, teisingas ir vargdienių globėjas. Ankstyba mirtis jam neleido sutvarkyti irstančios lietuvių ir lenkų valstybės.

Zigmuntas IV, 1587—1632.

Steponui Batoriui mirus, atgijo Lenkuose keršto vaidai tarp Zbarauskių ir Zamoiskių: didikai, rinkdami naują karalių, pasidalino į dvi partijas; vieni išrinko Austrijos Maksimilijoną, o Zamoiskis, primas ir pati karalienė stojo už Žuvėdų karalaitį Zigmuntą, Zigm. Augusto sesers Kotrynos sūnų. Maksimilijonas su 6.000 kariuomenės mėgino įsiveržti pirmasis, bet Zamoiskis pastojo jam kelią prie Bičinos ir, pergalėjęs, patį paėmė į nelaisvę. Tuo tarpu atvyko Zigmuntas ir buvo Krokuvoje apvainikuotas.

Ilgas Zigmunto IV viešpatavimas buvo nelaimingas, nors aplinkybių būta gan palankių valstybei padidinti ir sutvarkyti; būta nemaža tuomet ir gabių vyrų, kaip antai: Zamoiskio, Žolkievskio, Katkevičiaus, Leono Sapiegos, Liubomirskio ir kitų. Bet Zigmuntas nemokėjo jų tinkamai sunaudoti; nepasinaudojo jisai ir to meto Maksvos netvarka.

Karas su Žuvėdais del sosto. Žuvėdų karalius Jonas, Zigmunto IV tėvas apie 1592 m. pasimirė. Sostas turėjo tekti Zigmuntui IV. Tasai, nuvykęs į Stokholmą, apsivainikavo Žuvėdų karaliumi, bet ten nepasiliko: sugrįžo į Lenkus, savo vietininku išrinkęs Zudermanijos kunigaikštį Karolį, savo dėdę, ir pavedęs jam, kaipo savo įgaliotiniui, valdžią. Bet tasai taip vedė reikalus, jog 1600 m. pats apsivainikavo Žuvėdų karaliumi.

Zigmuntas išsižadėti sosto nenorėjo ir įpainiojo Lietuvą į karą su Žuvėdais. Buvo ir kita karo priežastis: Zigmuntas, priimdamas Lietuvos ir Lenkų sostą, buvo jiems pasižadėjęs atiduoti Estų žemę. Karolis jos išsižadėti nesutiko. Kilo karas, kuriame iš lietuvių pusės pasižymėjo Krištupas Radvila ir Karolis Katkevičius, bet per Zigmunto nerangumą ir per nesutikimus didikų su karaliumi nesunaudota kai kurių žymių pergalių.

Žuvėdų karalius Karolis buvo net Rygą apsupęs; Karolis Katkevičtus, turėdamas tik 5.500 kariuomenės, baisiausiai sumušė 14.000 žuvėdų ties Kirchholmu. Žuvėdų Karolis sužeistas vos nepateko pats į nelaivę. Po to smūgio Karolis, surinkęs Žuveduose naują karuomenę, vėl buvo apsiautęs Rygą. Katkevičius sudegino jojo laivyną ir, patį nuo Rygos atstūmęs, atėmė net Parnavą ir 1609 m. padarė gana naudingą taikos sutartį.

Apie 1625 m. kilo antras karas su Žuvedais, kadangi Zigmuntas nenorėjo atsisakyti nuo Žuvėdų karaliaus

titulo. Karolio sūnus Gustavas Adolfas užėmė bemaž visą Livoniją ir karą perkėlė net į Prūsus.

Lietuvių didikų tarpe kilo vaidų. Kristupas Radvila, užpykęs, kad po Katkevičiaus mirties buvo atiduota ne jam vyriausiojo etmano arba karvedžio buožė, o Leonui Sapiegai, visai atsisakė dalyvauti kare.

Po šešerių karo metų galop buvo susitaikinta, tačiau žymi Padauguvio dalis su Ryga ir Prūsais, Lenkams priklausę, dabar atiteko Žuvėdams.

Karas su Maksva. Maksvoje, išmirus carų Riurikų giminei, atsirado daug norinčių įsiveržti į Maksvos sostą. Iš pradžių caru buvo išrinktas Godunovas. Jam mirus, kažin koks pabėgelis vienuolis, pasivadinęs Ivono IV sūnumi Dimitru ir kazokų palaikomas, buvo paskelbtas caru. Jį bojarai nužudę buvo išsirinkę caru Šuiskį.

Pasinaudodamas tokia maskolių suirute, Zigmuntas sutraukė nemažą kariuomenę, apstojo ir paėmė Smolenską. Pats caras Šuikis išėjo gintis, bet ties Klušinu buvo nugalėtas Zigmunto karvedžio Žolkievskio. Vydamas Šuiskį, Žolkievskis net Maksvą paėmė, o bojarai, nustūmę Vosylių Šuiskį nuo sosto, caru buvo išsirinkę Zigmunto sūnų Vladislovą.

Tačiau Zigmuntas, labai karštas katalikas, sūnaus į Maksvą neleido, kadangi bojarai pastatė sąlygą, kad tasai pereitų į pravoslavų tikėjimą; pasiryžo patsai užimti Maksvos sostą be sąlygų.

Žolkievskis, negalėdamas įkalbėti Zigmuntui, kad atsiųstų į Maksvą sūnų, pats pasišalino iš Maksvos, palikęs valdžią Gonsievskiui. Bojarų tarpe kilo prieš Zigmuntą nepasitikėjimas, pravoslavų dvasininkai sukėlė minias prieš lenkus, ir tie buvo iš Maksvos išvyti. Maskolių bojarai caru išsirinko Mykolą Romanovą.

Karas nusitęsė iki 1618 metų; golop Devuline buvo susitaikinta $14^1/_2$ metų. Smolenkas ir žymi Sieversko krašto dalis sugrįžo prie Lietuvos.

Karaš su Turkais. Kazokai savo užpuldinėjimais įpykindavo ne tik totorius, bet ir turkus. Tie reikalavo iš Lenkų, kad juosius valdytų; bet nelengvas tai buvo uždavinys, ypač kai Austrijos ciecoriai ėmė jiems siuntinėti raštų, pinigų, vėliavų, patrankų, juos siundydami ne tik ant Turkų, bet ir ant Lenkų.

Kazokai, atamono Nalivaikos vedami, net Ukrainą ėmė siaubti. Stan. Žolkievski 1596 m. juos sudraudė, o jų vadą už maištus liepė nužudyti. Bet kazokai ir paskui nesiliovė kėlę riaušių.

Kazokų įerzintas Turkų sultonas Osmanas II pasiuntė prieš Lenkus 100.000 kariuomenės. Žolkievskis su 8.000 kareivių buvo bepastojąs jiems kelią, bet pats žuvo ties Cicera ant Pruto upės 1620 m. Osmanas II, didžiuodamasis pergale, ir sutraukęs dar didesnę kariuomenę, ėjo į Lenkus.

Katkevičius ir Liubomirskis, turėdami tik 75.000 k., nedrįso stoti į atvirą kovą, tik apsikasė ties Chocimu, ant Lenkų sienos. Nepaisant netvarkos ir nepaklusnumo, įsivyravusių lenkų kariuomenėje, turkams vis delto nepasisekė paimti Chocimo, ir jie turėjo taikintis. Katkevičius del vargų-rūpesčių ir kareivių neklusnumo, apkasuose pasimirė.

Už Zigmunto IV kerštai ir vaidai valstybės viduje kaskart daugiau įsivyrauja. 1607 m. didžiūnai buvo pakėlę ginklą net prieš patį karalių. Tiktai Katkevičius su Žolkievskiu, užstoję karalių, maištininkus ties Guzovu numalšino.

Bažnytinė Brastos unija 1596 m. Jau Vytautas Didysis rūpinosi Lietuvos stačiatikius suvienyti su katalikų Bažnyčia, pasiuntęs jų mėtropolitą Camblaką

į Konstancijos bažnyčios tėvų santarybas. Nors tuomet unija nepavyko, vis delto Vytauto mintis nemirė.

Vytauto D. sumanymas – suvienyti pravoslavus su Romos katalikais atnaujinta per visuotinasias Florencijos santarybas, kuriose dalyvavo ir Kijevo metropolitas Izidorius. Stačiatikių Bažnyčia pasižadėjo tuomet priimti visus Romos katalikų tikėjimo dogmatus ir klausyti papos, bet senoviškas apeigas sau pasiliko.

Toji pasirašyta unija vis delto neįvyko, nes Maksvos kunigaikščiai jai griežtai pasipriešino. Nuo to laiko Kijevo metropolitai dažniausiai linkdavo į uniją, nors ne visi, o Maksvos metropolitai buvo nusistatę prieš ją. Bet kadangi Maksvos įtaka buvo žymi ir Kijevo metropolijoje ir kadangi tamsieji pravoslavų dvasininkai su įvairiomis brolijomis žiūrėjo į Romą su didžiu nepasitikėjimu ir neapykanta, tai faktinai unija ir Lietuvos valstybėje nebuvo visai įvykinta. Tarp pačių stačiatikių vyskupų buvo tame dalyke ne vienodas nusistatymas.

Šešioliktam amžiui baigiantis, jezavitai, pasekmingai kovodami prieš liuterius, sumanė ir Bažnyčių uniją Lietuvoje įkūnyti. Jiems pritarė stačiatikių vyskupai Kirilas Terleckis ir Brastos vysk. Ignacas Pociejus, kurie patraukė į savo pusę ir Kijevo metropolitą Ragozą.

Terleckis ir Pociejus, nuvykę į Romą, ten atnaujino uniją su Katalikų Bažnyčia. Unijai labai pritarė ir Zigmuntas IV ne tiktai kaip uolus katalikas, bet ir del to, kad pačiai valstybei yra naudingiau turėti vienodas tikėjimas gyventojų tarpe.

Sugrįžus vyskupams Terleciui ir Pociejui iš Romos, sušaukta stačiatikių dvasininkų susirinkimas Brastoj, kur ir paskelbta Bažnyčių unija. Po ąja pasirašė penki vyskupai su metropolitu Ragoza; du atsisakė pasirašyti. Prasidėjo dvasininkų tarpe religinė kova.

Unijai irgi pasipriešino kai kurie stačiatikių didžiūnai, kurie savo galinga įtaka, kaip kad Kastantinas Ostrogiškis, labai daug pakenkė unijos vykinimui. Nepalaikė unijos ir katalikiškoji bajorija: seimas atsisakė duoti vietos senate unitų vyskupams ir teisėmis sulyginti juos su katalikų vyskupais.

Į uniją katalikų visuomenė žiūrėjo su nepasitikėjimu, unitų dvasininkus žemino. Stačiatikių didžiūnai bevelijo geriau virsti katalikais, nekaip unitais. Unitais beliko tik liaudis ir miestelėnai, — augštesni luomai josios vengdavo.

Unija bent kiek buvo sutvirtėjusi, kai Kijevo metropolitu tapo Ignacas Pociejus, karštas josios šalininkas. Jam padėjo Vitebsko vyskupas Juozapatas Kuncevičius, kursai, būdamas dar bazilijonų vienuolių viršininku, juos sutvarkė katalikiškai, įvedęs griežtesnę regulą, ir kartu su Benjaminu Rutskiu padarė iš jų uolius unijos darbuotojus.

Ilgainiui Lietuvoje ir Lenkuose bepaliko tik vienas pravoslavų vyskupas ne unitas. Bet 1620-siais metais atvyko į Kijevą Jeruzolimos patrijarkas Teofanas stačiatikis ir, nieko nesiklausęs, vėl įšventė tiek stačiatikių vyskupų, kiek buvo vyskupų unitų.

Nors Zigmuntas karalius naujai įšvęstųjų vyskupų nepripažino, bet jie vis delto ėjo savo pareigas ir bažnytinė kova vėl užsikūrė: Vitebske arkivyskupas Kuncevičius užmušta; Kijevo brolijos, Maksvos remiamos, varė žodžiu ir raštais didžiausią agitaciją.

Toje kovoje katalikiškoji diduomenė unitų užtenkamai nerėmė, net už pikta laikė, kad del unijos valstybėje kilo ginčų ir vaidų. Galų gale Ukrainoje ėmė viršų stačiatikių tikėjimas, Guduose unijos šalininkai.

Ginčai del bažnytinės unijos, kerštai didikų tarpe, suvaržymas ir nusmukimas prekybos bei miestų, didžiau-

sis liaudies prispaudimas baudžiavos vargais — visa tai Zigmunto viešpatavimą padarė nelaimingą. Buvo tai Respublikos galo pradžia.

Vladislovas Vaza, 1632—1648.

Zigmuntui IV mirus, išrinkta karaliumi visų mylimas ir gerbiamas jo sūnus Vladislovas, kursai viešpatavo trumpiau, bet daug laimingiau. Vladas nemaža rūpinos sutvarkyti irstančią karalystę, bet rankas turėjo surištas ir bajorų sauvalios vis delto nepajėjė užtenkamai sudrausti.

Zigmuntui mirus, maskoliai be laiko sulaužė Devuline padarytas paliaubas ir jųjų vadas Šeinas apsiautė Smolenską. Kristupas Radvila su lietuviais ir pats Vladas skubiai surinkęs neperdaug lenkų, pasiskubino Smolonsko gelbėti Šeinas pergalėtas, viską palikęs, bėgo. Maskoliai prašė taikos, kuri ir buvo padaryta: Maksva atsisakė nuo Smolensko, Sieversko su Černigovo miestu ir užmokėjo 20.000 sidabro rublių.

Vladislovui taika su maskoliais buvo labai reikalinga, nes iš pietų buvo įpuolę 50.000 totorių ir turkų. Apsidirbęs su maskoliais, Vladislovas dabar galėjo stoti prieš tuos priešus, kuriuos ties Kamienčiu ant Dniestro irgi sumušė. Vladui pavyko irgi net be karo ir be kraujo praliejimo atimti Žuvėdamas pirma jiems patekusi Prūsų dalis.

Vladui apgynus laimingai karalystę nuo kaimynų priešų, viduje josios ramumą sudrumstė kazokai, lenkų didikų spaudžiami. Nuo Liublino unijos gavę sau teisę įsigyti dvarų apytuščioje Ukrainoje, kazokų ir mažrusių (chachlų) apgyventoje, lenkų bajorai ėmė būriais dangintis į tas turtingas sritis, susikrovė turtus, įsisteigė dvarus ir norėjo šeimininkauti kaip Lenkuose, laiky-

dami savo kareivių būrius, įvesdami čia baudžiavą, spausdami vietos gyventojus dvarams nudirbti.

Tačiau kazokai, pripratę prie laisvės, nenorėjo jos atsižadėti, šaukėsi Vlado užtarti. Tasai, pats turėdamas surištas rankas, ne ką tegalėjo padaryti. Į kazokų skundas atsakęs: „Atriškite man rankas, tuomet aš jus užtarsiu".

Lenkų seimas 1638 metais nustatė laisvųjų, į regestrus įtrauktų, kazokų skaičių 7.000. Bet ir tiems atimta savivaldybės teisė, uždedant jiems viršininku lenkų bajorą. Netekę kantrybės, kazokai pakėlė ginklą prieš savo vargintojus. Maištas buvo tam kartui nutildytas. Mikalojus Potockis sumušė kazokus ties Kuneika ir Borisovu, o patį jų vadą Pauliuką be teismo liepė nukirsti.

Maištui šį kartą nuslopinus, dauguma kazokų išsikėlė tada pas vadinamus žemutiniuosius savo draugus apie Dniepro slenksčius, kur nesiekė ponų valdžia, o Ukrainoje lenkai ėmė šeimininkauti dar atkakliau, bet ne ilgam!

Jonas Kazimieras II. 1648—1668.

Prieš pat Vladislovo mirtį kazokai pakėlė maištą, kursai Lietuvos-Lenkų valstybę išjudino iš pačių pamatų, privesdamas ją prie bedugnės krašto ir buvo pradžia jos visiško žlugimo. To maišto vadu buvo vienas kazokų viršininkas Bagdonas Kmelnickis.

Vieno pono nuskriaustas, Kmelnickis veltui ieškojo teisybės pas Lenkų vyresnybę. Karalius Vladas, pats negalėdamas suvaldyti ir sudrausti bajorų sauvalios, Kmelnickiui pasakęs: „esi kazokas, turi kalaviją!" Tada Kmelnickis pasiryžo patsai ieškoti teisybės, pakėlęs kazokų maištą.

Mykolas Potockis, Krokuvos kaštelionas, to maišto nelaikydamas svarbiu, pasiuntė prieš sukilėlius savo

sūnų Steponą su 6.000 kareivių. Tasai ties Geltonaisiais Vandenimis pats gavo galą. Kmelnickis dar sumušė lenkus prie Krutos Balkos, Korsunio, Konstantinovo ir apsupo Lvovą. Dabar ne tiktai kazokai, bet ir spaudžiami bajorų valstiečiai būriais bėgo prie Kmelnickio, po jo vėliava kovoti už laisvę.

Tuo tarpu miršta Vladas karalius. Išrinktas į jo vietą karaliumi jojo brolis Jonas Kazimieras, surinkęs nemaža kariuomenės, patsai išėjo prieš Kmelnickį, bet apsuptas ties Zboražu 200.000 kazokų ir totorių, buvo priverstas pradėti su Kmelnickiu derybas.

Sutartis buvo padaryta šiomis sąlygomis: pripažinta Ukrainai savivaldybė, registrinių kazokų skaičius pakeltas iki 40 tūkstančių, stačiatikių mėtropolitui pažadėta Lenkų senate vieta.

Bet nei Kmelnickis negalėjo priversti kazokų, nepatekusių į regestriniuosius, grįžti į baudžiavą, nei Lenkų didikai nenorėjo atsisakyti nuo šeimininkavimo Ukrainoje. Karas ir maištas ėjo, kaip ėję. Karalius paskelbė visuotinąją mobilizaciją (pospolite ruszenie) ir, surinkęs 100.000 kariuomenės, ties Berestečku (1651 m.) sumušė kazokus.

Kmelnickis buvo priverstas nusileisti. Sutartis padaryta Baltoje (Bieloj) Cerkvėje: regestrinių kazokų skaičius liko sumažintas iki 20 tūkstančių. Tačiau nei seimas, Čičinskui surikus "veto", nepatvirtino tos sutarties, išsiskirtęs ir nieko nenutaręs, nei Kmelnickis negalėjo josios ištesėti.

Karas su Maksva ir Žuvėdais. Pergalėtas Kmelnicki kreipėsi į Maksvą, pasiduodamas josios globai ir gaudamas gana geras kazokams sąlygas: registrinių kazokų skaičius buvo nustatyta 60 tūkstančių; buvo pripažinta jiems teisė patiems rinktis atamonas ir turėti savivaldybę.

Tuokart caras Aleksiejus Mikailovičius pasiuntė kazokams pagelbėti 40.000 kariuomenės, o patsai su 100.000 kareivių užpuolė Lietuvos šalį. Nerasdamas rimtesnio pasipriešinimo ir pergalėjęs ties Šklovu Joną Radvilą, užėmė Smolenską, Mogiliovą, Polocką, Vitebską. Baisiausiai sunaikinęs visus Gudus, žudydamas ypač unitus ir jų bažnyčias degindamas, įsiveržė į pačią Lietuvos širdį, paėmė Vilnių, daug žmonių čia išžudęs, sudegino Kauną, užėmė Gardiną. Iš kitos pusės maskolių vadas Kovanskis, susidėjęs su Kmelnickiu pasiekė Vislos.

Negana to, pasinaudodamas tokia sunkia Lietuvos-Lenkų padėtimi, iš šiaurės stojo naujas smarkus priešas, Žuvėdų karalius Karolis Gustavas (1655 m.). Buvo iš tiesų baisi šalies padėtis; tvarkos viduje nebuvo; seimai rėkavo, nieko nenutardami; kareiviai, negaudami algos, atsisakydavo kariauti ir patys plėšė savo sodžius bei gyventojus.

Nėsant kitokios išeities, su Maksva buvo 1656 m. padaryta taika, ir jiems atiduota Gudai ir Ukraina su mažrusiais. Tuo tarpu nelaimingas karas su Žuvėdais vyko toliau, paversdamas visą kraštą tyrlaukiais. Karolis Gustavas užėmė bemaž visą Lietuvą ir Lenkus, o patsai karalius Jonas Kazimieras pabėgo į Sileziją.

Lietuva, nematydama kitokios išeities, pradėjo linkti į Žuvėdų pusę. Didysis Lietuvos etmonas Jonušis Radvila ir jojo brolvaikis Boguslovas padarė Kedainiuose su Karoliu Gustavu sutartį, vienijančią su Žuvėdais Lietuvą tomis pat sąlygomis, kuriomis ji buvo susidėjusi su Lenkais.

Tačiau ne visa katalikiškoji Lietuvos bajorija pritarė tam Radvilų sumanymui susivienyti su Žuvėdais liuteriais. Ypač žiaurus, nežmoniškas žuvėdų elgimasis su užimtojo krašto gyventojais sukėlė prieš juos visuotiną neapykantą.

Iš vienos pusės milžiniškas žuvėdų apsiaustas Čenstakavos patvarumas ir lenkų vado Stepo Čarnieckio energija pakėlė nusiminusių Lenkų dvasią, iš antros pusės netikėta etmono Jonušio Radvilos mirtis, o paskui ir paties Gustavo Karolio mirtis prisidėjo prie karo užbaigimo. Varšuva, o paskui ir žymesnė dalis Lenkų buvo Žuvėdams atimta.

Karas persikėlė į Pomeraniją ir galų gale po šešerių metų užsibaigė. Olyvos vienuolyne Prūsuose 1660 m. įvyko sutartis; Žuvėdams buvo atiduota Livonija su Rygos miestu, prie Lietuvos bepaliko tik Kuršas. Buvo irgi paskelbta nepriklausoma Brandenburgo kunigaikštija, iš kurios ilgainiui išaugo pavojinga Prūsų karalystė.

Dar nepasibaigus karui su Žuvėdais, vėl kilo karas su Maksva, kuri norėjo pasinaudoti sunkia Lietuvos ir Lenkų padėtimi. Tačiau dabar jiems neperdaug tesisekė, nes žymi kazokų dalis, arčiau susidūrusi su maskoliais, su savo atamonu Vigausku atsimetė nuo Maksvos ir padarė sutartį su Lietuva bei Lenkais (1658 m.) šiomis sąlygomis: Ukraina jungiasi su laisvomis Lietuvos ir Lenkų valstybėmis lygiomis teisėmis, kaipo trečiasis vienetas su atskira savo vyriausybe; stačiatikių tikėjimas Ukrainoje pripažinta viešpataujančiu.

Seimas tą sutartį patvirtino, tik pravoslavų vyskupams atsisakė duoti vietos senate. Tačiau ne visi kazokai tai sutarčiai pritarė. Nemaža jų dalis su Kmelnickio sūnumi pasiliko ištiktma Maksvai.

Čarnieckis, grįžęs iš Pomeranijos, stojo į kovą su maskolių kariuomene, kurią vėdė generolas Kovanskis ir kruviname mūšy ties Kolomna baisiausiai ją sumušė: paėmė 40 armotų ir 146 vėliavas. Maskolių užimtas Vilnius buvo dabar atvaduotas, o jame žiauriai šeimininkavęs maskolių kunigaikštis Mišeckis buvo nužudytas.

Gudai unitai, paragavę Maksvos šeimininkavimo, irgi sukilo prieš maskolius, ir visas kraštas bemaž iki Smolensko atvaduota nuo priešų. Ukrainoje St. Potockis ir Jurgis Liubomirskis su sau palankiais kazokais ties Čudnavu pergalėjo antrą Maksvos kariuomenę; jos vadas Šeremėtjevas pateko į nelaisvę.

Bet tolimesnį lietuvių ir lenkų kariuomenės pasisekimą sutrukdė kilę kareivių tarpe maištai. Kariuomenė, nesulaukdama išmokant algos, atsisakė eiti toliau, plėšė gyventojus, ėmė žudyti savo vadus: ties Vilnium Žiromskį kardais sukapojo, Vincą Gonsievskį, laukinį etmoną, sušaudė. Kazokai su savo atamonu Dorošenka pasidavė Turkų globai ir vėl pakėlė ginklą prieš Respubliką.

Visa tai privertė greičiau taikintis su Maksva. Andrusove 1667 m. įvyko taika, kuria Livonija, Vitebskas, Polockas grąžinta Lietuvai; Maksvai atiteko Smolenskas, Sieverskas, Černigovas ir dalis Ukrainos anapus Dniepro su Kijevu. Katalikams, atitekusiems Maksvai, buvo leista laikyti pamaldas tiktai privatiniuose namuose; unija visai uždrausta.

Prislėgtas krašto nelaimių Jonas Kazimieras 1668 m. atsisakė nuo sosto ir išvažiavo į Prancūziją, kur 1672 m. staiga mirė, išgirdęs, kad turkai paėmė Podolės Kamienčių.

Visas Jono Kazimiero viešpatavimas tai nuolatinis karas, per kurį žuvo apie 3 milijonai gyventojų ir nustota daug žemių. Maksva gi iš to karo išėjo padidėjusi, o gavusi Kijevą, žymų apšvietimo centra su savo mokyklomis, kultūriškai ėmė kilti.

Mykolas Kaributas Višnevieckis, 1669—1674

Jonui Kazimierui atsisakius nuo sosto, po didžių tarpusavio barnių, mažosios bajorijos balsais buvo

netikėtai išrinktas karaliumi Mykolas Višnevieckis, nieku nepasižymėjęs, garsaus prieš kazokus kariavusio Jeremijo sūnus.

Primas Pražmovskis, didysis Lenkų etmanas Sobieskis ir kiti d'dikai trukdė, varžė visus jojo geriausius sumanymus. Kazokai su savo atamonu Dorošenka pasiduoda Turkams, ir Muamedas IV 1672 m. paima Kamienčiaus miestą. Lvovas tik atsiperka, sumokėdamas turkams 7.000 muštinių.

Traukdamas prieš turkus, Mykolas kely miršta. Jau po jo mirties atėjo žinia, kad Sobieskis ties Chocimu sumušęs turkus.

Jonas Sobieskis, 1674—1696

Garsus turkų pergalėtojas ties Chocimu Jonas Sobieskis, iš lenkų didikų išrinktas karaliumi, ne vieną kartą pasižymėjo karuose su turkais, ypač išvaduodamas Austrų sostinę Vieną, kai ją buvo apstojęs Kara-Mustafas labai gausinga turkų kariuomene. Tačiau to laimėjimo vaisius buvo tas, kad ir Austrų ciecorius Leopoldas žiūrėjo į Sobieskį, nepasitikėdamas, o Prancūzai, patys pakurstę Turkus prieš Austrus, tiesiog pyko.

Sobieskis, pradėjęs karą prieš Turkus, ketino užkariauti Maldavus ir Valakus, bet neturėjo pasisekimo, išgaišinęs čia veltui daug kariuomenės. Sobieskis svajojo net visai išvaryti turkus iš Europos; buvo del to net su Maksva susitaręs, kuri buvo atsiuntusi Galiciną su 150.000 kariuomenės tam sumanymui vykdyti. Bet sumanymas nuėjo niekais, nepritariant Austrams.

Sobieskiui kariaujant su Turkais, valstybės viduje netvarka augo. Turkų pergalėtojas buvo savo žmonos Marijos Kazimyros vergas. Ta, kaip antroji Bona, kėlė

didikų tarpe kerštus ir viską norėjo paglemžti į savo rankas. Seimuose nebuvo teisybės, nes viskas ėjo pardavingos karalienės noru.

Ypač Lietuvoje buvo neapkenčiamas Sobieskio viešpatavimas. Lietuviai pyko, kad karalius, svajodamas išvaryti iš Europos turkus, be reikalo aikvuoja kariuomenę pietuose, o nesirūpina atimti Maksvai Smolensko, Černigovo, Kijevo, o ypač Žuvėdams Rygos, per kurią ėjo Lietuvos prekyba ir kur Žuvėdai plėšė neapsakomus muitus.

Pačioje Lietuvoje kilo vaidų ir kerštų didikų tarpe, ypač tarp Lietuvos etmono Kazimiero Sapiegos ir Vilniaus vysk. Brostovskio. Sapiega matė, kad įrstančiai Lietuvai itin reikalinga gerai sutvarkyta kariuomenė; todel ir rūpinosi ją padauginti ir geriau aprūpinti. Bet ėmęs ją statyti maitintis į didžiūnų, kunigų, net paties vyskupo dvarus, sukėlė prieš save ir prieš visus Sapiegas, Oginskius, Višnevieckius, Pocius: tie į savo pusę palenkė ir visą žemesniąją bajoriją.

Vyskupas už bažnyčios turtų panaudojimą etmoną įsakė kunigams bažnyčiose iškeikti; ne visi paklausė. Skundos pasiekė net Romą. Prasidėjo tikra naminė kova, kuri pasibaigė tik Augustui II viešpataujant (1700 m.) kruvinu mūšiu ties Alkininkais, kur Sapiega buvo pergalėtas, o etmono sūnus paimtas į nelaisvę ir kardais sukapotas.

Sapiegos išbėgiojo; jų dvarus pasidalijo pergalėtojai. Sobieskis buvo norėjęs Sapiegas savo laiku gelbėti, bet nieko nepadarė.

Pridrikas Augustas II, 1697—1733.

Renkant naują karalių, kilo didžiausia netvarka. Galop išrinkta Saksonijos kunigaikštis Pridrikas Augustas, neseniai priėmęs katalikų tikėjimą, kad lengviau

laimėtų jo kandidatūra. Buvo išrinktas karaliumi tiktai dėl to, kad jojo pasiuntinys, atvykęs į Varšuvą į rinkimus, ne tiktai daugiausia žadėjo, bet ir atsivežė pilniausią maišelį pinigų rinkikams papirkti.

Pirmuoju jo darbu buvo taika su Turkais, padaryta Karlovicose 1699 m. Turkai ne ginklu priversti, tik tarpininkaujant svetimoms valstybėms, sugrąžino Lietuvai-Lenkams Kamiečių, Podolę, užgriebtąją Ukrainos dalį ir pasižadėjo sulaikyti Krymo totorius nuo užpuldinėjimų.

Pradėjęs gana laimingai viešpatauti taika su Turkais, Augustas II, be jokio reikalo ir seimo nesiklausęs, įsipainiojo į nelaimingą ilgą karą su Źuvėdais, kur tuomet viešpatavo jaunas karalius Karolis XII.

Agituojant ypač Karolio priešui Jonui Reinaldui Patkoliui, prieš Žuvėdus susitarė Rusų caras Petras Didysis, Augustas II ir Danai.

Karolis, pergalėjęs Danus ir sumušęs Rusų kariuomenę ties Narva, įpuola į Lietuvą-Lenkus ir greitu laiku pereina visą kraštą išilgai ir skersai, besivaikydamas Augustą. Galop smarkiausiai sumušęs ties Kališu ir Pultusku Lenkų kariuomenę, užima Varšuvą ir liepia Augustą atstatyti nuo sosto, o išrinkti naują karalių.

Sapiegos, negaudami teisybės, pirmieji perėjo į Žuvėdų pusę. Primas Radziejovskis ir kiti Augusto priešai didikai, nekęsdami saksų, pasinaudojo irgi šia proga: išrinktas buvo karaliumi Stanislovas Leščinskis, Poznanės vaivada (1705 m.), kursai ir karaliavo iki 1709 m.

Manydamas tuo užbaigęs kovą su Augustu, Karolis XII vėl puolė Petrą Didįjį, bet netikėtai buvo nugalėtas ties Poltava 1709 m. ir bėgo į Turkiją, kur pateko į nelaisvę. Augustas grįžo į sostą, o Leščinskis

pasišalino į Prancuziją. Karas tuo nepasibaigė; trūko iki 1721 m.

Žuvėdai buvo galų gale nugalėti, turėjo išsižadėti Livonijos ir Suomių įlankos. Bet tos sutarties vaisiais pasinaudojo tik Rusų caras, prasimušęs tuo būdu prie Baltijos pamario. Lenkai ir Lietuva niekiek nepasinaudojo tuo karu, buvo baisiai nualintos ir tai ne vien žuvėdų-priešų, bet ir savo draugų talkininkų rusų.

Caras Petras šeimininkavo Lietuvoje ir Lenkuose, kaip savo krašte, rinkdamasis savo kariuomenei naujokų, plėšdamas maistą, uždėdamas rinkliavas; o kadangi ėmė vis daugiau įsigalėti netvarka ir bajorų sauvalė, tai tvarkai palaikyti Rusų caras dalį savo kariuomenės paliko Lenkuose. Nuo to laiko prasideda Lenkuose viešpatauti ir šeimininkauti Rusų globa, kuri galų gale ir priveda prie Lietuvos-Lenkų padalijimo.

Nelaimingas karas ir viduje didžiausia netvarka kraštą galutinai suardė. Kerštai ir vaidai išdidžių bajorų tarpe, neapykanta tarp kareivių saksų ir lenkų, barniai del tikėjimo, didžiausis prispaudimas valstiečių baudžiauninkų, bajorų puotavimas ir girtuokliavimas — visa tai buvo ženklai valstybės puvimo ir artimo josios galo.

Seimai rinkdavosi, bet nieko nenutarę, skirstydavosi, įsivyravus galingajam „veto", miestai tuštėjo, sodžius grimzdo į skurdą, mokslai sunyko, viešpatavo plačiausiai tamsybė, didikuose apmirė paskutinė kibirkštėlė tėvynės meilės, o josios vietoje įsivyravo savingumas-savymeilė, puikybė ir gobšumas. Į prigimtosios kalbos vietą įsibrovė iškraipyta su vietos priemaišomis lotynų kalba (makaronizmas).

Karaliaus valdžios bepaliko tik šešėlis; nes ir kuo galėjo būti karaliaus valdžia tame krašte, kuris vadinosi respublika. Kariuomenės skaičius sumažinta iki

24 tūkstančių: 18.000 lenkų ir 6.000 lietuvių. Didžiausiai netvarkai pateisinti buvo sugalvota, kad tokia iširusi valstybė, nebūdama kaimynams pavojinga, niekam nerūpėsianti, niekam nepastosianti kelio (Polska nierządem stoi).

Pamatinė valstybės tvarkymo klaida buvo perdidelis bajorų ir didikų luomų įsigalėjimas, nuskriaudžiant ne tik valstiečius ir miestelėnus, bet ir karaliaus valdžią. Bajorija, arba tikriau sakant didikai, pasisavino visas teises, nenorėdami eiti jokių pareigų. Seimuose ir balsavimuose žemesnioji bajorija, tiesa, buvo laikoma lygia su didikais, bet faktinai pareidama nuo didžiūnų ir tarnaudama jųjų dvaruose, balsuodavo taip, kaip kad norėdavo didikai.

Karaliaus valdžiai bepalikus tiktai tuščiu be prasmės žodžiu, bemaž išnyko ir vykdomoji valdžia: jei seimo ar apskričių seimeliai kada ką ir nutardavo, tai plačiausiai viešpataujant „liberum veto“, nebuvo kam tų nutarimų vykdyti, nes bajoro negalima buvo varu versti. Teismo nusprendimai dažniausiai būdavo vykdomi privatine prievarta, užpuolant (najazdy).

Pridrikas Augustas III, 1734—1763.

Mirus Augustui II, visuotinasis Varšuvos seimas buvo išrinkęs Stanislovą Leščinskį karaliumi, kursai gyveno ištremtas Prancuzijoje ir buvo įgijęs didžią lenkų simpatiją, rūpindamasis Lenkų padėtimi ir globodamas jųjų išeivius. Buvo tai mokytas ir kilnių norų vyras.

Tačiau Austrai ir Rusai pareikalavo, kad karaliumi būtų paskirtas Augusto II sūnus, Augustas III, ir Lietuva-Lenkai nusileido. Rūsų carienė Katrė II laikė savo kariuomenę Lenkuose ir čia šeimininkavo nevaržoma,

kišdamasi į visus karalystės reikalus, o Kurše sodino, ką norėjo į hercogus.

Augustas III nekariavo jokių karų, bet jo valstybė buvo kaip kokie užeinamieji namai, kuriuose kaimynai darė, kas kam patiko, kaip savo namie, nesiklausdami šeimininko. Rusai kariavo su Turkais, ir Rusų kariuomenė, nieko nesiklausus, ėjo per Lenkus ir čia maitinosi. Ta pati Rusų kariuomenė, kariaudama su Prūsų karaliumi Pridriku II (1757 m.), ėjo sauvališkai per Lietuvą ir ją pakeliu naikino, kaip priešų šalį. Pats Pridrikas II rinkosi Lietuvoj-Lenkuose kariuomenės ir maisto per prievartą, ėmė net mokesčius nuo gyventojų, o mūsų respublika net žodžio prieš tarti nedrįso.

Augusto III laikas tai valstybės užmirimo bei susmukimo apogiejus. Pats silpno ir sunkaus būdo, Augustas leido laiką medžioklėms ir puotoms, maža tesirūpindamas karalystės tvarka, pavesdamas visus josios reikalus savo mylimam ministeriui Bryliui (Brühl), kurs turėjo begalinį karoliaus pasitikėjimą, bet visų buvo nekenčiamas. Tamsybė, girtavimas ir paleistuvystė viešpatavo karalystėje nekliudomai, pasiekę augščiausią laipsnį.

Tačiau viešpataujant Augustui III, galima pasergėti ir kai kurių rods dar silpnų naujo atgimimo reiškinių. Stanislovas Konarskis pijoras raštais ir gyvu žodžiu nemaža prisideda prie geresnio mokyklų sutvarkymo ir jaunuomenės auklėjimo. Prieš Konarskį ir pijorus sukyla jezavitai, kurie iki šiolei laikė savo rankose mokyklas; jųjų varžytinės sužadina jų tarpe nemaža miegančių jėgų ir talentų.

Jezavitai, ypačiai Stepo Batorio ir Zigmunto IV globojami, buvo paėmę į savo rankas bemaž visą augštesnįjį apšvietimą; nes patiems bajorams žmonės šviesti maža terūpėjo. Jezavitai buvo įsisteigę savo

gimnazijas-kolegijas Polocke, Rygoje, Gardine, Kražiuose (1626 m.), Dinaburge-Dvinske, Kaune (1624 m.) ir gerokai pasidarbavo, šviesdami šalį.

Bet ilgainiui ėmė jezavitai apsileisti ir atsilikti nuo gyvenimo. Jų penkių klasių gimnazijose buvo mokoma daugiau teorijos mokslų: lotynų, graikų, iš dalies prancūzų ir vokiečių kalbų, visuotinosios istorijos, iškalbos retorikos, geografijos; kai kuriose kolegijose dar filosofijos ir teologijos.

Pijorai gimnazijose įvedė septynias klases, padidindami valandų skaičių matematikai, gamtos mokslams, istorijai; rūpinosi daugiau praktiškaisiais dalykais.

Tačiau pijorams nelengva buvo varžytis su jezavitais; tie daugiau turėjo ir išteklių ir mokytų vyrų. Jų ir pačių buvo nemaža. Augustui III pradedant valdyti, Lietuvos krašte (provincijoje) jųjų buvo 1144; pijorų gi, karaliaus Vladislovo pirmą kartą 1657 m. pargabentų, dabar buvo tik apie 200. Ilgainiui jie atidarė savo gimnazijas Vilniuje, Geranainiuose, Ukmergėje, Želvoje, Reseiniuose, Panevėžy.

Vyskupai ir kai kurie didikai (Valavičius, Pocius, Povilas Sapiega, Karolis Katkevičius) pergabeno į Lietuvą ir kitų vienuolių: bernardinų, domininkonių, karmelitų, kurie irgi turėjo įsisteigę savo augštesniųjų mokyklų.

Pradžios mokyklos, vyskupams liepiant, buvo steigiamos prie bažnyčių ir prižiūrimos vietos kunigų. Visose vienuolių mokyklose buvo mokoma dovanai. Tiesa, po karų su Žuvėdais mokyklų skaičius žymiai buvo mažtelėjęs, bet ilgainiui, ypač viešpataujant Stanislovui Augustui, ėmė vėliai kilti.

Bet ne vien tik mokyklų steigimu rūpintasi. Zaluskiai, Krokuvos ir Kijevo vyskupai, naudingai pasidarbavo, kurdami senų knygų ir rankraščių rinkinius-

knygynus. Čartoriskių ir Šaniauskių namuose ne vienas rasdavo dvasios pastiprinimo ir pažadinimo darbuotis Lenkų tėvynės naudai.

Tiktai darbuotojų tarpe nebuvo nuomonių vienodumo ir sutarties: Radvilos ir Potockiai norėjo valstybės vairą ir visą valdžios aparatą palikti, kaip buvo lig šiolei, ponų rankose, kiti gi, kaip kad Čartoriskiai rūpinosi daugiau pakelti karaliaus autoritą (orumą) ir jojo rankose sukoncentruoti visą valdžią, kad apsaugotų valstybę nuo iširimo ir netvarkos.

Stanislovas Augustas IV Poniatauskas.

Stanislovas Aug. Poniatauskas, artimas Čartoriskių giminaitis, išrinkta karaliumi, liepiant Rusų carienei Kotrinai II ir paremiant Prūsų karaliui. Būdamas Lenkų pasiuntiniu Petrapily, Poniatauskas patiko Rusų carienei, ir toji, turėdama Varšuvoje per savo pasiuntinį begalinę įtaką, liepė seimui išrinkti Stanislovą Augustą, būdama tikra, kad tuomet visą Lenkų vairą paims į savo rankas.

Poniatauskas teturėjo 32 metus amžiaus, buvo gana mokytas vyras, švelnus, gerų norų, bet lengvo būdo ir neaugštos doros.

Rusų carienė nuo to laiko pradeda kištis į visus svarbesnius Lenkų valstybės reikalus. Pirmiausia jinai pareikalavo, kad Lietuvoj - Lenkuose stačiatikiai ir protestantai būtų sulyginti teisėmis su katalikais ir tuo būdu išrištas vadinamas disidentų klausimas.

Radomske susirinkusi konfederacija, Nesvyžo Radvilai Karoliui maršalkai pirmininkaujant, carienės reikalavimus pripažino už teisingus. Bet stačiatikių Lietuvoj - Lenkuose buvo nedaug: dauguma buvo ar uniją priėmę, ar stačiai virtę katalikais; tik Mogiliavo vys-

kupijoje buvo pasilikę stačiatikių. Bet carienei ne religijos globa rūpėjo, tik noras ir proga šeimininkauti irstančioje valstybėje.

Čartoriskiai, iš pradžių carienės remiami, mėgino padaryti kai kurias naudingas valstybei reformas: panaikinti nelaimingą „liberum veto", žudantį valstybę ir ją atiduodantį į parsidavėlių - rėksnių vergovę, bent kiek pagerinti ir suminkštinti baudžiauninkų padėtį, kuri nuo 1573 m. atidavė valstiečius visiškai bajorų sauvaliai ir slėgė juos, išskiriant karališkus ir kuniginius baudžiauninkus, sunkiau kaip vakarų Europoje. Čartoriskiai troško sustiprinti ir karaliaus valdžią.

Bet carienė greit suprato, kad Čartoriskiai nori savarankiškai, be jos vadovavimo, pravesti naudingų valstybei atmainų, ją sutvarkyti ir paliuosuoti nuo svetimos nepageidaujamos globos, todel ir atsisakė jas remti, net tiesiog stengėsi palaikyti respublikos suirutę. Nesunku buvo prieš naujas atmainas sukelti ir tamsi žemesnėji bajorija.

Seimas 1768 metais atėmė bajorams teisę bausti prasikaltusius baudžiauninkus mirtimi, bet teisti ir plakti negynė. Tačiau kai tame pačiame seime buvo pasiūlyta duoti kai kurių kitų palengvinimų baudžiauninkams, tai seimas uždraudė net kelti kada nors tokius klausimus seime.

Rods pasitaiko atskirų atsitikimų švelnesnio didikų elgimosi su valstiečiais, kaip kad kun. P. Ksavero Bžostausko, ar Jokimo Litavoro Kreptavičiaus, kurie savo valstiečius paleido nuo baudžiavos; bet panašūs reiškiniai labai reti. Bendrai imant, XVIII amžiuje valstiečių padėtis buvo Lietuvoje dar labai sunki, nors vakarų Europoje jie buvo susilaukę žymių naštos palengvinimų.

Carienės Kotrinos II kišimasis į Lietuvos - Lenkų

reikalus galų gale įkyrėjo kai kuriems patriotams. Prieš Radomsko konfederaciją protestuoti susikūrė kelios kitos konfederacijos. Jų geriausioji, prie kurios prisiplakė ilgainiui visos kitos, buvo Baro konfederacija.

Tos Baro konfederacijos didžiausi veikėjai buvo Pulauskiai ir Adomas Krasinskis, Kamienčiaus vyskupas. Konfederantai mėgino paimti į nelaisvę ir patį karalių, kad priverstų jį prisidėti prie konfederacijos, bet tai nepasisekė: suvienytos karaliaus ir carienės kariuomenės išblaškė konfederantus.

Didesnei mūsų respublikos nelaimei Ukrainoj kilo kazokų maištas, kuriam vadovavo Maksimas Železniakas. Humanės miesto gyventojai buvo išpjauti.

Carienė Katrė II, pasinaudodama ta suirute, užėmė savo kariuomene kraštus anapus Dauguvos ir Berezinos: Polocką, Vitebską, Mogiliavą, Mscislavą. Austrai užėmė Galiciją, Prūsų karalius: vadinamuosius karališkus Prūsus, be Dansko ir Torno, ir net dalį grynųjų Lenkų iki Notecos upės. Tuo būdu įvyko pirmasis Lietuvių - Lenkų respublikos padalijimas (1772 m.).

Tuo pirmuoju mūsų respublikos padalijimu buvo atimta jai keturi milijonai su viršumi gyventojų. Bepaliko apie 8 mil., Lietuvoj ne visai trys milijonai. „Liberum veto" buvo sugrąžinta, karaliaus valdžia, kaip anuomet, susiaurinta; vykdomajai valdžiai išrinkta 36 vyrų taryba, kuriai karalius buvo tik pirmininku; kariuomenė sumažinta iki 30.000.

Po pirmojo smarkaus Lietuvos - Lenkų respublikos apdraskymo, šalis ima susiprasti ir busti iš miego. Pats karalius pradeda rimčiau rūpintis valstybės reikalais; mokslai kyla; atsiranda nemaža vyrų, kurie supranta padėties rimtumą ir susirūpina tautos reikalais.

Iždas gausėja; praplatinti prekybai kai kurios upės suvedamos perkasais (Oginskio kanalas); įkuriama ka-

rininkų mokykla, įsteigta patrankų dirbtuvių. Jaunuomenė auklėjama mylėti tėvynę. Tačiau netrūko ir šalies pardavikų, Rusų pinigais apmokamų.

Reformų šalininkai, pasinaudodami tuo, kad Rusų carienė kariavo tuomet su Turkais ir Žuvėdais, nutarė įvesti kai kurias pamatines tvarkos atmainas krašto gerovei ir nusikratyti įkyrios Rusų globos. Buvo sušauktas 1788 m., kaip paprastai seimas, bet jisai trūko nepaprastai ilgai: ketverius metus, ir daug jame buvo padaryta naudingų reformų.

Rusų carienė, pasisavinusi globėjos vaidmenį ir kaip tvarkos palaikytoja, prieš tas atmainas per savo pasiuntinį Varšuvoje užprotestavo, bet kariaudama su Turkais, savo protesto negalėjo paremti jėga; o Prūsų karaliaus pasiuntinys Varšuvoj veidmainingai įtikino seimą, būsią naudinga su juo padaryti sutartis, kuri ir įvyko tikrai.

Rūsų ir Austrų kariuomenės buvo tuomet priverstos išeiti iš Lietuvos - Lenkų respublikos ribų. Seimas, prirengęs naują konstituciją ir numatydamas nemaža jai priešininkų, pasinaudojo tuo, kad jos priešų dauguma išsivažinėjo Velykų šventėms, paskelbė ją gegužės 3 dieną 1791 m.

Tąja konstitucija seimui buvo palikta leisti įstatymai, karaliui ir jojo ministeriams visa vykdomoji valdžia. Liberum veto panaikinta; kariuomenės skaičius nustatyta 100.000; miestelėnams buvo suteikta teisė turėti net seime savo atstovą. Valstiečiams rods nebuvo suteikta tuo tarpu teisių, tik pažadėta didesnė globa. Stanislovui Augustui mirus ir išrinkus naują karalių nutarta jo giminę paskelbti viešpataujančia ir paveldėjančia Lietuvos - Lenkų sostą. Konfederacijas, privatiniu sumanymu šaukiamas, nutarta buvo esant nereikalingas ir

kenksmingas. Vis delto konfederacija atgimė ir tai anksčiau nekaip kad buvo tikėtasi.

Aršiausieji naujosios konstitucijos priešai, Ukrainos didikai Ščensnas Potockis, Ksaveras Branickis ir Severinas Rzevuskis, sušaukę Targovicose konfederaciją, kreipėsi į Rusų carienę Katrę II, prašydami jos pagalbos apginti savo laisvėms. Rusų kariuomenė tuojau įžengė į Lietuvos - Lenkų kraštą. Prūsų karalius, neseniai padaręs Varšuvoje su Lenkais sutartį, ne tiktai kad josios nepaisė, bet ir pats susidėjo su Rusais.

Lietuvių - Lenkų kariuomenei vadovavo Juozas Poniatauskas ir Kasciuška. Juodu mėgino sulaikyti rusų kariuomenę, bet ties Dubenka buvo nugalėtu. Karalius Stanislovas Augustas patsai buvo priverstas pristoti prie Tarkovicos šalininkų, o rusų kariuomenė įėjo į Varšuvą. Žymesnieji karininkai ir naujosios konstitucijos šalininkai buvo priversti bėgti į užsienį.

Įvyko *antrasis Lietuvos -Lenkų respublikos padalijimas 1793 m.* Rusai užėmė Voluinę, Podolę, Kuršą ir Lietuvą iki Nasvyžiaus bei Pinsko. Prūsams teko vadinamieji Didieji Lenkai su Poznane ir Danskas su Tornu. Austrai tame padalijime nedalyvavo.

Tam mūsų respublikos padalijimui patvirtinti buvo sušauktas Gardine seimas, kursai, neišdrįsdamas nei protestuoti, nei pritarti, klausimą išsprendė tylėdamas. Kariuomenės skaičius buvo sumažinta Lietuvai iki $6^1/_2$ tūkstančių, Lenkams iki $8^1/_2$ tūkstančių kareivių.

Tokio tėvynės pažeminimo ir tokios skriaudos lietuviai ir lenkai negalėjo pakęsti. Visi griebėsi ginklo gelbėti skęstančios tėvynės. Buvo tokių, kurie visą turtą paaukojo karo reikalams; tačiau buvo pervėlu, ir po antrojo sudraskymo Lietuva bei Lenkai teišsilaikė nepriklausomą valstybę vos keletą mėnesių.

Krokuvoje buvo paskelbtas sukilimas, ir generolas Tadas Kasciuška pašaukta vyriausiuoju vadu bei viršininku. Tasai išleido atsišaukimą lietuviškai ir lenkiškai, kuriame valstiečiams pažadėjo asmens laisvę, sumažino lažo (baudžiavos) dienas už žemę ir uždraudė ponams atiminėti iš valstiečių žemę, jei jie atlieka savo prievoles. Tuo būdu Kosciuška norėjo pritraukti daugiau šalininkų prie visuotinojo sukilimo.

Trūkstant ginklų, buvo liepta ginkluotis ietimis ir dalgiais. Į valstiečius, kurie iki šiolei buvo laikomi tamsumoje ir visai nedalyvavo politikos gyvenime, tasai Kasciuškos atsišaukimas, rodos, gyviau neatsiliepė ir jo pažadėjimai taip ir paliko tuščiu raštu.

Kariuomenės, nors silpnai apginkluotos, buvo surinkta iki 70.000. Kovos pradžia nepavyko: Austrai užėmė Krokuvą, Rusai su Prūsais apsiautė Varšuvą. Kasciuška iš visų pusių buvo apsuptas. Bet Dambrauskas, Madalinskis ir Manievskis sukelia vadinamuosius Didžiuosius Lenkus, pulkininkui Jasinskiui pavyksta išvaryti Rusų kariuomenė iš Vilniaus; apsiautę Varšuvą rusai priversti atsitraukti. Bet džiaugsmas buvo neilgas.

Nauja Rusų kariuomenė, Suvorovo vedama, įeina į Lietuvą - Lenkus ir, aplenkusi Brastą, skuba susivienyti su antruoju Rusų vadu Fersenu. Kasciuška, norėdamas jai kelią pastoti, apsikasa ties Maciejovicais, liepdamas generolui Pominskiui ateiti į pagalbą.

Bet Pominskis pakeliui užgaišta ir pasivėlina į mūšį. Kasciuška, turėdamas tik 8.000 kariuomenės, buvo nuveiktas, sužeistas ir pateko į nelaisvę. Suvorovas įsilaužė į Varšuvą; Lenkų kariuomenė ties Konskiu padėjo ginklus. Įvyko *trečiasis ir paskutinysis mūsų respublikos pasidalijimas 1795 metais.*

Stanislovas Augustas buvo priverstas išsižadėti karaliaus sosto ir, išvežtas į Petrapilį, ten 1798 metais

mirė. Rusai pasiėmė didesniąją dalį grynos Lietuvos iki Nemuno su Kaunu, Vilnium ir Gardinu. Austrams teko Krokuva su Liublinu iki Būgo; Prūsai užgriebė dalį Lietuvos kairiąją Nemuno pusę, vadinamą Suvalkiją ir likusią Lenkų dalį su Varšuva.

Rusai per tris kartus, pasidalindami užgriebė $6^{1}/_{2}$ milijonus gyventojų, Prūsai tris ir Austrai keturius milijonus. Nuo to laiko Lietuva ir Lenkai iki 1918 m. nustojo gyvavusios kaipo savarankės valstybės.

Mažoji Lietuva.

Mažoji Lietuva, siekianti vakaruose Deimės, Prieg·liaus, Auksinės ir Galdapo ežero, jau XIII amžiuje kartu su senovės Prūsais pateko kryžiuočių ordenui. Vytautas Did., atvadavęs nuo kryžiuočių Žemaičius po mūšio ties Žalgiriu, vis delto dešinėsės žemutinės panemunės nuo Smalininkų iki Palangos neatsiėmė. Buvo atsiėmęs tik Palangą ir jos uostą Šventosios žiotyse, paskui Žuvėdų 1701 m. per kerštą užverstą akmenimis.

Senovės Prūsų ir Mažosios Lietuvos sostinė kryžiuočių laikais buvo Marienburgas. Bet Kazimierui karaliui Prūsų dalį užkariavus ir prijungus prie Lenkų valstybės, sostinė 1457 m. iš Marienburgo perkelta į Karaliaučių.

Albertas Hohencolernas, paskutinysis kryžiuočių magistras, priėmęs 1525 m. Liuterio tikėjimą viso krašto gyventojus privertė likti protestantais. XVII amžiaus pradžioje Mažoji Lietuva atiteko antrajai Hohencolernų linijai viešpatavusiai Brandenburge.

Trisdešimties metų karas (1618 — 1648), paskui Karolis Gustavas, Žuvėdų karalius, kariaudamas prieš Lietuvos - Lenkų respubliką, Maskolių vadas Kovanskis su kazokais, galop marai ir badas kilę 1709 — 1711, baisiausiai sunaikino kraštą: Mažojoje Lietuvoje žuvę apie 150 tūkstančių žmonių. Daug sodžių apie Įsrutę, Gumbinę, Ragainę likę visai tuščių. Į tas tuščias vietas XVIII amž. atvyko kolonistai iš kitų šalių: arijonai

(1660 m.) iš Lenkų išvyti, hugenotai (1685 m.) iš Prancuzijos, škotai iš Anglijos; bet ypač daug buvo Pričkaus Viliaus atgabenta vokiečių nuo Zalcburgo.

Pričkus (Pridrikas) Hohencolernas 1701 m. Karaliaučiuje apsivainikavo pirmuoju Prūsų karaliumi. Jisai buvo gana palankus lietuviams. Tačiau tikru ir sumaniu Prūsų tvarkytoju buvo Pričkus Vilius (1713—1740) Jisai rūpinosi ir ūkio pagerinimu, duodamas smulkiausius nurodymus vokiškoje bei lietuviškoje kalboje, gabeno į tuščias vietas naujakurius, steigė liaudies mokyklas. Lietuviški Biblijos vertimai ir kitos dvasinės knygos, berods protestantizmui platinti, buvo jo rūpesčiu ir jo pinigais spausdinami ir leidžiami.

Pirmieji tautiško susipratimo žingsniai Mažoje Lietuvoje pasireiškė jau XVI amžiuje. Rapagelionis, Mažvydas, Bredkūnas pirmieji mėgina spausdinti ir platinti lietuviškas knygas. Pričkus Vilius 1723 m. įkūrė Karaliaučiuje prie universiteto lietuvišką seminariją, kur paskui mokėsi mūsų didis poëta Kristijonas Duonelaitis (1714—1780), joje mokytojavo lietuviškos kalbos mylėtojai tėvas ir sūnus Ruigiai, mokėsi Milkė, 1790 m. išvertęs vokiškai kai kurias lietuvių dainas, nurodydamas jųjų grožybę. XIX amž. pradžioje čia rektoriavo mokytas filozofijos ir teologijos daktaras Rėza († 1840 m.), atspausdinęs atrastus Duonelaičio veikalų rankraščius ir surinkęs nemaža lietuviškų dainų. Jo įpėdinis ir mokinys buvo Pridrikas Kuršaitis (1806—1884), garsus lietuvių kalbos žinovas, išleidęs jos gramatiką ir platų lietuviškai vokišką žodyną.

1795 metais, kaimynams galutinai pasidalijus Lietuvos bei Lenkų respubliką, Prūsų karaliui pateko Lietuvos dalis kairėje Nemuno pusėje, vadinamoji Suvalkija. Bet Napoleonui I sumušus Prūsus ir įvykus Tilžėje sutarčiai, toji Lietuvos dalis atiteko vadinamajai Var-

šuvos kunigaikštijai ir ten buvo tuomet įvestas civilinis Napoleono Kodeksas.

Prūsų karalius Pridrikas Vilius III 1807 m. buvo ketinęs įsteigti lietuvių vaikams stipendijas, kad mokslus išėję galėtų būti vietos valdininkais, mokančiais lietuviškai. Bet jojo sumanymas nebuvo įvykdytas. Tat įvykdė 1844 m. Pridrikas Vilius IV, paskyręs lietuvių vaikams 12 stipendijų, kad jų šeši pabaigę mokslus taptų pastoriais, o kiti šeši valdininkais, mokančiais lietuviškai susikalbėti su vietos gyventojais.

Kai tautiškasis susipratimas nuo XIX amž. pusės ėmė atgyti ne tik atskirų lietuvių tarpe, bet ir platesniuose liaudies sluogsniuose, Prūsų valdžia, ypač nuo Bismarko laikų, pradėjo žiūrėti į lietuvius nepasitikėdama ir varžyti jųjų kalbą. Valdžios įstaigose ir mokyklose buvo tepripažinta vien vokiečių kalba (1876 m.). Lietuviškai buvo leista tik religiją dėstyti ir tiktai ten, kur lietuvių vaikų būdavo dauguma.

Prieš tokius kalbos varžymus lietuviai siuntinėjo viešpačiui karaliui prašymus ir parlamentui protestus, bet tie ne ką tegelbėjo.

Tautos susipratimas vis delto augo. Nuo 1848 m. pradėta leisti pirmasis Prūsų lietuvių laikraštis „Keleivis“; čia nuo 1882 m. pradėjo eiti ir pirmasis augštaičių lietuvių laikraštis „Aušra“. Čia buvo įsteigta 1885 m. pirmoji lietuviška mokslo draugija „Birutė“.

Galop 1898 metais lietuviai čia savo balsais išrinko pirmą lietuvį atstovą Smalakį į bendrą Vokiečių parlamentą ir 1903 m. pastorių Gaigalaitį atstovu į Prūsų seimą.

Lietuvių skaičius bent oficialiai paskesniais laikais Mažojoje Lietuvoje (Prūsuose) žymiai sumažėjo, jei palyginsime 1848 m. ir 1878 m. Prieš pat paskutinįjį

didįjį karą oficialiai lietuvių Mažoje Lietuvoje buvę tik apie 100.000.

Versalės taika 1919 m., iš pradžių ketinusi visą Mažąją Lietuvą, visą dešinį Priegliaus šoną atskirti nuo Vokietijos, per mūsų diplomatų kaltę galų gale atskyrė tik dešinę žemutinę panemunę su Klaipėda ir Šilute, pavesdama tą plotą laikinai valdyti prancūzams. Lietuviai nesulaukdami prancūzų šeimininkavimo galo, 1922 sukilo prieš įkyrėjusius naujus šeimininkus, juos išvarė ginklu ir pasiskelbė prisijungią prie Didžiosios Lietuvos. Vadinamoji Europos Santarvė galop susitaikė su įvykusiu faktu, tiktai išderėjo atskirtajai nuo Vokietijos Mažajai Lietuvai autonomines teises.

Rytų Lietuva 1795—1918 m.

Katrė II. Visos Lietuvos žemės, prijungtos prie Rusų per paskutinį jos suskaldymą 1795 metais, buvo padalytos į dvi guberniji — Vilniaus ir Slonimo — ir pavestos valdyti gubernatoriams. Prie Vilniaus gubernijos, pavadintos lietuviškąja, priskirta Kaunas, Gardinas, Vilnius — žemės daugumoje grynai lietuvių apgyventos; tik Lydos apskritis prijungta prie gudiškosios Slonimo gubernijos.

Lietuvai patekus Rusų carienės Katrės II valdžion, žymiai pablogėjo ir valstiečių baudžiauninkų ir katalikų bažnyčios padėtis, nesakant apie unitus, kurie buvo tiesiog persekiojami ir verčiami į pravoslaviją.

Valstiečių baudžiava Rusuos buvo tuomet dar sunkesnė negu Lietuvoje. Dabar lietuviai baudžiauninkai buvo sulyginti su rusais baudžiauninkais. Ypač pablogėjo karališkųjų ir bažnytinių žemių baudžiauninkų

padėtis, kadangi karališkosios ir daug bažnytinių žemių Katrės II išdalyta rusų generolams ir augštiesiems valdininkams.

Pablogėjo ir katalikų bažnyčios padėtis: vyskupams buvo uždrausta laisvai susisiekti su Romos papa; viskas turėjo eiti per rusų valdžios kontrolę. Vienuolynams neleista susirašinėti su savo viršininkais, esančiais užsieny. Nemaža bažnyčios turtų iždui paimta, ar išdalyta generolams. Unitų vyskupijos liko panaikintos; bepaliko tik Polocko vyskupija.

Pradėjusi rusinimo darbą užgrobtoje Lietuvoje, Katrė be abejo būtų ir mokyklas kitaip joje sutvarkiusi, tik staiga (1796 m.) mirtis Lietuvą nuo to išgelbėjo. Mokyklos paliko kaip buvusios.

Jezavitų ordenas 1773 metais buvo panaikintas. Jo turtai ir mokyklos atiduota vadinamajai Edukacinei (Auklėjamajai) Komisijai, kuri nemaža turtų išaikvojo, perpigiai ir netiksliai juos pardavinėdama; bet vis delto nemaža jų dalis buvo sunaudota švietimo reikalams. Pačios mokyklos buvo kitaip sutvarkytos, įgavo daugiau valstybinį pobūdį ir mokslai jose buvo imta dėstyti lenkiškai, ne lotyniškai, kaip kad pirma. Žymesnės mokyklos tuomet buvo Vilniuje, Kaltinėnuose, Lydoje, Merkinėje, Gardine, Kaune, Vilkmergėje, Traškūnuose, Panevėžy, Dotnavoje, Raseiniuose, Kražiuose, Padubysy, Telšiuose.

Teismuose palikta Lietuvos Statutas ne tiktai lietuviškoje gubernijoje, bet ir Gudų krašte ir net Ukrainoje.

Povilas I ir Aleksandras I. Katrei II carienei mirus, prijungtoje prie Rusų Lietuvos daly gyventojų padėtis bent kiek pagerėjo, valdant jos įpėdiniams Povilui I ir Aleksandrui I. Unijos naikinimą jie sustabdė;

vietos bajorai galėjo rinktis į apskričių seimelius ir ten skirti sau valdininkus.

Buvusioji Vilniuje jezavitų akademija, Edukacinės Komisijos pertaisyta į vyriausiąją Lietuvos mokyklą, už Aleksandro I buvo praplatinta į lenkišką universitetą, kuriam buvo pavestos visos Lietuvos mokyklos globoti ir valdyti. Tasai universitetas buvo gana gerai aprūpintas ir labai sulenkino Lietuvą.

Bet iš to universiteto mokinių išėjo ir lietuviškos pakraipos veikėjų bei rašytojų. Jų vieni buvo dar „gente lituani, natione poloni", kaip kad poėta Mickevičius, istorikai Teod. Norbutas, pralotas Bauža (Bohušas), kiti jau visai lietuviškų pažiūrų, kaip antai vysk. J. A. Giedraitis, vysk. M. Valančius (1801—1875), istorikas Simanas Daukantas (1793—1864), kun. Stanevičius, kai kurį laiką buvęs profesorium prie Vilniaus universiteto, Dijonizas Poška ir kiti.

Napoleonui I įsteigus 1807 m. Varšuvos kunigaikštiją ir prijungus prie jos Suvalkiją, čia buvo baudžiava panaikinta, bet valstiečiai gavo tik asmens laisvę, o žemės negavo ir paliko vien nuomininkais.

Lenkams gavus bent Varšuvos kunigaikštiją, Lietuvos bajorai, vadovaujant kunigaikščiui Oginskiui, irgi davė prašymus Aleksandrui I, kad atgaivintų didžiąją Lietuvos kunigaikštiją. Caras Aleksandras prašymą priėmė, net derėjosi, kuriomis sąlygomis tai įvykdyti, bet dalyką tęsė ir nieko nedarė.

1812 m. karui prasidėjus, Napoleonas I paskelbė manifestą, kuriuo panaikino baudžiavą ir didžiojoj Lietuvoj, pažadėdamas jai ir politikos laisvę; tačiau Napoleono žygiui nepasisekus, visi jojo pažadėjimai nuėjo niekais.

Pats Vilniaus universitetas, įtartas priešvalstybiniu sąmokslu, susilaukė kratų; studentų kuopelės buvo

uždraustos, kai kurie asmenys ištremti į Rusijos gilumą, universitetas suvaržytas griežtesne Rusų valdžios globa, o po 1831-jų metų lenkų maišto, dalimis iškeltas į Kijevą ir Karkovą su svarbesniais knygynais ir kitais turtais. Vilniuje buvo palikta tiktai augščiausioji dvasininkų mokykla (Glówne Seminaryum). 1842 metais ir toji buvo perkelta į Petrapilį ir pavadinta R. K. Dvasiškoji Akademija.

Mikalojus I, 1825—1855. Jau Aleksandro I viešpatavimo gale prasidėjo didesnis varžymas ir lenkų ir lietuvių. Per Vienos kongresą (1815 m.) duotoji plati autonomija, Rusų carų globoj, Lenkų kunigaikštijai su Varšuvos sostine ir su prijungta Suvalkija, buvo pradėta varžyti, net mėginta atimti neva delto, kad Lenkai patys negalį išsimokėti skolų.

Aleksandro I vietininkas jo brolis Kastantinas Varšuvoje ėmė gana sauvališkai elgtis ir kelti nepasitenkinimą. Bet ypač pradėjo griežtai varyti rusinimo sistemą Aleksandro įpėdinis ir brolis Mikalojus I. O kadangi ir vakarų Europoje tuomet buvo neramumų — Prancūzai išvarė viešpataujančius Burbonus, Belgai sukilę atsiskyrė nuo Olandų, tai ir Lenkai pakėlė ginklą prieš Rusų vyriausybę 1830 m.

Lenkų kariuomenės surinkta iki 75.000. Generolai Gelgudas ir Dembinskis, atsiųsti į Lietuvą, irgi mėgino sukelti platesnius sluogsnius. Tačiau čia maištas greitai buvo numalšintas. Rusų kariuomenė, generolo Paškevičiaus vedama, paėmė Varšuvą.

Lenkų autonomija buvo dabar visai panaikinta. Prasidėjo ir Lenkuose ir Lietuvoje sistematingas rusinimas. Daugybę dvarų vyriausybė bajorams atėmė, uždėjo kontribuciją. Lenkiškos mokyklos buvo uždarytos, jų vietoje įsteigta rusiškų; bajorų savivaldybės

panaikinta, Lietuvoje valdininkais bent kiek svarbesniais galėjo būti vien rusai; įstaigose įsiviešpatavo rusiška kalba.

Daug atimta turtų Bažnyčiai, daug uždaryta vienuolynų, unija 1839 m. visoj Lietuvoj visai panaikinta, unitai ir jų bažnyčios prijungta per prievartą prie stačiatikių cerkvės. Galop 1840 metais buvo atšaukta ir Lietuvos Statutas, į jo vietą atsistojo Rusų įstatymai.

Tačiau valstiečių padėtis bent kiek pagerėjo. Jau Povilas I buvo ponams uždraudęs reikalauti iš valstiečių daugiau darbo per 3 dienas savaitėje. Aleksandras I buvo leidęs, kas norėjo, ponams paleisti baudžiauninkus, bet be žemės. Kai kurie ponai, kaip antai Ignas Karpis, tikrai buvo savo valstiečiams suteikę laisvę.

Kurše ir Livonijoje jau 1816 metais buvo įsakyta baudžiauninkus paleisti, bet irgi be žemės. Mikalojus I 1837 m. valstiečiams suteikė bent šiokią tokią valsčių savivaldybę su savo teismais ir savo vyriausybe.

Aleksandrai II ir III. Rusų carui Mikalojui pralaimėjus ties Sievastopoliu karą su Turkais ir Prancūzais ir del tos priežasties nusinuodijus, jo sūnus Aleksandras II rusinimo politikos Lietuvoje nepakeitė, o po lenkmečio 1863 m. pradėjo ją varyti vis aiškiau ir smarkiau. Priėjo prie to, jog lietuviams norėjo įbrukti net rusiškas raides, griežtai uždraudęs lotyniškąsias.

Tačiau toks perdaug smarkus ir aiškus rusinimas kartu su didžiausiu varžymu ir persekiojimu Katalikų Bažnyčios, po priedanga josios atpalaidavimo nuo lenkiškosios neva politikos, vienus (Lietuvos didikus ir bajorus) dar daugiau pastumėjo į lenkų pusę, kitų — valstiečių lietuvių tarpe sužadino reakciją prieš rusinimą bei pravoslaviją ir sukėlė tautiškąjį susipratimą.

Prie didesnio tautiško lietuvių tarpe susipratimo nemaža prisidėjo ir kita aplinkybė. Aleksandras II 1861 metais, atleisdamas visoj Rusijoj nuo baudžiavos valstiečius ir aprūpinęs juos žeme su teise už ją išsimokėti ilgais metais, išrišo iš baudžiavos ir Lietuvos valstiečius, aprūpindamas juos išperkama per 49 $^1/_2$ metų žeme geriau (gausiau) negu rusus valstiečius, norėdamas tuo būdu juos pritraukti simpatijomis prie Rusų valdžios ir išvaduoti nuo dvarponiu lenkų priklausomybės ir įtakos (divide et impera!).

Tas paleidimas valstiečių iš baudžiavos padėjo tvirtą pamatą turtingesniam valstiečių luomui. O kadangi lietuvių kalba buvo užsilikusi bemaž vien tik po šiaudiniu valstiečio stogu, tai dabar, valstiečiui ekonomiškai pakilus, buvo nenoromis palengvinta apsišviesti ir tautiškai susiprasti.

Aleksandras II 1881 m. buvo nužudytas. Jojo sūnus Aleksandras III rusinimo darbą ėmė varyti dar smarkiau: iš visų net žemiausių vyriausybės įstaigų pašalinta vietos valdininkai katalikai, o į jų vietas atsiųsti iš Rusų gilumos rusintojai (abrusiteliai) su aiškiai nustatyta rusinimo programa.

Katalikų Bažnyčia buvo baisiausiai persekiojama; uždrausta net savo lėšomis taisyti bažnyčias, kryžius prie kelio statyti, kunigams be tam tikro leidimo išvažiuoti iš savo parapijos net į artimiausius atlaidus, daug bažnyčių paversta į cerkves ar uždaryta, uždrausta viešai kalbėti lenkiškai, o teismuose bei mokyklose ir lietuviškai; katalikus moksleivius prievarta varyta į cerkves ir įsakyta melstis rusiškai; dar už Aleksandro II uždraudus visai bent ką spausdinti lotyniškomis raidėmis, dabar smarkiausia persekiojo ir iš žmonių plėšė žandarai maldaknyges, Prūsuose lotyniškomis raidėmis spausdinamas ir t. t.

Bet juo didesnis buvo iš Rusų caro spaudimas, juo didesnis kilo lietuvių tarpe tautos susipratimas. Kauno seminarijoje kunigai — Baranauskas, paskui Jaunius, mokydami lietuviško kalbamokslio, auklėjo tautiškai susipratusių dvasininkų kartą; dr. Basanavičius, inž. Petras Vileišis, Mariampolėje Kriaučiunas ir daugel kitų pasaulininkų jaunuomenės tarpe gaivino tautos susipratimą.

Prasideda akcija prieš uždraudimą vartoti lotyniškas raides lietuvių rašyboje. Ta akcija tiktai po 40 metų tepasiekia savo tiesioginį tikslą, bet labai daug prisideda prie tautos sužadinimo.

1883 metais išeina Prūsuose „Aušra“, pirmas grynai lietuviškas laikraštis. Paskui ima eiti „Varpas“, „Apžvalga“ ir kiti. Vienkart spausdinama ir kitokių lietuviškų raštų, dažniausia liaudies reikalams, bet pasirodo spaudoje ir rimtesnių veikalų.

Kai rusų valdžiai įsikišant, buvo pradėta net Prūsuose varžyti lietuvių leidinius, kai kurie veiklesni vyrai, kaip antai kun. Burba, kun. Kaupas, dr. Jon. Šliupas, kun. Miliukas persikėlė į Ameriką, kur pirmųjų lietuvių kolonistų pradeda atsirasti nuo bado metų (1867 m.) ir kur ilgainiui persikelta iki 600 tūkstančių lietuvių, pastatydinta 107 savų bažnyčių, įsteigta mokyklų, draugijų, 1916 metais turėta jau 24 laikraščiai.

Viešpataujant carui Mikalojui II kilo 1904 m. karas su Japonais, kursai Rusams pasibaigė nelaimingai. Rusų visuomenė to nelaimingo karo kaltę nuvertė ant caro autokrato ir ant savo biurokratijos. Prasidėjo neramumai, suirutė. Mikalojus caras, kad bent kiek visuomenę apramintų, buvo priverstas 1905 metais Spalių 17 d. išleisti manifestą, pažadėdamas įvesti konstituciją su žymiomis reformomis.

Metais prieš tai balandžio 24 d. panaikinta lietuviškai

lotyniškų raidžių vartojimo uždraudimas, išleista pirmasis Rusuose lietuviškas laikraštis ir pradėta spausdinti ir kitokių lietuviškų raštų. Per 40 metų varžomas ir slopinamas lietuvių tautos judėjimas, dabar užtvankai išnykus, prasidėjo su nauju nepaprastu gaivumu.

1905 m. lapkričio 22 dieną buvo sušaukta Vilniuje labai gausingas lietuvių susirinkimas (seimas), į kurį atvyko iš visų šalių iki 2.000 atstovų, ir čia buvo pareikalauta Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, lietuviškų mokyklų ir vartojimo lietuviškos kalbos etnografiškoje Lietuvoj.

Nors rusų visuomenei bent kiek nurimus, pažadėtos pamatinės reformos nebuvo įvykdytos, išskyrus Dūmos sušaukimą, vis delto lietuvių tautos susipratimas ir judėjimas ėjo stipryn. Buvo įsisteigta švietimo draugijų, kaip antai: Mokslo, šv. Kazimiero, Saulės, Ryto, Žiburio draugijos, atidaryta renkamomis aukomis pradžios mokyklų, kur mokslas buvo lietuviškai dėstomas, išleista nemaža leidinių gana rimto turinio. Po 10 metų nuo leidimo lietuviškai spausdinti jau buvo leidžiama 25 laikraščiai.

Rusų valdžia, pamačiusi, kaip sparčiai eina lietuvių tarpe tautos susipratimas, buvo pradėjusi iš naujo varžyti ir lietuvių draugijas ir atidarytąsias lietuviškas mokyklas; o iš antros pusės pradėjo sistematingai kolonizuoti Lietuvą atėjūnais rusais, įsteigusi tam dalykui valstiečių banką; to banko pagalba supirkinėjo dvarininkų dvarus ir juos pusiau veltui dalydavo rusams pravoslavams, varžydama tuos dvarus pirkti vietos lietuviams.

Bet nei nauji suvaržymai, nei Lietuvos kolonizavimas nepasiekė savo tikslo, nes tą pragaištingą darbą sukliudė iškilęs 1914 m. rugpjučio 1 d. pasaulinis, vadinamas didysis karas.

Lietuva vėl nepriklausoma.

Iškilus Europoje Didžiajam karui, Lietuvos padėtis buvo baisi: ji pateko į patį karo sukurį, vidury kariaujančių tarp savęs galingiausių Europos valstybių. Jai turėjo tekti pirmieji smūgiai, per ją turėjo pereiti kariaudamos ir viską griaudamos, naikindamos didžiausios kariuomenės. Ateity gi nebuvo matyti šviesesnės vilties, nes logingai sprendžiant, buvo tiktai tokia alternatyva: karą laimės arba Rusai — tuomet, kaip pergalėtojai, paims visą Lietuvą į savo geležines rankas, arba pergalės Vokietija, tuomet Lietuva, atitekusi jai, pasijus vokiečių vidury tarp Prūsų junkerių ir Pabaltjūrio baronų.

Tačiau Dievo Apveizda kitaip lėmė. Lietuva tikrai buvo baisiausiai sunaikinta, išdeginta, vokiečių okupantų apiplėšta; bet ji atgavo, atstatė savo nepriklausomybę ir tai, ko nieks negalėjo anksčiau numatyti, ji tą nepriklausomybę išsikariavo pati, puolant bolševikams ir vadinamiems bermontininkams, kliudant apsigynimą vokiečiams, lenkams, net prancūzams.

Pasaulinis karas iš pradžių sekėsi vokiečiams ir jų talkininkams. Užėmę 1915 metais visą Lietuvą iki Dvinsko ir Pinsko, vokiečiai ją suspaudė geležinėmis replėmis ir per trejus metus traukė iš jos visus gyvybės syvus, apkrovė sunkiausiomis rekvizicijomis, už jas nieko bemaž nemokėdami, gaudė vyrus į darbo batalijonus, išsiųsdami juos į Vokietiją, iš kurios daugelis

nukankintų visai negrįžo, plėšė sauvališkai turtus, vagonais ir automobiliais veždami į savo žemę, naikino be atodairos miškus, šalį užpylė specialiai dirbtais Lietuvai popieriniais pinigais (obostais), netekusiais paskui bent kokios vertės, paėmė į savo rankas visų pabėgėlių dvarus, užtraukdami ant jų skolas, pristeigė vokiškų mokyklų, uždraudė lietuviškus laikraščius, be specialaus leidimo gyventojas negalėjo išeiti iš savo parapijos ar valsčiaus.

Be to, atvirai skelbėsi ir laikraščiuos rimtai svarstė, karui pasibaigus, paimsią visus dvarus vokiškai kolonizacijai, sutraukdami į Lietuvą ir į Padauguvį vokiečius kolonistus iš Saratovo, Samaros, Simferopolio ir kitur.

Tačiau 1917 metais Vokiečiai, ypač Amerikai susidėjus su jų priešais, ėmė susiprasti, galutinai karą vargiai belaimėsią. Tuomet, norėdami prie savęs patraukti okupuotąsias tautas, Lenkams davė lyg autonomišką savivaldybą, žadėdami ateity nepriklausomybę Pavyslio kraštui nuo Rusų atimtam.

Lietuvius irgi pradėjo vilioti neaiškiais pažadėjimais, o tuo tarpu leido jiems sušaukti 1917 metais rugsėjo 18—23 d. Vilniuje konferenciją, kurioje dalyvavo su viršumi 200 atstovų iš visų luomų ir srovių.

Ta Vilniaus konferencija nutarė, kad Lietuva turi sudaryti nepriklausomą valstybę etnografinėmis sienomis; nustatyti josios santykiams su kaimynų valstybėmis turi būti sušaukta steigiamasis seimas; kaipo vykdomasis Lietuvos organas ir josios reiškėja buvo išrinkta Taryba iš 20 žmonių su kooptavimo teise. Žydai ir gudai į ją įėjo; lenkai atsisakė joje dalyvauti.

Ta Taryba, kurią greitu laiku pripažino ir užsienių lietuviai, iš pradžių taip buvo vokiečių okupantų suvaržyta, jog nieko negalėjo veikti; buvo tik tuščia vokiečiams iškaba prieš Europą. Vis delto ji 1918 m. va-

sario 16 d., anuliuodama pirma padarytą su Vokiečiais sutartį, pasiskelbė atstatanti Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje, kurios valdymo formą nustatysiąs steigiamasis seimas.

Vokiečiai galop susiprato, karą pralaimėję, ir paprašė savo priešų derėtis del taikos. Tuo tarpu kįla Vokietijoje suirutė, jos laivynas, o paskui ir visa kariuomenė atsisako kariauti ir būriais grįžta savo valia iš okupuotų kraštų namo. Būriais apleisdami Lietuvą, vis delto ją trukdo organizuotis ir ginkluotis prieš naują slenkančią iš rytų bolševikų audrą.

Nuvertę liberalią Kerenskio vyriausybę, nužudę carą ir Rusuose įsivyravę, bolševikai, Europos šmėkla, slenka iš rytų į bėgančių namo vokiečių vietą. Lietuviams nesuspėjus susitvarkyti, bolševikai pagrobia Vilnių, Panevėžį, Šiaulius, Telšius, galop Kedainius. Pirmojo Tarybos kabineto nariai išvažinėja į užsienį.

Taryba su antruoju Myk. Šleževičiaus kabinetu, susispietusi Kaune, pradeda organizuotis, jaunuomenės būriai, net dvasinių mokyklų auklėtiniai savanoriai stoja į kariuomenės eiles ir nepaprastu pasiaukojimu bei drąsa ima stumti bolševikus, o paskui ir vadinamus bermontininkus iš Lietuvos. Pasinaudodami tuo, kad lietuviai kovoja su bolševikais, lenkai įsiskverbia pirmieji į Vilnių, Lietuvos sostinę.

Vargais negalais Taryba iššlavusi iš krašto bolševikų gaujas, išrenka laikinai valstybės prezidentą, grįžusį iš užsienio, Tarybos pirmininką Ant. Smetoną, kursai 1920 m. gegužės 15 d. sušaukia Steigiamąjį seimą Kaune. Dabar Tarybai ir prezidentui atsisakius, paima į savo rankas valstybės vairą seimas, kurio absoliučią daugumą sudaro krikščionys demokratai, išrinkdami iš savo tarpo laikinu, o paskui ir tikru prezidentu seimo pirmininką Aleks. Stulginskį.

Seimas, dvejus metus posėdžiaudamas, išdirba taisykles žemės reformai ir sustato konstituciją (rugpjučio 1 dn.), paskelbdamas Lietuvą nepriklausoma respublika.

Su bolševikais galutinai buvo padaryta 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartis, kuria Rusai pripažino Lietuvą nepriklausoma valstybe ir atsisakė nuo visų jos teisių. Siena pietuose buvo nustatyta — Gorodniankos, Sidros, Induros, Svisločies upeliai, Nemunas, rytuose — Berezinos upė, Molodečnos miestelis, Medžiolo ir Drujos ežerai.

Atsipalaidojusi nuo bolševikų, Lietuva nieku būdu negalėjo susitarti su Lenkais, kurie kaip rusinus ir gudus, tai lygiai ir lietuvius norėjo pasigrobti. Kilo nesusipratimai, galop karas. Europos Santarvė, kraujo praliejimui išvengti, kelius kartus nustatinėjo jų tarpe demarkacijos linijas, bet Lenkai be atodairos jas laužė, kadangi Santarvė pasitenkindavo protestavusi vienais žodžiais.

Galop lenkai su lietuviais buvo padarę Suvalkų sutartį nustatydami laikinai pietuose Merkinės — Bastūnų demarkacijos liniją, bet į trečią dieną po tos sutarties pasirašymo, lenkų generolas Želikauskas smurtu įsiveržė į Vilnių (Vilnius buvo neseniai bolševikų atimtas nuo lenkų ir lietuviams grąžintas) ir ėmė žygiuoti gilyn į Lietuvą; tiktai ties Giedraičiais lietuvių sumuštas, buvo sulaikytas. Lenkai iš pradžių atsisakinėjo nuo Želikausko, tačiau jo užgrobtų plotų Lietuvai nesugrąžino.

Versalės taika, 1919 m. įvykusi, Lietuvos padėties nenustatė, palikdama ją savo likimui. Kuomet Lietuva pati ėmė tvarkytis, Europos Santarvė berods pripažino patį Lietuvos egzistavimo faktą, bet ilgai atidėliojo pripažinti ją juridiniai (de jure), būtinai norėdama, ypač Prancūzija, vėl ją sujungti su Lenkais ir tuo būdu

tarp Rusų bolševikų ir Vokietijos sudaryti tvirtą galingą Lenkų valstybę.

Tačiau lietuviai, negalėdami užmiršti to, kaip Lenkai išnaudojo istoriškąją Liublino uniją, kaip ištautino ir sulenkino jųjų bajoriją, brukdami per prievartą savo kultūrą ir savo kalbą, kaip pačią Lietuvos valstybę buvo pavertę savo provincija, — visą tai atmindami, lietuviai dabar kratėsi nuo peršamos jiems unijos, griežtai atmetę (1921 m.) vadinamąjį Hymanso sumanymą, pripažįstantį Lietuvai Vilnių, bet pačią Lietuvą atiduodantį Lenkų suprematui.

Ilgainiui visos valstybės, pradedant nuo mažesniųjų, pripažino Lietuvos nepriklausomybę de jure. Ilgiausia vilkino Santarvė, Lenkams intriguojant ir Prancūzams vadovaujant.

Vien tik savo pastangomis iškariavusi ir atstačiusi savo nepriklausomybę, nors ir netekusi laikinai trečdalio savo etnografinių ribų ir Vilniaus sostinės, brolių(!) lenkų užgrobtų, Lietuva labai greit viduje susitvarkė, atsistatė, užgydė karo smūgius bei žaizdas ir per aštuonerius metus padarė žymią pažangą visose srityse: įvedė savo tvirtai pastovią valiutą (Petrulis, Jurgutis), įvykdė žemės reformą (Krupavičius), pristeigė ištisą tinklą augštesniųjų mokyklų gimnazijų, Kaune atidarė savo universitetą, pravedė bemaž be svetimos paskolos naujų geležinkelių, pradėjo rengti Šventosios žiotyse žvejų uostą ir tvarkyti Klaipėdos uostą ir t. t. Pati laikinoji sostinė Kaunas sparčiai auga ir grožėja.

Visa tai rodo nepaprastą atstatytos tėvynės gaivumą, darbštumą ir šviesią ateitį. Viena tik negija Lietuvos žaizda: jos amžiais buvusi sostinė Vilnius pasilieka iki šioliai lenkų grobikų rankose.

T U R I N Y S

Įžanga 3—37.

Pirmieji speliojimai. Gyvenamoji vieta. Aisčių giminės šakos. Tikėjimas. Vyriausybė. Namų gyvenimas. Prekyba. Karyba. Seniausieji padavimai. Kardininkų ordenas. Kryžiuočių ordenas.

Lietuvos valstybės tvėrimasis 37—61.

Ringaudas. Erdvila. Mindaugas. Jo krikštas. Kova ties Durbe. Trainaitis. Vaišvilka. Traidenis. Vytenis.

Lietuvos Galybė 61—92

Gediminas. Jo susirašinėjimas su Roma del krikšto. Vilniaus įkurimas. Jaunutis. Algirdas ir Kęstutis. Jų karai su ordenais, su lenkais, totoriais, Maksva. Tarybos del krikšto. Jogaila. Kęstučio mirtis 85. Susitaikinimas su Vytautu.

Asmeninė Lietuvos unija su Lenkais 92—189

Kreviškė unija. Lietuvos krikštas 96. Skirgaila. Vytauto kova su Jogaila. Vytautas Didysis. Jo santykiai su rusais, totoriais (mušys ties Vorksla 110). lenkais, kryžiuočiais, Žalgirio mušys 118. Žemaičiai katalikais. Įsteigimas Kijevo metropolijos. Horodlės unija 127. Lucko suvažiavimas.

Lietuvos puolimas 135—189

Švitrigaila. Zigmuntas I. Kova ties Vilkmerge. Kazimieras Jogailaitis 139. Mykolo kerštai. Kazimieras— Lenkų karalius. Nesutikimai del Podolės ir Voluinės. Karas su kryžiuočiais. Aleksandras 148. Santykiai su Maksva. Tikėjimo dalykai. Zigmuntas II senis. Glinskio maištas. Karai su Maksva. Zaporogo kazokai. Lietuvių statutas 161. Kryžiuočių ordeno žlugimas. Zigmuntas III Augustas 165. Didž. kunig. turtai. Žemės padalinimas valakais. Bajorų ir didikų teisės. Liublino unija 174. Kardininkų ordeno žlugimas. Karas su Maksva del Livonijos. Kalvinų įsigalėjimas. Jezavitų pakvietimas. Tautų santykiai.

Lietuva—autonomiška Lenkų dalis 189—220

Enrikas Valezas. Steponas Batoris, Zigmuntas IV 194. Karas su žuvėdais, Maksva ir Turkais. Bažnytinė Brastos unija 197. Vladislovas Vaza. Jonas Kazimieras. Kaributas Višneveckas. Jonas Sobieskis 206. Pridrikas Augustas II. Pridrikas Augustas III. Stanislovas Poniatauskas. Lietuvių - Lenkų padalinimas.

Mažoji Lietuva 220—223

Lietuva rusų vergijoje 223—230

Katrė II carienė. Aleksandras I. Mikalojus I. Aleksandrai II ir III. Mikalojus II.

Lietuva vėl nepriklausoma 231—235